

ESÉLY

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Ferge Zsuzsa
VARIÁCIÓK A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ
TÉMÁJÁRA

Rudolf Meidner
ELKÉPZELÉSEINK A HARMADIK ÚTRÓL

Tardos Katalin
A FOGLALKOZÁSI REHABILITÁCIÓ MŰKÖDÉSE
MAGYARORSZÁGON

Szöllősi Gábor
TÜKÖR A SZEKSZÁRDON INDULÓ
SZOCIÁLIS MUNKÁS KÉPZÉSÉRŐL

90/1

ESÉLY

Kiadja: a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

Szerkesztőség címe: 1083 Budapest VIII., Kun Béla tér 2.
Telefon: 33-77-97

Felelős kiadó: Ferge Zsuzsa

Készült a Pátria Nyomda Dombóvári Gyáregységében

Táskaszám: 9 22500

Példányszám: 3000

Engedély száma: III/PHF/164/1989.

Felelős vezető: Vass Sándor vezérigazgató

A megjelenést támogatja:
az Állami Biztosító és az MTA—Soros Alapítvány

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Előfizethető a szerkesztőségénél

Megjelenik kéthavonta

Terjeszti a Magyar Posta

A lapot szerkesztik: Balipap Ferenc, Bíró András, Csepeli György,
Ferge Zsuzsa, Gombár Csaba, Gönczöl Katalin, Hegyesi Gábor,
Juhász Pál, Kiss István, Lakatos László, Léderer Pál,
Lévai Katalin főszerkesztő, Nagy Endre, Romhányi Judit,
Salgó Lajos (NSZK), Somlai Péter, Szabó Dénes (Kanada),
Szelényi Iván (USA), Szalai Júlia, Szűcs László, Talyigás Katalin,
Tausz Katalin

ISSN 0865-0810

ESÉLY 90/1

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **Ferge Zsuzsa:** Variációk a társadalmi integráció témájára
18 **Rudolf Meidner:** Elképzeléseink a harmadik útról

MAGYAR VALÓSÁG

- 36 **Tardos Katalin:** A foglalkozási rehabilitáció működése Magyarországon
52 **Katona László–Szabó Judit:** „Temetés, tüzelő, napközi ...”

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- 58 **Balipap Ferenc:** A magyarországi settlement története (II.)

OKTATÁS

- 65 **Szöllősi Gábor:** Tükör a Szekszárdon induló szociális munkás képzésről
78 **Pik Katalin:** A szociális munkások képzéséről és lehetséges elhelyezkedésükről Nyugat-Berlinben

JOGI KÉRDÉSEK

- 85 **Szűcs László:** Apokrif dokumentumok

ÖNSZERVEZŐDÉSEK – MOZGALMAK

- 92 „Mintha üvegburában élne”
(interjú Balázs Anna gyermekpszichiáterrel)
98 Tájékoztató a „TÁMASZ” Alapítványról
99 Pályázati felhívás

KÖNYVEKRŐL

- 101 **Lévai Katalin:** Humán reform
(szerkesztette: Levendel László és Zelnik József)

INFORMÁCIÓK – SZOLGÁLTATÁSOK

- 103 **Hegyesi Gábor–Talyigás Katalin–Visy Erzsébet:** Szociális Kollégium alakult Budapest VIII. kerületében
106 A „LÉTHATÁRON” létminimum kiállítás prospektusából
107 Angol nyelvű összefoglaló

ESÉLY

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLISPOLITIKAI FOLYÓIRAT

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 7 Ferge Zsuzsa: Vahócák a társadalmi integráció témájára
18 Rudolf Meibner: Elképzeléseink a harmadik útról

MAGYAR VALÓSÁG

- 36 Tardos Katalin: A foglalkozási rehabilitáció működése Magyarországon

- 53 Katona László-Szabó Judit: Jellemzők, tüneteik, növekedési üteme

A SZOCIÁLISPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- 58 Kolipaj Ferenc: A magyarországi szociális politika története (II)

OKTATÁS

- 65 Stullai György-Tóth: A szociális szociális munkások képzése

- 75 Fik Katalin: A szociális munkások képzésének lehetőségei a szociális szociális munkások képzésében

JOGI KÉRDÉSEK

- 82 Székely László: A jogi szabályozás

ÜNNEPVÉZŐK ÉS MÓDOROK

- 92 „Mindenki a szociális munkásokért” (interjú Balázs Anna nyugdíjas szociális munkással)

- 98 Tájékoztató a „TAMAS” Alapítványról

- 99 Folyóirat felhívás

KÖNYVEKRŐL

- 101 Léves Katalin: Humán reform (szerkesztette: László és Zoltán)

INFORMÁCIÓK - SZOCIÁLIS TÁRSADALOM

- 103 Hégyesi György-Tóth: Katalin-Vity Értékes Szociális Kollégium (Budapest, VII. kerületben)

- 104 A „LÉTHATÁRON” minimum álláslehetőségei

- 105 Az új nyelv szociológiai

Ferge Zsuzsa

Variációk a társadalmi integráció témájára¹

A mai társadalmak néhány nyugtalanító jelensége

Életünk minden területén egyre gyakrabban ütközünk zavarokba. Hiányoznak áruk és hiányoznak munkahelyek. Az operáció elmarad, mert nincs nővér vagy szike; az autóbuszok ritkábban járnak és bűdösebbek, mint valaha, mert leromlott a járműpark; egyetemi tanszékek sztrájkolnak, mert nincs tanterem. Nő a bűnözés, az alkoholizmus, a kábítószeres használata. Sokszor az az érzésünk, hogy szétesik megszokott világunk. A társadalom ilyen állapota leírható válságként, csödként, Durkheim szavával anómiaként. Leírható úgy is, hogy baj van a társadalom integráltságával.

A társadalom egységét, integráltságát egy másik folyamat is bomlasztja. Már régóta beszélünk mind Nyugaton, mind Magyarországon az ún. „szegmentált” munkaerőpiacról, azaz arról, hogy a dolgozók különböző csoportjai annyira eltérő feltételekkel és perspektívákkal dolgoznak, hogy szinte nincs átjárás egyik csoportból a másikba. Manapság — világszerte is, nálunk is — mintha felerősödnének az olyan folyamatok, mint a munkanélküliség, a szegényedés, a faji előítéletek növekedése, amelyek a társadalom ilyesfajta szegregáltságához vagy szegmentáltságához vezetnek.

A két jelenség, a dezintegrálódás és a szegregálódás, szegmentálódás között kétségkívül vannak összefüggések. Mégis úgy vélem, hogy érdemes elkülönítve is elemezni őket. Nemcsak történelmi gyökereik és társadalmi hatásai mások, hanem alapvetően eltérőek szociológiai vonatkozásaik és szociálpolitikai vagy társadalompolitikai vonzataik is.

Integráció és dezintegrálódás

A társadalom összetartozásának, részei szerves egységének gondolata mintegy kétszáz éve foglalkoztatja a társadalomfilozófusokat és a szociológusokat, vagyis azóta, amióta az iparosodás felbontotta a korábbi kapcsolati hálókat, kikezdte a közösségeket.² Ma a dezintegrált-

ság válságjelenségei — drog, alkohol, bűnözés, a társadalomból való tudatos kivonulás — szaporodnak. Mégis, Luhmann rendszerelméleti megközelítése szerint a társadalom mint integrált rendszer e problémák ellenére életképes maradhat. Ebben a felfogásban ugyanis a *rendszerintegrációhoz* elégséges, ha működnek az alrendszereket vagy egységeket „mechanikusan”, rendszerszerűen összekapcsoló intézmények, mint a piac vagy a kommunikáció.

Habermas viszont úgy véli, hogy az ún. „rendszerintegráció” kevés az *igazi* integráltsághoz. A rendszer-integratív mechanizmusok nem pótolják a „csoport-identitások útján megvalósuló normatív integrációt”. „Hiszem — mondja — hogy egy társadalom tagjai magukat a *társadalomhoz tartozóként* akarják megismerni és újra felismerni, és ennek a társadalomnak az ő egységüket szimbolikusan is meggyőző módon képviselnie kell.” A normatív vagy „szociális integráció” „normák és értékek útján” valósul meg, amelyeknek „bizonyos egyetértésen kell alapulniuk — ellenkező esetben a konfliktusok oly élesek lehetnek, hogy a társadalom szétrobbanásával fenyegetnek”. (Papp Zsolt, 1985. 296—298. o.)

Gans szerint „a társadalom *dezintegrálódása* akkor következik be, amikor a kormány, az üzleti élet és más fontos intézmények elveszítik legitimitásukat; amikor széles körben elveszítik az emberek a hitüket azon szabályokban, amelyek társadalmi életüket irányították, és amikor a tradíciókat nyíltan megtagadják”. (Gans, 1988. 116—117. o.) Igaz, Herbert Gans szerint a konzervatív gondolkodók félnek leginkább a társadalom szétesésétől. Valójában azonban nem a dezintegráltság fenti leírása jelent konzervativizmust, hanem csak ennek sajátos értékelése: az tudniillik, ha a társadalom szétesésétől félve a mindenáron való rendet, konszolidációt fontosabbnak tartják, mint egy új, legitimálható egyensúlyt. Gans leírása természetesen egy szélsőséges helyzetre vonatkozik. Valójában a dezintegráltságnak számtalan fokozata lehetséges. Sőt: „*teljesen integrált modern társadalom, amelyben minden intézmény, norma és szabály mindenki számára mindig legitim, illetőleg elfogadható lenne, nem létezhet.* A modern társadalmak szerves része az egyének individuumként megjelenése, autonómiájuk elfogadása. Ezzel viszont együtt jár az, hogy egy társadalom tagjai egymástól eltérő módon (is) gondolkozhatnak, s különböző kérdéseket tehetnek föl a dolgok épp-így-létének helyességére nézve. Valójában az ilyen provokatív kérdések, Bourdieu kifejezésével *heterodoxiák* segítenek a dolgok mindenkor szükséges változtatásában, felszínre hozván a feszültségeket. „Másként gondolkodók” nélkül (illetve e gondolatok elfojtása esetén) a társadalom gyengíti vagy megszünteti önmaga belülről kiinduló változásának lehetőségét.

Ha teljesen integrált modern társadalom nincs is, jobban és rosszabban integrált társadalmak nyilvánvalóan léteznek, egészen a már valóban anomikus dezintegrálódásig, amikor (Gans leírásának megfelelően) mind a rendszer-integratív, mind a szociálisan integratív mechanizmusok leépülnek. Ha ez a felbomlás egy bizonyos szinten túllép, akkor a megszokott, normális élet lehetetlenné válik. A *társadalmi újratermelés folyamatai* megzavarodnak. Az intézmények nem, vagy rosszul működnek, így az élet objektív feltételei nehezednek, ellehetetlenülnek. A szabályok érvényüket, hitelüket veszítik, miáltal magától értetődővé válik ezek megszegése, pontosabban be nem tartása. Ez anar-

chiát, kiszámíthatatlanságot, a normák nélküli lét bizonytalanságát jelenti. A tradíciók elutasítása révén a társadalmi azonosság tudata — ami korunkban mindig történelmileg konstituált tudat — elvész, és ezzel sajátos vákuumhelyzet teremődik.

Ha tehát egy társadalom objektív funkciójának tartjuk, hogy egyedeiben, intézményeiben, viszonyaiban folyamatosan újratermelődjék, akkor a dezintegrálódás objektíve negatív jelenség, hiszen zavarja a „tudatunktól függetlenül létező” funkció megvalósulását. Ettől elválasztandó az az értéktétele, amely a felbomlóban lévő társadalom megítélésétől függően kap előjelet. A mai magyar dezintegrálódási folyamatokat például mindenki pozitívan ítéli meg, aki a polgári és politikai szabadságokat és szabadságjogokat értéknek tekinti, tehát fontosnak tartja a diktatórikus struktúra változtatását. Fenntartásai lehetnek sokaknak, akik félnek a zűrzavartól, a megszokott biztonságok megrendülésétől. És biztosan negatív lesz annak az értéktétele, aki a korábbi berendezkedést igenli.

Gansnak ugyanakkor igaza van abban, hogy az anomikus dezintegráltságból sem következik a társadalom „végpusztulása”. Ha az embereket fizikailag nem pusztítják el, akkor sok mindent kibírnak, a dezintegrálódással járó anarchiát is. Csak éppen ez — a zavarok egy bizonyos szintjén túl — annyi szenvedést, kínlórást jelent, hogy mind többen keresik a kiutat a lassan elviselhetetlenné váló állapotokból. *Egy szélsőségesen dezintegrált állapotnak szinte csak vesztesei vannak.* A dezintegráltság ilyenformán maga állítja elő azokat a feszültségeket, táplálja azokat az erőket, amelyek egy új integráció felé visznek. Általában ugyanis a dezintegrálódásból csak nagyon jelentős, mélyreható változások révén lehet kikerülni, hiszen egy delegitimálódott rendszert csak megváltoztatni lehet, hitelét „visszaadni” aligha.

Szegregálás régen és most

Szegregálás esetén a társadalom különböző részei, csoportjai közé jelentős távolságok ékelődnek. A társadalmi távolságok nagyok, olykor szinte áthidalhatatlanok a szó társadalmi értelmében: nehéz vagy lehetetlen egyik csoportból a másikba átkerülni akár egyéni mobilitás, akár házasság révén. Olykor még a csoportok közötti fizikai találkozást is megnehezítik szegregált, azaz csak egyik vagy másik csoport által használható intézményekkel. Szegregált társadalomban meglehetősen gyakori, hogy a legalacsonyabb státusú csoport már olyan lent van, hogy szinte a társadalmon kívülre, peremre kerül. Persze, minden tagolt társadalomban van lent és fent — de nem mindig épülnek falak, nem mindig nehéz a csoportok közötti „közlekedés” a szó tényleges vagy átvitt értelmében.

A szegregálás azonban nem feltétlenül zavarja a társadalmi újratermelést. Valójában minden prekapitalista társadalom (a törzsi társadalmakon kívül) *szegregált, szegmentált társadalom volt.* A kasztrendszer vagy a rendi társadalmak évezredek, illetve századokon át működtek zavartalanul.³ A legfontosabb intézmények — a gazdasági berendezkedés, az askriptív társadalmi helyzetmeghatározás, a vallás stb. — legitimek, az életet szabályozó normák és szokások hatékonyak voltak, a tradíciók pedig elevenen éltek. Ha a dezintegráltság előbbi értelmezéséhez térünk vissza, akkor valószínűsíthető, hogy mi-

nél elfogadottabb és szilárdabb volt a szegregáció, azaz minél pontosabban ki volt jelölve mindenki megkérdőjelezhetetlen helye a társadalomban, annál ritkábbak lehettek a dezintegráltság, a társadalom egészéről való egyéni leszakadás tünetei. Mindezt akár a szélsőséges szegregáltság sem volt (általában) feszültségkeltő. Az uralkodó ideológia — melynek egyik pillére mindkét esetben a halálon túli kompenzálás gondolata volt — olyan hatékonyan működött, hogy a legrosszabb helyzetű, teljesen marginalizált csoportok is elfogadták, s nem kérdőjelezték meg (legalábbis általában és tömegesen nem) a fennálló rend helyességét. A helyzettel való azonosulást segítette az, amit Durkheim mechanikus szolidaritásnak hív: az azonos helyzeten, a „hasonlóságon” nyugvó csoportszolidaritás, a közösséggel való olyan azonosulás, amelytől még idegen volt az individuum autonómia-keresése.

A szegregáltság ilyenformán nemhogy nem zavarta a társadalmi reprodukciót, a társadalom biztonságos működőképességét, hanem annak „természetes kerete”, feltétele volt. A társadalom funkcionálásának szempontjából nézve és *objektív* kritériumokkal mérve tehát nem minősíthető „rossznak”.

Egészen más a helyzet a mai szegregálással. A polgári forradalmak a rendi társadalom — a rendi kiváltságok — elleni forradalmak voltak. A polgári követelések a korábbi falak, mobilitást gátló lehetőségek lebontására, az egyéni autonómia, a szabad sorsválasztás biztosítására irányultak. Így értelemszerűen *a polgári társadalmak a szegregálás ellen, annak tagadására szerveződtek.*

E polgári követelések sokáig és sok tekintetben sikerrel valósultak meg, valóban növelve az egyének autonómiáját. Ma azonban — mint ezt a továbbiakban részletesebben is igyekszem igazolni — a szegregálás tendenciái keleten és nyugaton egyaránt erősödnek.

E tendencia funkcionális (ha úgy tetszik, értékítélettől lényegében mentes) megítélése pragmatikus kérdés. A válasz attól függ, mennyire zavarja a szegregálás és szegmentálás a társadalmi újratermelést. Az eddigi tapasztalatok szerint egyelőre legalábbis igen kevésbé — ezért a funkcionális ítélet még mindig lehet „pozitív”.

Az azonban nyitott kérdés, hogy mennyire lehet tartós a szegregálással elért stabilitás. Ahogyan ezt igyekeztem megmutatni, a szegregálás társadalomszervező elvei ellentétben vannak egy modern, polgári, politikai, gazdasági jogokra és szabadságokra épülő társadalom szervező elveivel. Ezért a szegregálás hatékony ideológiai elfogadtatása valószínűtlen. A relatív stabilitás így részben a társadalmi erőviszonyok alakulásán múlik, vagyis azon, hogy képesek lesznek-e sorsuk ellen tömegesen fellázadni a kiszorítottak, akik számára a kiszorítottság már sosem fog olyan természetes létformává válni, mint egy rendies társadalomban. Az is szerepet játszhat majd azonban, hogy mennyire lesz melegágya a szegregálás a dezintegrálódás anomicus jelenségeinek (pl. a munkanélküliség az önpusztítás mellett a bűnözésnek stb.). Ha ez az összefüggés erősödik, a szegregálás gyengítése esetleg általánosabb érdekké is válhat.

A külső értékelés mindenesetre sokkal egyértelműbb, mint a dezintegrálódás esetében. A szegregálás definíció szerint az erősebb csoportok gyengébbek felett gyakorolt kényszere. Így nemcsak egyenlőtlenséget jelent. A piramis aljára szorított csoportoknak a többiekénél sokkal kevesebb szabadságuk van például abban, hogy saját maguk vá-

lasszák meg vagy alakítsák ki helyüket a társadalomban, vagy hogy saját sorsukról döntsenek. A csoportok közötti „általános” szolidaritást az emelkedő falak szinte definíciószerűen kizárják. Ha tehát valaki elfogadja a francia forradalom hármas értékrendjét, vagy akár csak *egyét is a szabadság, egyenlőség és testvériség (szolidaritás) értékei közül, akkor ma a szegregálás a társadalmi szerveződés nehezen elfogadható formája.*

A dezintegrálódás ma kirajzolódó tendenciái

A társadalom integráltságával mindenütt baj van — hiszen épp ezért vált a kérdés központi fontosságúvá. Gyakorlatilag valamennyi fejlett nyugati ország küzd ezzel a problémával, amelynek jelei a bűnözés látványos növekedésétől a kisebbségek elszakadási igényeiig terjednek.

A helyzet — köztudottan — nálunk is súlyos. A közösségi normák kényszerítő ereje, a mindennapi életnek keretet adó szabályok „természetes” elfogadottsága csökken, s ezzel szinte magától értődően nő a norma- és szabálysértések tömege. Pontosabban nem is normák és szabályok „megsértéséről” kellene beszélnünk, mert ez valami szándékosságot sugall. A drogosok, öngyilkosok, bűnözők számának emelkedése, s az egészen általánossá vált „kis” szabálysértések emellett már szinte észre sem vett elszaporodása (az autóbuszban blicceléstől az utcán szemetelésig, a telefonrongálástól az unalomból verekedésig) valami olyasmit sugall, hogy e normák és szabályok soha nem is épültek be a „deviánsok” személyiségébe. Többnyire nem szándékoltan sértik a normákat (ez jelentős erőfeszítést követelő tett), hanem *tudomásul sem veszik őket.* Épp ez jelzi a dezintegráltság súlyosságát: nem az egyénnel van igazán baj, hanem a társadalom normateremtő képességével, embermegtartó erejével, *az egyén és társadalom közötti viszsonnyal.*

Eppen ezért nem is tartom elfogadhatónak a „deviáns személyiség” szakkifejezést ezekben az összefüggésekben. Ez ugyanis a „beilleszkedési képtelenségért” teljes egészében az egyénre hárítja a felelősséget. *A valóságban nem az ember a deviáns, hanem a társadalom — amely már nem viselkedik társadalomként.* E csúsztatást kerülendő, inkább az eredeti durkheimi kifejezéshez, az anómiához térek folytonosan vissza, amely nem az emberek személyiségére, hanem a társadalom és a társadalmi viszonyok állapotára utal.

Ismétlem, a dezintegrálódás jelei nyugaton is szaporodnak. Mégis kibontható többféle különbség köztük és köztünk.

— Az egyik különbség az anomikus jelenségek típusa és elterjedtsége. A diktatúra rendőrállama roppant hatékonyan működött abból a szempontból, hogy a *jogilag büntethető* devianciákat elfojtsa. Egy tökéletesen nyilvántartott és szigorúan ellenőrzött társadalomban a hajléktalanok (hivatalosan: csavargók) és a munkanélküliek (hivatalosan: munkakerülők) könnyen utolérhetők. Ugyanakkor — a diktatúra adta lehetőségek miatt — ezekért a magatartásokért büntethetők (elzárhatók), ugyanúgy, mint az alkoholisták vagy drogosok. Arra azonban egy rendőrállam sem képes, hogy magát az anómiát szüntesse meg (amit persze ő maga is termel). Ez tehát fizikai és pszichés betegségek tömegé-

ben, a halálozás növekedésében és az ugyancsak nem büntethető önpusztításban jelenik meg (Juhász, Szalai—Vajda, Losonczy). A magabiztos és erős diktatúra korában így az anómia kiterjedtsége többé-kevésbé hasonló lehetett, mint más ipari társadalmakban; megjelenési formája azonban más volt: a romboló erőket az egyén elsősorban *nem mások, hanem önmaga ellen fordította.*⁴

A rendőrállam gyengülésével és a társadalom mind nyilvánvalóbb válságával, perspektívátlanságával egyidejűleg a korábban elfojtott jelenségek elemi erővel kezdtek a felszínen is megjelenni, ugyanakkor a korábban befelé romboló anomikus jelenségeknek egyelőre nincs mitől csökkenniük. Ilyenformán az anomikus tünetek nem fokozatosan, hanem szinte robbanászerűen nőnek, és együttes számuk valószínűleg már most nagyobb, vagy hamarosan nagyobb lesz, mint a legtöbb nyugati országban.

— A nyugati demokráciákhoz képest a másik különbség az, hogy ott egy idő után elkezdődött a társadalom öngyógyítása, a mégis megtartó kis közösségek, mozgalmak szerveződése. Ezek hatékonysága egyelőre igen csekély, mert túl nagyok az ellenerők, ott mindenekelőtt a kizárólagosságra törekvő, túlsúlyos piaci „rendszerintegráció”, — de mégis valahol itt lehet majd talaja egy ellenmozgásnak. Nálunk e szerveződések a diktatúra feltételei között nem jelenhettek meg. Pontosabban nemcsak a sztálini, hanem a posztsztálini rendszer is *minden részleges vagy lokális szolidaritás* felszámolására és szigorú tiltására rendeződött be. A helyzet körülbelül 1988 közepe-vége óta kezd Magyarországon e tekintetben érezhetően javulni. Az ilyen kezdemények valóságos mozgástere azonban csak a demokrácia stabilizálódása — azaz a remélhető szabad választások, a politizáló közélet megerősödése — után fog kibontakozni.

— A harmadik döntő különbség a *rendszerintegráló* mechanizmusokban van. A nyugati társadalmakban — még abban a spanyol, portugál vagy görög társadalomban is, ahol hosszabb ideig erős volt a diktatúra — a *piacgazdaság* szinte mindvégig majdnem zavartalanul működött, kisebb-nagyobb gazdasági válságok ellenére. Az ugyancsak rendszerintegráló mechanizmusként működő *közzszolgáltatások* a tömegközlekedéstől a közoktatásig többé-kevésbé folyamatosan működőképesek maradtak, alkalmasint jelentős átalakulások árán. (A diktatórikus rendszerek esetében, kivált azok felbomlása idején, lehettek nagyobb zavarok is.) Végül — ezúttal a diktatúrák kivételével — mindenütt működött és működik a *politikai mező*, az objektíválódó érdekek körüli szerveződésekkel, a politikai struktúrák rugalmas, az objektív erőviszonyoknak megfelelő átalakulásaival. Nálunk, illetve minden kelet-európai „szocializmusban”, előbb vagy utóbb az első két területen is fellép(ett) a szétzilálódás, a politikai integrációs mechanizmusok pedig definíciószerűen hiányoztak, hiányoznak.

Vagyis a létező szocializmusokban egyszerre van jelen, többnyire igen súlyos formában, a rendszerintegráló mechanizmusok hiánya vagy összeomlása és a szociális integrációk súlyos sérülése. E mindenre kiható dezintegrálódás nyilvánvalóan összefügg a totális diktatúrák kudarcával, azzal, hogy képtelennek bizonyultak társadalomépítésre: *mesterséges rendszerintegrációik tartósan nem működnek, a társadalomintegrációkat pedig, amelyeknek szervesen és alulról kellene építkezniük, lehetetlenné tették.*

Új vagy erősödő szegregációs tendenciák

A szegregálás vagy szegmentálás — ha tetszik, egy újfajta kasztosodás vagy rendiesedés — a világ számos fejlett országában erősödő folyamat.

Munkanélküliség. Az egyik e tendenciát erősítő jelenség a *munkanélküliség tartósodása*. Az OECD országokban a munkanélküliek száma 1988-ban 28 millió, az Európai Közösségben 15 millió, azaz a munkaerő 10 százaléka körül látszik — egyelőre — stabilizálódni, országonként igen jelentős különbségekkel. Ez az adat a válság utáni fellendülés

1. Táblázat

Munkanélküliség ezerben és az aktív munkaerő százalékában				
	1970	1975	1980	1985
Belgium	71	175	322	506
	1,9	4,4	7,7	12,0
Egyesült Királyság	555	838	1513	3179
	2,2	3,2	5,6	11,5
Franciaország	530	901	1467	2442
	2,5	4,0	6,3	10,2
Hollandia	47	260	326	634
	1,0	5,2	6,0	10,9
Írország	65	84	91	226
	5,8	7,3	7,3	17,4
NSZK	149	1075	889	2304
	6	4,0	3,3	8,3

Forrás: OECD: Labour Force Statistics 1966–86. Paris, 1988 Table 5.1., p. 30. Az Európai Gazdasági Közösség adatai szerint 1985 és 1986 között 11 európai ország közül 5-ben tovább emelkedett a munkanélküliség. A szövegben közölt, 1988-ra vonatkozó OECD adatok Göran Therborn közlései.

valószínű csúcspontjára vonatkozik. A fellendülés ellenére az arányok a korai nyolcvanas évek mélypontjához képest alig csökkentek. Ez azért elgondolkodtató, mert a már egyszer kialakult munkanélküliség tartósodását jelzik. Göran Therbornnak igaza lehet: „a munkanélküliséggel nem célszerű játszani”.⁵

A hivatalosan nyilvántartott munkanélküliek mellett sok helyen kiszorulnak a munkaerőpiacról a korán nyugdíjazottak (Szalai, 1989), vagy a megváltozott munkaképességűek, akiket egyre kevésbé fogad el a mind nagyobb hatékonyságra törekvő termelés. Egyes országokban (pl. az Egyesült Államokban) sikerült a statisztikailag nyilvántartott munkanélküliek számát jelentősen csökkenteni. A csökkenés gyakran (ott is, másutt is) látszat: a munkaerő egy része, elsősorban a nők, végképp visszavonulnak a piacról, mert úgyis reménytelen, hogy oda visszakerüljenek. Emellett a munkanélküliség csökkenése az aktív munkaerő piacának egyre markánsabb szegmentálódásával jár együtt. A korábbiánál sokkal több a bizonytalan egzisztenciát jelentő részmunka, ideiglenes és alkalmi munka, és továbbra is léteznek a rosszul fizetett segédmunkák. A technológiai változások — az „információs társadalom” megjelenése — nem ígéri e tendenciák változását. Sőt, mind rugalmasabban alkalmazható és mind atomizáltabb munkaerő iránti

igényt sejtetnek. A vesztesek főként a rosszul képzettek, iskolázatlanok, a kisebbségek, a nők,⁶ és általában a fiatalok. A munkanélküliség marginalizáló hatását jelzi, hogy szinte mindenütt emelkedik a tartósan — egy évnél hosszabb ideig — munka nélküliek száma és aránya, akiknek gyakorlatilag semmi esélyük nincs arra, hogy ismét rendszeres és stabil munkához jussanak.

A munkanélküliség szegregáló hatása nemcsak abban áll, hogy a munkanélküliek (többszörre és általában) romló anyagi helyzetbe kerülnek, vagy hogy a reménytelenség, peremre kerülés miatt talajt vesztenek, és nőnek körükben az anómiás jelenségek, a bűnözés, alkoholizmus, öngyilkosság (Pritchard, 1988).

Minden eddigi társadalom a kötelességek és jutalmak, vagy kötelezettségek és jogok valamilyen egyensúlyán nyugodott. A munkanélküliség csak akkor nem bontja meg az egyensúlyt, ha érvényesül az „aki nem dolgozik, ne is egyék” bibliai (majd marxista ideológiába átültetett) elve. Ez azonban már összeférhetetlen a huszadik század általánosan elfogadott — illetve kitűzött — normáival. Ha viszont van munkanélküli segély, akkor az egyensúly felborul, azaz sérülnek az írott-íratlan szabályok. A munkanélküliség ilyenformán mindenképpen normasértő — azaz miközben szegregál, dezintegrál is.

Piacosítás. A jóléti rendszerek piacosításának egyik *mellékhatása* a korábban *univerzális*, s legalább szándékuk szerint egységes színvonalú rendszerek fizetőképesség szerinti *differentiálása*. A jobbmódúakat kiszolgáló intézmények egyre világosabban eltávolodnak a szegények számára működtetett rendszerektől. Így a szegmentált munkaerőpiac mellett lassan szegmentált egészségügyi, biztosítási stb. rendszerek jönnek létre, amelyek érthetően erősítik a társadalmi szegregációt. A szegényebbek nyugdíja persze mindig alacsony volt, és mindig nagy volt annak a valószínűsége, hogy az elvben egységes rendszeren belül is kevésbé jó orvosi ellátáshoz, iskolához stb. jutnak. Az újdonság egy igencsak régi, rendesebb gyakorlathoz való visszatérés, az tudniillik, hogy most *más*, elkülönített intézmények látják el őket, és pedig nem önkéntes választásuk, hanem sajátos kényszer, a pénztelenség okán.

A jóléti elosztás változása. Sajátos *további* szegregáló mechanizmusokat indított el a jóléti állam átalakulása a neoliberális térhódítása nyomán. A változás teljes értékeléséhez célszerű a szokásos elemzéseket kibővíteni. R. Titmuss egy korai, fontos tanulmányát (1962) felhasználva Sinfield (1989) kimutatja, hogy csupán a jóléti közkiadások számbavétele félrevezető. A jóléti újraelosztás számtalan más csatornán is hat. Ezek közül Titmuss az *adó révén történő, valamint a vállalati jóléti elosztást tartja fontosnak*. Az első, az ún. „fiscal welfare” nagyjából annak a körnek felel meg, amit ma „tax expenditure”-nek, azaz adókiadásnak neveznek.⁷ Ide tartozik minden olyan tétel, amely a személyi jövedelemadónál adóalap- vagy adócsökkentésre ad lehetőséget (pl. gyermekesek adókedvezménye, adóalapból levonható magánmegtakarítás stb.). Ez látszólag nem kiadás a költségvetésnek, de valójában pont ennyi bevételtől esik el. A vállalati jóléti elosztásba minden olyan béren kívüli vállalati kiadás beleértendő, ami közvetlenül az alkalmazottak egészségét, biztonságát vagy jólétét szolgálja, a vállalati étkeztől és munkaruhától a vezetők magáncélra is használható gépkocsijáig.

Adókiadások. Sinfield adatai szerint a jóléti célú adókiadások főként ott emelkednek, ahol (a neo-liberális ideológiának megfelelően) a korábbi állami és kötelező biztosítások helyett vagy mellett az önkéntes (magán) biztosításokat ösztönzik, illetve ahol a szociális lakásprogramokat önerős programokkal váltják ki. Az Egyesült Királyságban pl. 1983-ban a magán nyugdíjbiztosítással kapcsolatos adókiadás a tervezett 1 milliárd helyett évi 5 milliárd font volt — ami már feleannyi, mint az idősokkal és fogyatékosokkal kapcsolatos összes állami kiadás. A magánbiztosítás szerepe azóta is folyamatosan nő.

A direkt kiadások adóköltiséggé változtatásának sokféle funkciója van. Egyrészt szinte *láthatatlanná válik az, hogy mennyibe kerülnek a közösségnek az így finanszírozott ellátások.* A gyanútlan szemlélő úgy vélheti, hogy a magán nyugdíjbiztosítást, egészségügyi biztosítást stb. a biztosított teljes egészében maga fedezi. A valóságban a biztosított ezeket a járulékokat levonhatja adóalapjából, a kötelező járulékokat nem mindig. Amennyiben a vállalat szervezi a biztosítást, akkor rendszerint ő fizeti a járulék egy részét. Ez vállalati költségként számolható el, azaz nem jelenik meg a kedvezményezett jövedelmében. Végül — épp az önkéntes biztosítás érdekében — a vállalat által kezelt és beruházott biztosítási alapok hozamát sok országban a szokásosnál enyhébben adóztatják. Hasonló a helyzet akkor, amikor valamilyen közszolgáltatást piacósítanak. A magánszférát ösztönző országokban a piaci módon vásárolt egészségügyi, oktatási, gyermekellátási költségek kisebb-nagyobb része az adóból (adóalapból) levonható — de ez, a korábbi közszolgáltatással ellentétben, szintén nem jelenik meg költségvetési kiadásként. Magyarországon egyelőre nem lehetnek túl jelentősek a jóléti adóköltiségek, de megjelenésük az önkéntes biztosítással, alapvető szolgáltatások piacósításával valószínűsíthető.

Vállalati előnyök. Az evidenciák kezdenek gyűlni arról, hogy hogyan emelkednek *a vállalati jóléti kiadások*, nem utolsósorban a vezetői különjárandóságok (az ún. „fringe benefit”). Az egyik cél ebben az esetben is *az adó megkerülése.* Kevés olyan ország van, ahol ezeket a jövedelmeket igyekeznek megadóztatni, és többnyire nem is foglalkoznak azzal, mekkora lehet a súlyuk. Sinfield pl. megjegyzi, hogy amikor Ausztráliában ezt az adót bevezették, a bevétel a vártnál jóval nagyobb volt — azaz alábecsülték e jövedelemforma jelentőségét. Egy másik cél ezúttal is *a láthatatlanná tétel.* A természetbeni járandóságok nem jelennek meg a fizetési jegyzéken, és egy részük a beavatatlanok előtt rejtve marad. (Ha pl. egy angol cég munkaruha címén a legelegánsabb szabóval varrat öltönyt az igazgatónak, szabad szemmel nem látszik, és a nyilvántartásokból nem derül ki, hogy az igazgatók részben a közösség pénzén öltözködnek.)

A vállalati jóléti kiadások további sajátos funkciója a dolgozók felletti kontroll erősítése, illetve újfajta függőségek kialakítása a munkáltató és a munkavállaló között. A szelektív, nem kötelező vállalati biztosítások egy részét eleve a „legfontosabb”, „legértékesebb” dolgozóknak tarthatják fenn, s már ezzel osztályozzák, megkülönböztetik a munkavállalókat. Ugyanakkor a munkáltató a vállalati juttatások elosztásánál figyelembe veheti a dolgozók vállalathoz való hűségét, lojalitását, alkalmazkodását — megannyi olyan vonást, amelyektől a szabályos piaci munkaszerződés mentes volt. Különösen erősíti a kontrollt, ha az állami kötelező rendszerből vállalati kötelező rendszer lesz,

amint ez pl. Angliában a táppénzbiztosítással történt 1983-ban. Ekkor az ellenőrzés és érdekelttség a közsférából a magánszférába, a vállalati személyzeti részleg hatáskörébe kerül, új függőségi rendszert teremtve (Taylor-Gooby, 1988).

A vezetői pozícióhoz kötött „juttatások” fontos *privilegiumok*. Ezek nálunk az elmúlt negyven évben is igen jelentősek voltak egy szűk rétegnél. Jóllehet egyes különösen irritáló formák — pl. a zártkörű vadászatok — esetleg majd eltűnnek, a jelenség egésze azonban ma inkább terjed, mintsem hogy megszűnne. (Már előfordul, hogy új, még állami tulajdonban lévő, de már önálló nagyvállalat vagy bank privilegizálandó vezetőinek luxus márkájú nyugati gépkocsit vásárol stb.) A nem lényegtelen különbség az, hogy korábban az előnyök egyértelműen hatalmi, most pedig inkább „piaci” pozíciókhoz kapcsolódnak. De a jelenség gyors terjedését ugyanúgy ez a múlt magyarázza, mint azt az egészen szokatlan új magyar kiváltságot, hogy a régi hatalmi helyzet segítségével lehet új előnyökre szert tenni, például így lehet a közvagyonot magánvagyonná alakítani. (Ráadásul nem is „eredeti felhalmozás” ez: az új gazdagság jó része nem áramlik be a termelésbe, inkább a fitogtató fogyasztást szolgálja. A többség szegényedésével egyidejű öncélú gazdagodás megint a dezintegráltság, a kontroll és normák hiányának következménye.)

A vállalaton belüli pozícióhoz és státushoz kötött, munkabéren felüli előnyök és hátrányok szaporodása, a rendies jellegű személyes függőségekkel és kötöttségekkel alapján változtatja meg a tőkés munkaszerződés lényegét. Ennek sajátos előnye ugyanis épp az uralom személyes formája alóli emancipáció volt.

Segélyezés. Az egyik — meglehetősen gyorsan erősödő — külön rendszer a *segélyezés* feltűnő növekedése, ami általában a szegényedéssel, ezen belül az egységes társadalombiztosítási ellátások relatív romlásával függ össze. A szórványos adatok szerint Nyugat-Európa több országában másfél-kétszeresre nőtt a segélyezettettek száma 1970 és 1980 között. Magyarországon a rendkívüli szociális segélyek száma 1970 és 1985 között több, mint tízszeresre, félmillió fölé emelkedett, és jelentősen nőtt a nevelési segélyben részesülő családok száma is.

2. Táblázat

Szociális segélyezettettek száma (ezerben, és 1970=100)					
	1970	1975	1979	1980	1982
Belgium			20 100		31 159
Egyesült Királyság	2740 100	2790 102		4270 156	
Hollandia	299 100	429 143		495 166	
Írország	188 100	230 122		229 122	
NSZK	1508 100	2159 143		2266 150	

Forrás: Flora, P. ed. A táblázat van Oorschott és Schell tanulmányából átvéve.

Van Oorschot és Schell a segélyezést ellentmondásos eszköznek látják. Mert igaz ugyan, hogy elvileg oda irányítja az eszközöket, ahol erre a legnagyobb szükség van, ám ugyanakkor a rászorultság-igazolás, mint feltétel, diszfunkcionálissá teszi az eszközt magát. Az ezzel járó kiszolgáltatottság miatt sokan nem veszik igénybe a segítséget. A szegényeségi csapda szinte elkerülhetetlen, ha aktív keresők családjai szorulnak segélyre, ami egyébként gazdaságpolitikailag is elhibázott lépés (Myles 1988; Ferge, 1989).

A társadalmi integráltság oldaláról nézve a segélyezés stigmatizáló hatása a legfájdalmasabb. Eddig sehol nem sikerült a segélyezést stigma-mentessé tenni. Sőt, 1989-ben is úgy vélik egyes szerzők, hogy a stigma direkt előnyös, mert elveszi az emberek kedvét attól, hogy segélyre támaszkodjanak (Segalman — Marsland, 1989). Goffman szerint azonban „a stigma mélységesen hitelrontó megjelölés, ...ami negatív társadalmi identitáshoz vezet”. Ezért „a stigmatizálás társadalmi kirekesztéssel jár, azaz olyan diszkriminálással, melynek révén, ha nem is szándékkal, de tényszerűen csökkentjük a stigmatizált egyén életesélyeit”. Ma ugyanis, teszi ehhez Goffman, a szimbolikus interakcionizmus révén tudható, hogy amit magunkról gondolunk, az jórészt arra épül, amit, úgy hiszünk, mások gondolnak rólunk. Épp ezért a stigmatizáltnak roppant nehéz önbecsülését felépíteni vagy megtartani — és ezzel csökkentti saját esélyét arra, hogy „integrálódhasson” (Goffman, 1974; van Oorschot-Schell, 1989).

A szegregáló mechanizmusok többsége a rendszerintegráló mechanizmusok — elsősorban a piac, a jóléti redisztribúció, az adórendszer — újszerű működésével függ össze. Ugyanakkor hatásuk a szociális integráció területén mind fontosabb. Egyfelől a rendszerintegrációból kiinduló szegregáló tendenciák a szociális integrációt építeni hivatott intézményeknél — iskoláknál, humán szolgáltatásoknál — is megjelennek. Másfelől a rendszerintegráló mechanizmusokból kiinduló szegregációk is rengeteg olyan szimbolikus tartalommal telítődnek, amelyek a szociális integrációt gyengítik mind rendies privilégiumokkal, mind a leszakadók, szegények megbélyegzésével. Az így erősödő szegregáció egy további, sajátos eleme az, hogy a gazdasági válságot (nálunk legalábbis) szinte mindig kísérő bűnbakképzési mechanizmusok reflexszerűen élesztik fel a fajgyűlöletet. Növekszik az antiszemitizmus is, de a cigányokkal szembeni szegregációs törekvések különösen erősek.

A szegregálás gyökereit nem elsősorban az elmúlt 40 évben kell keresnünk. A totális rendszer kétségkívül rendies jellegű szakadást teremtett a hatalmi elit és *mindenki más között*. Ezen túl azonban sokféle egységességre, uniformizálásra törekedett. A teljes foglalkoztatás, a mobilitás erőltetése, az elvben egységes ellátórendszerek számtalan problémát szültek, de — legalább szándékuk szerint — a szegregálás ellen igyekeztek hatni. A szegregálás erősödése — nálunk is, mint másutt — a nagyobb piaci hatékonyságra törekvéssel, illetve a költségvetési kiadások csökkentési igényével függ össze. E törekvésekkel azonban a jóléti rendszer sajátos átalakulásokon megy át:

— Egyre nehezebbé válik a költségvetésben megjelenő „látható” jóléti kiadások szinttartása vagy növelése. Ezen belül azonban erősödik a „rászorultsági elv”, ami azt jelenti, hogy egyre jobban körülhatárolódnak, egyre láthatóbbá válnak azok, akikre e politika

- irányul. Ez természetesen erősíti a velük szembeni ellenérzéseket — hiszen mind világosabb, hogy az állam az adófizetők pénzéből nyújt számukra támogatást, miközben az adófizetők maguk egyre kevésbé haszonélvezői a jóléti államnak.
- A direkt és látható költségvetési kiadások egy része *láthatatlanná válik* az adó- és vállalati kedvezmények révén. Ezeket a költségvetési veszteségeket figyelembe véve a jóléti kiadások egészükben nem feltétlenül csökkennek, sőt alkalmasint nőhetnek is — csak összetételük változik.
 - Összefoglalva: az új újraelosztás a látható és számonkérhető költségvetési kiadásokat a szegények felé rendezi át, a láthatatlan és privilégium-jellegű „kiadások” haszonélvezői pedig elsősorban a jobb módú és erősebb csoportok. Mindeme változások növelik a szegregáló jellegű egyenlőtlenségeket, és egyben új, személyközi, függőségi viszonyok kialakulásával járnak.
- Ezeket a jelenségeket együttesen a „megkettőződött jóléti állam”, vagy a „magán jóléti állam” címkéjével írják le manapság. „A magán jóléti állam — írja A. Doron — a legjobb anyagi helyzetűeknek nyújt előnyöket. Az elkülönülő státusok megőrzésének rendszerévé vált... Ez az egyik legfontosabb tényező, amely a fejlett ipari országokban ma kirajzolódó új osztály-megosztottságot megszilárdítja. A tendencia társadalmi jelentősége a modern társadalom erősödő refeudalizációja, ahol a munkahely váltja fel a középkor feudális struktúráját.” (Doron, 1989).

Mit várhatunk itt és most a holnaptól?

A diktatúra összeomlása talán már megtörtént, s készül az új demokrácia. Igaz, létezik egy vagy több „rendpárt”. Ezek az átalakulás egész folyamatából csak a zűrzavart fájlalják, és valamilyen — szélső esetben akár fegyverekkel kikényszerített — visszarendezés segítségével kívánnak ezen úrrá lenni. A formális rend sok véráldozattal talán megteremthető lenne — de még annyira sem lehet tartós, mint eddig volt. A diktatúra társadalomépítésre, az integrációk megteremtésére való képtelensége immár nyilvánvaló. Azok a remények pedig, amelyek korábban mégis sokakat mozgósítottak, mert hittek az ideológiai ígéreteknek, mára szétfoszlottak. A visszarendező diktatúra így a korábbiak rosszabb változataként jöhetne csak létre. Ezt a veszélyt sokan érzékelik. A legújabb (1989. októberi) változások, az MSZMP átalakulása és néhány sarkalatos törvény elfogadása a visszarendeződés katasztrófájának lehetőségét vélhetően csökkentik.

A politikai játéktér azonban ezen túlmenően is széles. Itt csak néhány olyan vonatkozást vizsgálok, amelyek szűkebb témámmal, a társadalmi integráltság jövőjével függnek össze.

A *dezintegrált* — tehát egyre kevésbé működőképes — állapot olyan rosszul érinti a többséget, hogy igen sok erő törekszik az ebből a helyzetből való kikerülésre. A többpártrendszer, a parlamentarizmus, a jogállamiság és a piac — meglepő és örömteli konszenzus alapján⁸ — elindultak a megvalósulás felé. A mai helyzetből, programokból és erőviszonyokból egyaránt az sejthető, hogy az új intézmények közül a gazdaság talpraállítását és fejlődését ígérő piac lesz a legerősebb in-

tegráló tényező. Ez — visszatérve a korábbi kategóriákra — a „rendszer-integrációt”, azaz a társadalmi újratermelés zavarainak csökkentését lehetővé teheti, ami minden további pozitív változás előfeltétele. A rendszer-integráció azonban még nem szociális integráció.

Mi várható hát e téren, a dezintegráltság anomikus jelenségeinél és a társadalmi szegregáló-refeudalizáló tendenciáknál? A totális diktatúra egyik nagy, hatásaiban még fel sem mért bűne azoknak a folyamatoknak a mesterséges megszakítása, amelyek során egy társadalomban kicsiszolódnak az életet vezérlő szabályok, kiválasztódnak a társadalmi önazonosságot építő tradíciók, kialakulnak az embert megtartó kis és nagyobb közösségek. Amíg e folyamatok elindulnak, majd szervesen visszaépülnek a társadalom életébe, addig sajátos fejleményekkel kell számolni.

Kapaszkodókra szükség van. Ha új, a mai kornak megfelelő étosz nincs, a tegnapi meg működésképtelen, akkor sokan a mai vákuumot a tegnapelőtti intézmények újraélesztésével, ismét egyoldalúan kiválogatott normák és tradíciók felélesztésével próbálják kitölteni. Így kerül a ma széthulló család helyére egy idealizált patriarchális család képe. A hiányzó laikus morál helyett a valláserkölcslátszik az egyetlen lehetséges alternatívának. A torz internacionalizmus helyére a kétségkívül erősödő nemzeti öntudat mellett nacionalista tendenciák lépnek.

E felélesztési törekvések sokaknak biztonságot és megnyugvást adhatnak. A semminél biztosan jobbak, és hitelüket növeli, hogy éppen ellentétesek a delegitimált közelmúltban hirdetett eszmékkel. Mégis úgy vélem, hogy ezek a kísérletek csak részlegesen sikerülhetnek. Nemcsak azért, mert „teljes” szociális integrációt nem biztosíthatnak, hiszen a régi értékek vagy tradíciók egy része már nem fog közmeggyőződéssel találkozni. Azért sem, mert sok tekintetben nem illeszkednek a megváltozott körülményekhez, azaz egy idő után nem lesznek eléggé működőképesek.⁹ A nehézség az, hogy 40—80 évvel ezelőtti intézmények által kitermelt, az akkori gazdasági-társadalmi viszonyoknak megfelelő elvekről-normákról van szó. Az intézmények azonban — a cserkészettől a „történelmi pártokig” és az egyházakig — az elmúlt 40 évben hibernálódtak: nem volt szerves fejlődésük. A szinte változatlan formában felélesztett formák és tartalmak valószínűleg csak csikorogva illeszkedhetnek a mához, illetve sokak számára nem kínálnak vonzó, vagy egyáltalán lehetséges illeszkedési felületet. Ebből számos feszültség keletkezhet, illetve új dezintegráló törésvonalak adódhatnak.

Ami a *szegregálás* tendenciáit illeti, ezek felerősödése a piac térhódításával együtt várható. Sőt, talán az is állítható, hogy a mai dezintegrálódásból valóban a piac révén elérhető rendszerintegrálás és egy ezzel összefüggő, mind erősebb szegregálás segítségével lehet viszonylag könnyen kikerülni. Ez a visszarendeződésnél jobb, de nem jó eset. Az új piac aligha lehet más, mint gáttalanságra törekvő és egyben gátlástalan. Erre tolja a múlt, a torz „akciók” által kihívott ugyancsak torz „reakció”; a neoliberális ideológia; a dezintegráltság okozta vákuum, az etikai normák, ezen belül az üzleti erkölcs hiánya. Ugyanakkor egyelőre roppant gyengék a legitim piackorlátozó erők, hiányzik egy erős és önálló, de politikai kapcsolatokkal rendelkező szakszervezeti mozgalom.¹⁰ Egy ilyen piac — minden pozitív gazdasági szerepe

mellett — a versengés és individuális előnykeresés kultúrájának szentesítésével kiszoríthatja a más elvekkel működő integráló mechanizmusokat, gátolja az ezeket éltető normák és együttélési szabályok létrejöttét. A szegregálódással a társadalmi összetartozás tudata biztosan gyengül. Ugyanakkor a kiszorítás és szegregálás ideológiailag már nem olyan könnyen elfogadhatók, mint hajdanán. Ezt mutatják például a cigányság erősödő, önazonosságot kereső mozgalmi; a szegények bevonásával küzdeni kezdő szegénységellenes mozgalmak, mint a SZETA; a hajléktalanok megmozdulásai vagy az Újpesti Családsegítő Központ egyes kezdeményezései, pl. „Léthatáron” c. kiállítása; néhány új, független szakszervezet tevékenysége. Így a szegregálással kísért „rendszer-integráció” már nem feltétlenül biztosít valóban zavartalan társadalmi folyamatokat.

Többféle következtetés vonható le az elmondottakból. Én csak egyet hangsúlyoznék itt. Azt, hogy a vázolt következményekkel érdemes szembenézni — és ezekre felkészülni. A „rendszer-integrációk” erősítése mellett a szegregációk ellen és a szociális integrációkért is küzdeni kellene. Ez sok mindent jelent — az univerzális rendszerek védelmétől a szervesen épülő kis közösségek, a „szociális gazdaság”, a non-profit szféra, a fentebb említett mozgalmak, a humán reform erősítéséig. Mindez azonban „felülről”, állami szándékra nem megy. Az állam ezekhez a kezdeményezésekhez, erőfeszítésekhez és mozgalmakhoz bizonyos anyagi eszközöket és jogi feltételeket biztosíthat, illetve ezeket az eszközöket ki kell tőle követelni. A fő szerep azonban az állampolgároké — magán- és közszférában egyaránt. Különösen fontos, hogy társadalomépítő követeléseik bekerüljenek a politikai mezőbe, s ott valóságos erővé váljanak.

A vázolt mozgásokkal és mozgalmakkal gazdagodhat a *pluralizmus*, ami nemcsak a hagyományos pártpolitizálásban, hanem a társadalom életének minden területén létfontosságú. A szociálisan integráló mozgások védhetnek egyes rendszer-integráló intézmények, a piac, vagy akár az állam túlburjánzása ellen. Sokszálú integrációval gyengülhet a szegregáció. És minthogy a plurális társadalomszerveződés többeknek előnyös, mint az egyelvű, ezért a plurális elvekkel építkező társadalom stabilabbá válhat, mint ha csupán a szinte egyelvű rendszerintegrációk erősödnek.

Jegyzetek

1. Ma sokakat foglalkoztat az a kérdés, hogy mennyire mélyek, milyen irányba haladnak a magyar társadalom olyan jelenségei, mint a szegénység növekedése, a legrosszabb helyzetűek peremre szorítása, a társadalmi együttélés súlyos zavarai. E tanulmány meghatározott fogalmi keret bevezetésével próbálja meg az említett jelenségek értelmezését. Első, még kezdetleges, vitacikknek szánt tanulmányról van szó. Abban azonban, hogy már eddig is eljutott ez a munka, köszönettel tartozom azoknak a kollégáimnak — elsősorban Adamik Máriának, Krémer Baláznak, Zombori Gyulának — akik a közös tanítás-tanulás során sokféle módon segítettek. Hálás vagyok továbbá Somlai Péternek egy sor, a gondolatok tisztázását előrevívó kritikai észrevételéért is.

2. A kezdetben meglehetősen általános vagy egyoldalú értelmezéseket Durkheim kezdte differenciálni. Durkheim mechanikus és organikus szolidaritása (1893) nagyjából annak felel meg, amit az ötvenes-hatvanas években kulturális-normatív, illetve funkcionális integrációnak hívtak (Lanecker), ma pedig, Habermas, Luhmann és Offe nyomán szociális, illetve rendszer-integrációnak neveznek (Angell, 1968). Én csak e két utóbbi fogalmat fogom használni.

3. A rabszolgatartó társadalmak a kasztrendszerű, illetve rendi társadalmaktól némileg eltérnek. A társadalmi újratermelés csak részben volt organikuson biztosított (mindig kellett más társadalmaktól elszakított új rabszolgák). Epp ezért a kommunikációs rendszer csak részben foghatta át a társadalom egészét.

4. Az állítást a KSH adatai, s még inkább a Társadalmi Beilleszkedési Zavarok Bulle-

tinjeinek információi támasztják alá. A szisztematikus igazolás ezen az alapon elvégezhető, de még előttünk álló feladat.

5. Budapesti előadás, 1989. október 24.

6. A nők helyzetének romlása azért is valószínű, mert a jóléti állam egy sor, korábban elvben felvállalt szükségletet lassan céltudatosan visszahárít a családra. Az ideológia az, hogy a család nyerve vissza régi fényét, erejét, szerepét. Ezzel egyben képessé válik a betegek, hanyatló erejű idősök ellátására. A „családon” természetesen a nőket kell érteni. Azt ritkán vesszük figyelembe, hogy ma az ilyen szolgálatot vállaló nők terhei a múltéhoz képest megsokszorozódtak. Hála az orvostudomány fejlődésének, relatíve több az idős, a tartósan beteg, hosszas ápolást igénylő ember. Ugyanakkor folyamatosan csökken a gyermekszám, s emiatt mind kevesebb azok száma, akik ápolást nyújthatnak (Parker, 1985).

7. A „tax expenditure” kifejezést Surrey (1973) vezette be. Az „adó-kiadás” kifejezés utal arra, hogy a közkiadásokkal, szociális kiadásokkal rokon kategóriáról, költségvetési terhekről van szó.

8. Lásd erről Gombár Csaba jegyzetét (1989).

9. A tipikus példa a patriarchális család visszaállítási kísérlete, amiről már szoltam. De hasonló kérdéseket vet fel az állam és egyház viszonya is. A polgári forradalmak egyik fontos vívmánya az állam és egyház szétválasztása volt, ami Magyarországon sosem ment teljesen végbe. Ma sokan az 1945 előtti helyzet újraélesztésére törekcsenek, ami nem biztos, hogy összeilleszthető egy modern polgári demokrácia normarendszerével.

10. A svéd társadalompolitika hatékonyságának legfontosabb kulcsát sokan éppen ebben, az erős szakszervezeti mozgalomban, és ennek egy kormányzóképes parlamenti párttal, a szociáldemokráciával való szoros kapcsolatában látják (Hedberg-Meidner, 1984).

Irodalom

ANGELL, Robert Cooley: Social Integration. In: International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol. 7. The Macmillan Company and The Free Press, 1968.

DORON, Abraham: Alternative Futures for Social Security. Paper presented at the Conference on the Future of Social Security, July 1989.

DURKHEIM, Emile: De la division du travail social. (Első kiadás: 1893)

FERGE Zsuzsa: Van-e negyedik út — A társadalompolitika esélyei. KJK, 1989.

GANS, Herbert J.: Middle American Individualism. The Future of Liberal Democracy. The Free Press, 1988.

GOMBÁR Csaba: Nyakig a konszenzusban. HVG, 1989. október 21.

HEDBERG, Anna — Rudolf MEIDNER: The Concept of the Swedish Model. (Extract from the book Folkhemsmodellen) Stockholm: 1984. LO, 1986.

JUHÁSZ Pál: A falusi betegek neurozisének kórokai. Ideggyógyászati Szemle. 1963. 17. sz.

LANDECKER, Werner S.: Types of Integration and Their Measurement. American Journal of Sociology, 1951. no. 56.

LEVENDEL László és ZELNIK József (szerk.): Humán Reform. 1989.

LOSONCZI Ágnes: Artó-védő társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989.

GOFFMAN, Erving: Stigma Notes on the Management of Spoiled Identity. Penguin, 1968.

HANKISS Elemér: Kelet-európai alternatívák, KJK, 1989.

KORPI, Walter: Economic Growth and the Welfare State: Leaky Bucket or Irrigation System. European Sociological Review, Vol. 1. 97-118. 1985.

KUHNLE, Stein—Per SELLE: Integrated Dependence or Separate Autonomy? Relations between Government and Voluntary Organizations in Norway. Paper presented at the conference on „The Welfare State in Transition”, Bergen, August 24—27. 1989.

MYLES, John: Decline or Impasse? The Current State of the Welfare State. Studies in Political Economy, Summer 1988.

van OORSCHOT, Wim—John SCHELL: Means-testing in Europe — A Growing Concern. Edinburgh, 1989.

PAPP Zsolt: Konszenzus és kihívás. Kossuth Könyvkiadó, 1985.

PARKER, Roy: Ellátó gondozás és szociálpolitika. In: Szociálpolitikai Értesítő, 1985. 3. sz.

PRITCHARD, Colin: Suicide, Unemployment and Gender in the British Isles and European Economic Community (1974—1985). Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 1988. 23.

SEGALMAN, Ralph—David MARSLAND: Cradle to Grave. Comparative Perspectives on the State of Welfare. The Macmillan Press Ltd. 1989.

SINFIELD, Adrian: Comparing Divisions of Welfare. Paper presented at the conference on „The Welfare State in Transition”, Bergen, August 24—27. 1989.

SMALL, Robin et al: Unequal Fringes. Low Pay Report, 1984, based on Francis Green et al: Unequal Fringes. Bedford Square Press, 1984.

SURREY, Stanley: Pathways to Tax Reform. The Concept of Tax Expenditure. Harvard U. P. 1973.

SZALAI Júlia: Korai kivonulás a munkahelyekről. Esély, 1989. 1. sz.

SZALAI Júlia—VAJDA Ágnes: A „szociális” és „egészségügyi” ellátás határán. Szociálpolitikai Értesítő, 1988. 1. sz.

TITMUS, R. M.: Social Division of Welfare. In: Essays on the Welfare State. Allen and Unwin, 1962.

WIMAN, Ronald: From the Welfare State to a Welfare Society. National Board of Social Welfare, Helsinki, 1987.

WIMAN, Ronald: Steps towards a Welfare Society. National Board of Social Welfare, Helsinki, 1989.

Elképzelések a harmadik útról

Megjegyzések a svéd munkásmozgalom társadalompolitikai koncepciójáról

A „Middle Way”-tól a harmadik útig

A harmadik útnak (mint a kelet-európai típusú tervgazdálkodás és a tőkés piacgazdaság közötti gazdasági és társadalmi formáknak) a fogalma nemcsak Ota Sik ismert művére¹ vonatkozik, hanem arra a kifejezésre is, amellyel külföldi megfigyelői már a harmincas években megjelölték a svéd társadalmi rendszert mint kísérletet arra, hogy az uralkodó ideológiák között egy pragmatikus középutat („Middle Way”) találjon.²

Ami a háború előtti időben egy reformista talajon álló munkásmozgalomnak a jóléti társadalom felé irányuló szociál-liberális törekvéseként rajzolódott ki (a szociáldemokraták ezt a jóléti társadalmat „folkhem”-ként, a „nép”, osztálykonfliktusoktól és szociális igazságtalanságtól megszabadított „otthonaként” fogták fel),³ az mélyreható gazdasági és társadalmi változások következményeképpen a demokratikus szocializmus ideológiájává fejlődött.

Leegyszerűsítve és erősen sematizálva, ez a fejlődés úgy jellemezhető, hogy az ideológiák közötti manőverezésre, és eközben egy szolidáris viszonyokhoz szabott társadalompolitikai középút megtalálására irányuló kísérlet fokozatosan egy külön ideológiához vezetett, amelyet e politika céljáról való átgondolt elképzelésként értelmeznek. Nem döntő jelentőségű itt, hogy e módosulást a „jóléti társadalom” fogalmának új meghatározásaként kell-e felfogni, vagy egy olyan társadalmi forma célkitűzéseként, amely a jóléti állam örökébe hivatott lépni. A döntő a svéd munkásmozgalom elmozdulása a II. világháború előtti „ideológia-mentességtől”⁴ az ideológiai megszilárdulás felé, ahogyan az a svéd munkásmozgalom három évtizeddel későbbi pártprogramjaiban és manifesztumaiban kifejezésre jut. Ez alatt az idő alatt a svéd gazdasági és társadalmi struktúra átfogó változásokon ment át, amelyek leleplezték a konfliktusoktól mentes jóléti állam illuzórikus voltát.

Amikor a következőkben a svéd munkásmozgalom új társadalompolitikai koncepciójáról szólunk, főképpen a szakszervezeti mozgalmat tekintjük a vizsgálódás kiindulópontjának. A párt és a szakszervezeti mozgalom⁵ múlt század végi kezdeteiktől fogva történelmileg és ideológ-

giailag összefonódnak egymással, és osztoznak a reformista hagyományokban. Az első szociáldemokrata pártprogram lényeges elemeket vett át a Marx által maró gúnnyal bírált gothai programból, s a svéd szociáldemokráciát sem programjában, sem gyakorlati politikai munkájában (sőt ebben még kevésbé) nem befolyásolta lényegesen a marxista eszmekincs. A szakszervezeti mozgalom pedig a szakmunkások túlnyomórészt liberális ideológiájú kézműves egyleteiből ered. Alighanem hozzájárult ehhez Svédország késői iparosodása, és vele az, hogy a munkásmozgalom kispolgári rétegekből, nem pedig a szakképzettségétől már megfosztott ipari proletáriátus soraiból fejlődött ki.

Furcsának tűnhet, hogy a munkásmozgalom ideológiai fejlődésének vizsgálatában nem abból indulunk ki, amit rendszerint e fejlődés hordozójának tekintenek, mármint a politikai pártból, hanem a szakszervezetekből, amelyeknek társadalompolitikai érdekei és befolyási szférái főleg a bérpolitika és a munkafeltételek területére korlátozódtak. Ámde történelmi és tárgyi okok szólnak amellett, hogy ezt az eljárást kövessük: a párt a modern parlamentarizmus történetében példa nélkül álló folyamatossággal csaknem fél évszázadon át (1932—1976) kormányzó párt volt, ha időnként koalícióban is polgári pártokkal. Feladata a jóléti állam igazgatása és továbbfejlesztése volt; módszere a kompromisszumra való készség, amellyel politikáját a munkásmozgalmon kívül álló rétegekben is meggyökerezettette; ideológiája pedig úgy summázható: fenntartani a piacgazdaságot, de keretintézkedésekkel határt szabni neki, ingadozásai ellen állami konjunktúrapolitikával küzdve, negatív hatásait szociál- és adópolitikával semlegesítve. Teljes foglalkoztatottság, gazdasági növekedés, a nemzeti jövedelem igazságos elosztása, szociális biztonság — ezek voltak a jelszavai. A szociáldemokrácia egy olyan társadalom kompetens irányítójának bizonyult, amelyben a gazdasági növekedés elfedte az érdekek összeütközését, és ahol úgy látszott, hogy a piacgazdaság lényegében teljesíti gazdaságpolitikai céljait. Nem tartották szükségesnek a termelési szférába való állami beavatkozásokat, és nem vonták kétségbe a vállalkozók elsőbbségi jogát arra, hogy a maguk területén ők hozzák a gazdaságpolitikai döntéseket. Az ötvenes és a hatvanas évek egy haladó szociális piacgazdaság, egy szociáldemokrata állam által megzabolázott kapitalizmus, és az érdekek messzemenő, ha nem is teljes harmóniájának képét tárták elénk.

„Saltsjöbaden szelleme”

A szakszervezeti mozgalom a háború utáni első években megfelelt ennek a képnek: reformista munkásmozgalom, amelynek fő céljai (a teljes foglalkoztatottság és az igazságos jövedelemelosztás) úgy látszott, összeegyeztethetők a piacgazdaság alapvonásaival.⁶ Erőfeszítései lényegileg bérpolitikájának oly módon való alakítására irányultak, hogy az a szakszervezeti összetartás legfontosabb alkotórészévé válhatott, s ezzel egyidejűleg a bérpolitika alkalmazkodott azokhoz az új feltételekhez, amelyek az infláció által folytonosan fenyegetett teljes foglalkoztatottságú gazdaságból adódtak.

Az eredmény a *szolidáris bérpolitika tervezete* volt, mely eredetileg az elosztáspolitikai területén keletkezett, de hosszabb távon számításba

vette e terület erőteljes gazdaságpolitikai kihatásait. Az elosztási szférában olyan reformok is életbe léptek, mint a munkaidő lerövidítése, a szabadság meghosszabbítása, és az addiginál sokkal jobb öregségi nyugdíj; ezeket azonban nem kollektív szerződések segítségével, hanem csak a kormányzó munkáspárttal együttműködve, a törvényhozás útján lehetett keresztülvinni.

A kiegyensúlyozott, bár nem konfliktusmentes pozíciók politikai képeinek megfelelt a pacifikált munkapiac sokszor megcsodált és dicsőített képe; ezen a munkapiacon a társadalmi partnerek kompetenciáit szerződésben fektették le. A saltsjöbadeni megállapodás⁷ a vállalkozóknak meszemenő rendelkezési jogot biztosított saját vállalatukban, ugyanakkor elismerte a szakszervezetek teljes szervezkedési jogát és kollektív szerződési partnerszerepét. S a két fél szavatolta egymásnak, hogy felelősségtől áthatott tartózkodással messzemenő kollektív szerződési autonómiát és állami beavatkozásoktól való mentességet valósít meg.

A munkásmozgalom, mint fő keze a haladó jóléti államnak, a kollektív szerződési autonómiának és a munka terén való békének, de egyszersmind a szociális piacgazdaságnak is — íme egy olyan társadalom képe, amely sok megfigyelő nézete szerint sikeresen követi az arany középutat; nem rázkódtatják meg háborúk és gazdasági válságok, nem doktrinér, és mindig azon van, hogy gyakorlati megoldásokat találjon és biztosítsa az érdekek egyensúlyát.

A szakszervezeti mozgalom mint ideológiai motor

A felszínes megfigyelő — és közéjük tartozik sok svéd is — e kép évtizedünk kezdete óta nyilvánvaló megváltozását bizonyosan nehezen érti. A válság világos előjelei közé tartoznak az 1969—1970-es vadsztrájkok; a munkanélküliség háború utáni első hulláma 1971—1972-ben; a kormány kudarcba fulladt kísérlete az infláció leküzdésére; és a nyílt konfliktus a szakszervezeteknek az üzemi (és 1976 óta ezen felül az üzemen kívüli) együttes döntés jogára támasztott militáns követelése és a vállalkozók e követelésekkel szemben tanúsított konok ellenállása között. Végül, a legutóbbi három évben ilyen tünet a gazdaság stagnálása és a magánbefektetésekre való kedv lankadása. Vajon Svédország tért le a maga „középútjáról”, vagy a nemzetközi gazdasági válság zúzta szét a svéd munkásmozgalom társadalompolitikai koncepcióját?

Az itt következő fejtegetések alapjául szolgáló hipotézis másban keresi az „új” társadalompolitikai felfogás magyarázatát. Nem azokban a körülményekben leli fel őket, amelyek kívülről hatnak a svéd gazdaságra. Még kevésbé van szó pusztá pálfordulásról, arról, hogy — mint némelyek alaptalanul vélik — a svéd munkásmozgalom idősebb nemzedékét, amely konfliktusmentes jóléti társadalomra törekedett a hagyományos piacgazdaság keretei között, egy új, radikálisabb nemzedék váltja fel, amely a jóléti államon túl keresi céljait. A nemzedék-váltás mint olyan ritkán fő oka ideológiák kifejlődésének.

A lényegi magyarázat arra, hogy a pragmatikus „middle way”-ről áttértek egy *harmadik út* ideológiájára, vagyis a demokratikus szocializmusra, a szakszervezeti elvek következetes fejlődésében rejlik. Ez a

szolidáris bérpolitika alapvető programjából kiindulva szükségképpen elvezet előbb a foglalkoztatáspolitikára, a szelektív gazdaságpolitika követeléséhez, majd végül a kollektív tőkeképzésnek, a munkások és alkalmazottak javát szolgáló vagyonpolitikának, valamint a munkahelyek kialakítására való fokozott befolyásnak a követeléséhez.

E fejlődés folyamán, amely a gazdasági struktúra lényeges változásainak egyszerre oka is, következménye is, módosulnak az elképzelések arról a szerepről, amely a szakszervezeteket a társadalompolitikában megilleti. Ha a szakszervezetek ragaszkodni akarnak a szolidáris bérpolitika alapelveihez — s ezeket feloldani azt jelentené, hogy feladják olyan szervezetként való létezésüket, amelynek összes tagja érdekét képviselnie kell —, nem érhetik be többé azzal, hogy az elosztáspolitikai eszközöként működjenek. Érdekeik egyre inkább a termelési szférába tevődnek át, s ezzel olyan új, társadalompolitikai célok szószólóivá válnak, amelyek megvalósításához szükségük van a munkásmozgalom politikai ágának, a szociáldemokrata pártnak a segítségére. Egy demokratikus államban maguk a szakszervezetek nem válhatnak politikai feladatok hordozóivá anélkül, hogy az állam korporatista vonásokat ne öltene, de a munkásmozgalmon belüli befolyásukat felhasználhatják arra, hogy a párt síkraszálljon céljaikért, s így módon politikai úton érje el ezeket a célokat.

A szakszervezeti mozgalom ezzel, mint ideológiailag előrerendítő erő cselekszik, és arra ösztönzi a szociáldemokráciát (mely még főleg a jóléti állam elosztási és ellenőrzési feladataival foglalkozik), hogy új társadalompolitikai koncepciót vállaljon. Évek óta megfigyelhető, hogy az ideológiai kezdeményezés a szakszervezeti mozgalom kezében van; jelentéseivel, nyilatkozataival, szakvéleményeivel és kongresszusi határozataival megelőzi a pártot. A munkásmozgalom ideológiai egysége csak akkor áll majd helyre, ha a párt magáévá teszi a szakszervezeti álláspontot.

Ennyit nagy vonásokban a folyamat értelmezéséről. A továbbiakban röviden ábrázolni fogjuk a szakszervezetek társadalompolitikai felfogásának történelmi gyökereit és azokat a lényegi elemeket, amelyek a demokratikus szocializmus svéd modelljeként foglalhatók össze.

Szakszervezeti ideológia és piacgazdaság

A szakszervezetek lényegében rejlik, hogy a bér munkások összefogása révén enyhítik és végül megszüntetik az egyes munkások és munkáscsoportok közötti konkurenciát. A munkásoknak a munkáltatókkal szembeni hátrányos helyzete vezetett a vagyontalan és létbizonytalanságban élő rétegek olyan törekvéseihez, hogy beteg- és sztrájkpénztárak segítségével megóvják pusztá létüket. Ezekből az egyletekből fejlődtek ki — nem az osztálytudat eredményeként, hanem az életbenmaradás kényszeréből — a szakszervezetek, hogy partnerként lépjenek fel a bérkialakítási folyamatban.

Már az első szakszervezetek megalakulása megkérdőjelezte a piacgazdaság elvét. A szabad piacgazdaság fogalmához a szabad munkaerő piac is hozzátartozik, ahol a munkaerő árát a kínálat és kereslet gazdasági törvényei szerint alkudják ki. Ha ezt az elvet betartják, kénytelenül bekövetkezik mindaz, amit az iparosítás korai időszakának

megfigyelői kilátásba helyezetek. vas bértörvények, ipari tartalékseregek, tömeges elnyomorodás.

De a munkaerő nem áru, a bér pedig nem ár. A szakszervezetek — bármily szerények voltak is kezdeti céljaik — pusztán létezésükkel olyan elemet vittek a piacgazdaságba, ezzel pedig a tőkés rendszerbe, amely attól idegen, és végső soron annak felrobbantásával fenyeget.

Minden fejlett nyugati országban, amely igényt támaszt arra, hogy piacgazdaságként működjék, léteznek szakszervezetek, s ezzel a piacgazdaság lényegétől idegen elemek. De mint szervezetek — kevés kivétellel — olyan gyengék és szétforgácsoltak, annyira szervezett (és gyakran jobban szervezett) ellenfelekkel állnak szemben, hogy a munkapiac csak szűk körben, a piacgazdaság részeként működhet. A szakszervezetek megosztottsága sokszor eltérő érdekeket képviselő szervezetekre (amikor is rendszerint a gazdaságilag leggyengébbeknek van a leggyengébb szervezetük) tág játéktérrel hagyja a piaci erőknél.

Az állam ráadásul sok esetben korlátozza a szervezett társadalmi partnerek mozgási szabadságát, és nem engedi, hogy a hatalmi pozícióknak a szakszervezetek javára történő eltolódása megzavarja a piacgazdaság egyensúlyát. A jövedelempolitikát általában a kollektív szerződési autonómia korlátozásának és ezzel a piacgazdaság menetébe való beavatkozásnak tekintik; valójában az ilyen politika eszköz arra, hogy megóvják a piacgazdaságot a társadalmi partnerek kettős hatalmi centruma szabályozta ármegegyezések veszélyétől. Ezen a módon, ha sokszor fáradságos munkával is, meg lehet őrizni a piacgazdaság alapvonalait.

A svéd jóléti társadalom változásai

Svédország — tekintetbe véve szakszervezeti mozgalmának erejét, a bérpolitikai célkitűzéseket és az állami beavatkozástól mentes bérkialakítást — sajátos terep. A szervezeti, a bérpolitikai ideológia és a kollektív szerződési autonómia egymással szorosan összefonódó részei annak az egésznek, amely „svéd modellként” írható le. Csak egy erős szervezet képes közös és minden rész-szervezetre kötelező bérpolitikát kialakítani. És viszont: csak az ilyen ideológia szavatolja azt az erőt, amelyet a közös cél ad a tagoknak. És végül: egy szervezetileg erős és ideológiailag szilárd szakszervezeti mozgalom a legjobb biztosíték arra, hogy meghagyják kollektív szerződési autonómiáját.

A svéd szakszervezetek erejében a svéd munkásmozgalom erejét kell látnunk. A magas szakmai szervezettség (a maga több mint 80%-ával vezet a nyugati világban) és a több, mint 40 éve tartó szociáldemokrata kormányhatalom végeredményben ugyanennek a tényállásnak a részei. Hogy ennek mi az oka, ez az első kérdés, amit külföldi megfigyelők általában feltesznek, és amire Svédországban sem lehet egyértelmű választ adni. Walter Korpi svéd szociológus a modern svéd munkásmozgalomról készített elemzésében több lehetséges magyarázattal is szolgál.⁸ A homogén etnikai és vallási viszonyok megkönnyítették a kollektív cselekvést. A svéd egyház hagyományosan gyöngye, így nem gátolja a radikális munkásmozgalom kibontakozását. Az iparosítási folyamat Svédországban későn indult meg, ezáltal kedvezett ipari szövetségek létrejöttének. Elmaradtak a munkásmozgalmon belüli refor-

mista és forradalmi irányzatok közötti mély szakadások. S végezetül: a munkásmozgalom szakszervezeti és politikai része közötti együttműködés hosszú időre nyúlik vissza. A szakszervezet segítségével tette lehetővé a négy évtizedes munkáspárti kormányzást, másfelől a hosszán tartó kormányzási időszak megkönnyítette a szakszervezeti célok elérését.

A szolidáris bérpolitika programja és eredményei

Szervezeti erő ideológia nélkül azonban csak forma tartalom nélkül. A svéd szakszervezeti mozgalom bérpolitikájának s ezen túlmenően társadalompolitikai elképzeléseinek alapelvevé emelte azt, ami az egyének érdekszervezetekben való szövetkezésének történelmi forrása, tudniillik a *dolgozó emberek szolidaritását*.

A szolidáris bérpolitika jóval többet jelent, mint bér munkások szövetkezését a bérképzési folyamatban való együttes cselekvésre. Kihívást jelent a piacgazdasággal szemben: ne a vállalatok eltérő nyereségessége, hanem a *munka fajtája* legyen mérvadó a bér megállapításánál. Tőke és munka konfliktusa jobban nem is ábrázolható: a szakszervezetek a profitot — a tőkés piacgazdaság voltaképpeni hajtóerejét — a bérképzés meghatározásánál figyelmen kívül hagyják, és a szolidáris bérpolitika morális és humánus eszméjével kívánják helyettesíteni. Ezzel a profitra belállított piacgazdaságra tudatosan attól idegen szocialista rendezőelvet erőltetnek rá. A szolidáris bérpolitikát tenni meg a szakszervezeti munka céljává annyi, mint aláásni a piacgazdaság alapjait.⁹ A siker előfeltétele volt az egyes szövetségek bérpolitikai koordinálása. Az ilyenfajta koordinálásnak kedvezett az a szerep, amely a teljes foglalkoztatottságú gazdaságban a szakszervezeti mozgalomnak jutott, és összgazdasági összefüggésben új felelősséget hárított rá.¹⁰ Ezt a szerepet pedig csak úgy tölthette be, hogy megszilárdult a szakszervezeti központ bérpolitikai tekintélye.

Az a vezető szerep, amelyet a svéd szakszervezeti szövetség az ötvenes évek közepe óta a kollektív szerződésről folytatott tárgyalásokban játszott (vagyis a svédországi bérképzési folyamatban végbement centralizáció) két, egymástól világosan megkülönböztethető alkotóelem eredménye: az egyik az egyenlősítő elképzelés a piaci hatásoktól meszszenenően megszabadított bérstruktúráról, a másik annak szükségessége, hogy a bérpolitikát hozzászabják az általános stabilizációs politikához. A szolidáris bérpolitika mint szakszervezeti ideológia, és a „felelősségteljes”, azaz restriktív bérpolitikának a teljes foglalkoztatottságból kiinduló kényszere egyenlő mértékben gyengítette a szövetségek kollektív szerződési autonómiáját a szövetségi szakszervezeti központ javára. A sok más országban tapasztalt fejlődéstől eltérően, Svédországban a centralizált bérpolitika nem elsősorban összgazdasági feladatok eszközévé, s ezzel a szakszervezeti célok lényegétől idegen jövedelempolitika alkotórészévé vált hanem megtartotta, továbbfejlesztette és megerősítette szakszervezeti ideológiáját. Azokat az eredményeket, amelyeket a szolidáris bérpolitika a hatvanas évek közepe óta fel tudott mutatni, és amelyek abban tükröződtek, hogy jelentősen csökkentek a bérkülönbségek (iparágak között, szakmunkások és segéd munkások között, férfiak és nők között, ipari gócek és peremvidé-

kek között), a piacgazdaság erőinek ellenében és mindennemű állami beavatkozás nélkül vívták ki. Nem egészen 15 év alatt a bérek szóródása (a mintegy 130 bértarifa-terület bérátlagja alapján végzett mérés szerint¹¹) a felére csökkent.¹² A jelenlegi bérstruktúra, amelyben a vállalatok és ágazatok eltérő nyereségessége többé nem döntő a bérjövedelem szempontjából, jobban megfelel a szolidáris, azaz maga a munka által meghatározott bérpolitika szakszervezeti fogalmának. A szakszervezeti bérpolitika minden formájában — *eo ipso* — van egy elosztáspolitikai dimenzió, azaz a tőke és a munka közötti funkcionális jövedelemelosztás dimenziója. A szolidáris bérpolitikának ezenfelül egy további elosztáspolitikai dimenziója is van: a bémunkások különböző csoportjai közötti kiegyenlítésé.

A svéd jóléti társadalom változásai

A szakszervezetek elosztáspolitikai törekvései összhangban voltak a svéd jóléti társadalom kibontakoztatásával, amelyet a háború utáni idők szociáldemokrata kormányzata fő feladatául tűzött ki. Adópolitika, szociál- és családpolitika, lakásépítési- és munkapiac-politika, a járadékrendszer átfogó reformja és ezzel összefüggésben az állam előnyomulása a magántőke legfőbb területére: a tőkepiacra — ezek a politika fő elemei. Egy valami közös benne a bérpolitikával: az, hogy az elosztási szférára korlátozódik, és nem kívánja megbolygatni a tulajdoni és hatalmi struktúrákat. Ahogyan a szakszervezetek mindent megtettek azért, hogy a termelési eredmény elosztása kedvezzen az alacsony bérűeknek, de ezenközben nem vonták kétségbe a munkáltatók üzemen belüli uralmát, úgy harcolt a szociáldemokrata kormányzat a nemzeti jövedelemnek a gazdaságilag és szociálisan gyöngye csoportok javára történő újraelosztásáért, anélkül, hogy megkérdőjelezte volna a tőkés termelési viszonyokat. Svédország haladó jóléti állam és benne békés munkapiac látványát nyújtotta. Úgy tűnt, hogy a teljes foglalkoztatottság karnyújtásnyira van, a szociális kiegyenlítésre való törekvések pedig eredményesek. Az országot a hatvanas évek közepén számosan mintáállamnak tekintették, amelynek sikereihez hozzájárult a pragmatikusan cselekvő szociáldemokrácia, a haladó vállalkozói réteg és a felelősségteljes szakszervezeti mozgalom.

A folytonos gazdasági növekedés, a svéd korona 1949-es drasztikus leértékelése, és a munkáskormány által érvényesített expanzív gazdaságpolitika tette lehetővé ezt a fejlődést, és fedte el azokat az ellenhatásokat, amelyek a hatvanas évek végétől kezdtek kirajzolódni. A szociális jóléti állam harmóniájáról vallott elképzelések csak addig maradhattak fenn, amíg a termelőerők magas népgazdasági növekedési rátát hoztak létre. Egy reformista munkásmozgalom is csak addig tartja tiszteltben a termelési szféra sérthetetlenségét, amíg őt magát teljesen lefoglalják a magántőkések élénk beruházási kedvéből, a termelékenység kedvező fejlődéséből és az erőteljes gazdasági növekedésből adódó elosztási feladatok.

A változás jeleire azokból a vizsgálatokból derült fény, amelyek az alacsony jövedelmű lakossági csoportok helyzetéről és a svéd lakosság életminőségében mutatkozó hiányosságokról készültek.¹³ A különféle csoportok foglalkoztatási státusáról 1961 óta végzett felmérések (La-

bour Force Surveys) nyomán kételyek merültek fel azzal szemben, hogy az ország csakugyan elérte-e (amint ezt általánosan hitték) a teljes foglalkoztatottság szintjét. A társadalomtudósok foglalkozni kezdtek a „marginális” munkaerőnek a munka világából való, az üzemek bezárásával illetve fúziójával összefüggő kirekesztésével.¹⁴ A „*dual labour market*”, a szegmentált és elkülönült munkapiac fogalma meghonosodott a társadalomtudományi vitákban.

Ám ezek a felismerések nem vezettek oda, hogy a társadalompolitikai harmóniáról vallott elképzelések lényegi gyengéit felismerjék. Az állami ércbányászatban 1969 végén lezajlott, a szakszervezetek által jóvá nem hagyott széleskörű és hosszan tartó sztrájkot sem értelmezték úgy, mint ami új szakaszt nyitna a svéd társadalmi partneri viszony alakulásában; inkább egy sor olyan szerencsétlen körülmény következményének tekintették, amelyeket a társadalmi partnerek pozíciónak lényegi megváltoztatása nélkül lehet tisztázni.

Mégis elmondhatjuk, hogy a szolidáris bérpolitikai elképzelésekbe beépültek olyan elemek, amelyeknek előbb-utóbb rá kellett bírniok a szakszervezeteket és az államot is, hogy az elosztási feladatokról térjenek át a termelési szférát megcélzó feladatokra. Címszavakban a következőképpen jelölhetjük meg ezeket az elemeket:

1. A szolidáris bérpolitika erős hajtóereje annak a koncentrációs és növekedési folyamatnak, amely a tőkés gazdasági rendszerre jellemző, és végül aláássa a piacgazdaságot. Ebből adódik az az állammal szemben támasztott követelmény, hogy a koncentrált gazdasági hatalommal helyezzen szembe politikai hatalmat.

2. A szolidáris bérpolitika leszorítja a piacról a kevésbé termelékeny és kevésbé nyereséges üzemeket, és az államtól a teljes foglalkoztatottság fenntartására foglalkoztatás-politikai és gazdaságpolitikai intézkedéseket követel.

3. A szolidáris bérpolitika fokozza a vagyoni struktúra egyenlőtlenségeit. A bérstruktúra kiegyenlítésében elérhető eredményeket a funkcionális jövedelemelosztás, ezzel pedig a vagyoni és hatalmi koncentráció fokozódó egyenlőtlenségének árán kell megvásárolni. Az ilyen fejlődés ellenkezik a jóléti társadalom céljaival, és nem is lehetséges, hogy az passzívan eltűrje ezt.

A szolidáris bérpolitikából tehát olyan fejlődés vezethető le, amely állami beavatkozáshoz, a termelési eszközök társadalmasításához, végső hatásában pedig a piacgazdaságtól való elforduláshoz vezethet.

A szolidáris bérpolitika problémái

A tőkés termelési mód (melyben a siker ismérve, mindennek méréje a magánprofit) racionalizálásra, fúziókra, nagyüzemi termelésre és végül monopolizmusra törekszik. Bármilyen is a bérpolitika, a koncentrációs folyamat során fokozatosan veszendőbe mennek a piacgazdaság fennmaradásának feltételei; a termelésről, a beruházásokról, a területi elhelyezés megváltoztatásáról, fúziókról, expanzióról és a termelés sorvasztásáról való alapvető döntéseket a nagyipar és a pénzvilág egyre kisebb számú vezetője hozza meg: a tervgazdálkodásnak társadalompolitikai célok és demokratikus ellenőrzés nélküli formája ez.

A hagyományosan szabadkereskedelem-párti, a racionalizálást heyleslő, már korán iparági szövetségekbe szerveződött, s ezzel a szűk-körű szakmai vitáktól megszabadult svéd szakszervezeti mozgalom a maga bérpolitikájával meggyorsította és kiélezte ezt a koncentrációra való tendenciát. Az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elve — ha következetesen érvényesítik — a nyereségálló kisebbedéséhez, a termelékenységüket gyengén növelő vállalatok versenyképességének elvesztéséhez vezet. A tőke és a munka ezekből az üzemekből expanziós képességű, innovációs termelési módszereket alkalmazó, nyereségesebb üzemekbe történő elvándorlását fokozza az a bérpolitika, amely a gyenge üzemeknek nem hagyja meg a nyereségorientált bérpolitika lökhárító-szerepét s azt a „mentőkötelet”, amelyet a viszonylagosan csökkenő bérek nyújthatnak. A szolidáris bérpolitika, mely eredetileg a szakszervezetek elosztáspolitikai céljaiból fejlődött ki, így módon a termelési struktúra és a termelési viszonyok átalakulásának fontos tényezőjévé vált.

Természetesen nem történelmi véletlen, hogy a svéd ipar — nemzetközi összehasonlításban is kiugró mértékben — multinacionális vállalatok formájában koncentrálódott, mint ahogy az sem, hogy a munkáltatók szigorúan centralizált szervezetekben egyesültek. Az 1938-as csúcseyegyzség által biztosított pártközi béke hosszú évtizedei alatt (az egyezség az elosztási szférában meghagyta a társadalmi partnereknek a teljes autonómiát) a funkcionális jövedelemeloszlást duopolisztikus küzdelemben alkudták ki. A svédországi társadalmi partneri viszony Nyugat-Európában példa nélkül álló harmóniája és működőképessége sokáig elleplezte azt a tényt, hogy az egyre erősebb gazdasági koncentráció lényegesen megváltoztatta a piacgazdaság előfeltételeit. Későn ismerték fel azt a diszkrpanciát, amely a döntéseket társadalompolitikailag meghatározóvá tevő termelési struktúra és az olyan vagyoni struktúra között áll fenn, ahol döntéseket főképpen a magántőketulajdonosok érdekében hoznak.

A hagyományos bérpolitika a vállalatok nyereségességéhez szabja a béreket és ezzel — legalábbis rövid- vagy középtávon — lehetővé teszi, hogy sorvadó üzemekben és gazdasági ágazatokban is megőrizze a munkahelyeket. A szolidáris bérpolitika a gazdaságilag gyenge üzemeket és a munkaerő csekély termelőképességű kategóriáit kitaszítja a gazdasági életből. Az a csoport, amelyet Marx a kapitalizmus lázár-retegének nevez, a szolidáris bérpolitika által bővül. A modern jóléti állam azonban nem tűr meg lázár-retegeket, s bizonyosan nem tűr meg ilyeneket szociálisan elnyomott csoportokként (mint a korai kapitalizmusban), de olyan kategóriákként sem, amelyek a munkapiacra kívül állnak, és adott esetben a szociálpolitika jóvoltából jutnak jövedelemhez. A teljes foglalkoztatottság a munkásmozgalom fő társadalompolitikai célja, ahogy a szolidáris bérpolitika a szakszervezeti bérpolitika alapelve. Ha konfliktus támad cél és elv között, akkor megoldásra van szükség.

Az ilyen megoldás legfontosabb előfeltétele egy Keynes-i típusú expanzionista gazdaságpolitika, amelyet Svédország a háború előtti években folytatott. Ez határait az inflációs küszöbnél éri el, amely a teljes foglalkoztatottságú gazdaságban alacsonyan helyezkedik el.¹⁵ Az általános módszereket alkalmazó gazdaságpolitika és a szelektív módszerekkel dolgozó, a foglalkoztatást támogató munkapiac-politika kom-

binálására irányuló csiszoltabb kísérletet — első megfogalmazója nyomán — mint „Rehn-féle modellt” ismerjük.¹⁶ Ezt a szelektív munkapiac-politikát, mely előfeltétele, egyszersmind következménye a szolidáris bérpolitikának, Svédországban az ötvenes évek közepétől fejlesztették ki; manapság ez a politika a teljes foglalkoztatottság fenntartását célzó intézkedésekkel sűrűn átszőtt rendszer és — jóval nagyobb mértékben, mint az összehasonlítható ipari országokban — a svéd társadalompolitika lényeges alkotórésze.¹⁷

A zavartalan gazdasági növekedés éveiben a munkapiac-politikát még a piacgazdaság társadalmi korrekciójaként lehetett értelmezni. A szolidáris bérpolitikának a foglalkoztatottságra gyakorolt hátrányos hatásait átképzéssel, a mobilitás elősegítésével, közmunkákkal, regionális szubvenciókkal és hasonló intézkedésekkel enyhíteni lehetett. Erősen sematizálva úgy fogalmazhatjuk meg e politika értelmét, hogy szelektív foglalkoztatás-politikával vissza akarta adni a piacgazdálkodási rendszernek azt, amit ez a szolidáris bérpolitika révén elveszített. A foglalkoztatás-politika első történelmi szakaszában ezzel lényegében megóvták a piacgazdaság elvét.

Ahogy nőtt a szolidáris bérpolitika sikere — ami időben egybeesett a svéd gazdaság expanziós képességének a hetvenes évek közepétől a mély és hosszantartó nemzetközi válság következtében való ellankadásával —, kiderült, hogy a munkapiac-politika mint a teljes foglalkoztatottság fenntartásához szükséges piaci keresletet korrigáló tényező, elégtelen.

A foglalkoztatás-politika egyre inkább aktív iparpolitikává fejlődött, amely az államra ruházta az üzemek, iparágak és térségek fejlesztésének felelősségét. Ezekkel a feladatokkal a piacgazdaságon végrehajtott korrekció keretében már nem lehet megbírkózni. Először is, az államnak gondoskodnia kell az ehhez szükséges tőkeátfordításról, és már nem nyúlhat vissza a magántőke-piacra; másodszor pedig gazdasági döntéseinek meghozatalánál az államnak összgazdasági, és nem magángazdasági szellemben kell gondolkodnia. Ezzel egyre fokozódó mértékben szövik át a piacgazdasági rendszert tervgazdálkodási elemek.

Az előzőekben a szolidáris bérpolitikának olyan gazdaság- és foglalkoztatás-politikai következményeire utaltunk, amelyek szükségessé teszik a piacgazdaság korrekcióját. De a szolidáris bérpolitikában fellelhető annak a kockázata is, hogy elosztáspolitikai céljaival ellentétes eredményekhez vezet. Az a paradoxon áll elő, hogy minél sikeresebbek a szakszervezetek a maguk bérkiegyenlítési törekvéseiben, a vagyoni struktúra annál kedvezőtlenebbül alakul a munkavállalók számára. A nyereséges üzemek átlagon felül díjazott csoportjainak „viszszataratása” bérpolitikai szempontból eredménynek tekintendő. Vagyonpolitikai szemszögből balsiker, mert vagyongyarapodás keletkezik a tőketulajdonosoknál, akik hasznot húznak a szakszervezeten belüli szolidaritásból.

A szolidáris bérpolitikából tehát újabb súlyos konfliktus következik: konfliktus a tagság jövedelmének kiegyenlítésére irányuló szakszervezeti törekvések és a vagyoni nivellálás mint társadalompolitikai cél között. És megint csak nem várható el, hogy az efféle célt pusztán a piacgazdasági erők játékával lehessen elérni. Vagyonpolitikai szempontból is szükség van a piacgazdaság menetének korrigálására.

Bomlási tünetek a piacgazdaságban

A piacgazdaság változásaihoz vezető tendenciákat itt — erősen kiélezett formában — a szolidáris bérpolitika szemszögéből ecseteltük. Így azt az érzést keltettük, mintha az állami és szakszervezeti érdekek áthelyeződése a forgalmi szférából a termelési szférába a szolidáris bérpolitika eredménye lett volna. Valójában ez a bérpolitika-ideológia csak élesebben körvonalazott olyan tendenciákat, amelyek az alkalmazott bérpolitikától függetlenül is érvényesülnek a késő-kapitalista gazdaságban. Ezáltal Svédország az olyan jóléti társadalom ideáltipikus példájává lesz, amelyben a piacgazdaság elveit önnön ellentéteik törik szét. A bérpolitikának az volt a szerepe, hogy ezt a folyamatot megvilágította és meggyorsította — anélkül, hogy ez lett volna tulajdonképeni szándéka.

Vitathatatlan a koncentrációra és a nagyvállalkozásra irányuló tendencia, de ezt fokozza az olyan bérpolitika, amely a bérköltség leszorítására irányuló nyomással tovább gyengíti a gyenge üzemet. A magánprofiton alapuló gazdaságban megvan a tendencia arra, hogy a munkavállalók gyenge csoportjai kiszoruljanak a munkapiacról, de ezt a tendenciát erősíti az olyan bérpolitika, amelynek következtében a vállalat még ezekhez a csoportokhoz is csak átlagos bérköltséggel juthat hozzá. Végül a kapitalizmusban benne rejlik az önfinanszírozás révén való tökefelhalmozás tendenciája; ezt azonban fokozza az olyan bérpolitika, amely a legexpanzívabb üzemeknek tökefelhalmozásként engedí át azt, amit a militánsan, csoportosan vívott bérharcban bérjövedelemmé lehetne átalakítani.

Így tehát az olyan késő-kapitalista jóléti államban, amilyen Svédország, a termelési viszonyok kikényszerítik a termelőeszközök valamilyen formájú társadalmasítását. Igaz, hogy e fejlődés leglényegesebb tényezője maga a koncentrációs folyamat, de egyéb körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy ez a tendencia erősödjék. A nemzetközi válság, számos olyan körülmény következménye, mint a vietnami háború, a kőolajtermelő országok által indított ártámadások, valamint Délkelet-Ázsia és Latin-Amerika „új” országainak lázas iparosodása ellankasztották az ipar expanziós képességét a nyugati ipari országokban. Még az olyan konzervatív kormány, amilyen az 1976–1978-as svéd kormány volt, sem látott más kiutat a strukturális válságból, mint az érintett üzemek és iparágak átfogó állami támogatása. Az adóból befolyt jelentős pénzeszközöknek a deficitese gazdaságba való átutalásával Svédországban a „társadalmasításnak” egy konzervatív változatát valósították meg: erőteljes beavatkozást a gazdasági életbe, s ezzel annak beismerését, hogy a piacgazdaság nem birkózik meg feladataival.

A társadalmasítás irányába való fejlődés szempontjából további jelentős tényező, hogy a svéd jóléti államban egyre nő a társadalmi szektor. Nemcsak, mert a nemzeti jövedelemnek több mint a felét a közület szívja fel és osztja el újra — egy piacgazdaság keretében ez, mint tisztán elosztási feladat, lehetséges —, hanem a közület ma Svédországban több embert foglalkoztat, mint az ipar, és az ipari foglalkoztatás további csökkenésének tendenciája erősebb, mint valaha. Ezáltal a tulajdonképpen értelemben vett piacgazdasági szektor az összgazdaságon belül összezsugorodik. Az ipari szektorban hozott döntések

egyre fontosabbak lesznek a többi szektor számára: gondolunk itt az iparon kívüli foglalkoztatásra, a közületileg finanszírozott infrastruktúrára, az ország regionális struktúrájában bekövetkező változásokra. Egyre aránytalanabbnak hat, hogy messzemenő gazdaság- és társadalompolitikai döntésekben a mozgásteret annak a néhány embernek engedjék át, akik főképpen egy kisebbség magánérdekeit képviselik.

A gazdasági demokráciára való törekvés

A termelési viszonyok objektív változásai a tudat- és akaratformálás változásaival járnak együtt a svéd munkásmozgalomban. Bevezetőnkben azt állítottuk, hogy a háború utáni évekre az újraelosztó jóléti állam nyomta rá bélyegét, hogy ez az állam visszariadt a piacgazdaságba való beavatkozásoktól, s hogy a szakszervezeti mozgalom meghagyta a munkáltatóknak az üzemekben elfoglalt uralkodó helyzetét. A hatvanas évek vége fordulóponthoz vezetett. A munkásélet humanizálásának jelszava a szakszervezeti követelések egész hullámának kiindulóponthoz lett: követelni kezdték a jobb munkafeltételeket, nagyobb szakszervezeti befolyást az üzemeken belüli szervezeti és döntési struktúrákra, valamint a munkahelyek fokozott védelmét. A svéd munkásmozgalom fejlődésének új szakaszához ért, és figyelmét, miután úgy látszott, hogy az elosztáspolitikai lehetőségek lényegében kimerültek, egyre nagyobb mértékben a termelési folyamat problémáira irányította. A politikai demokrácia terén az első világháború végén, és a jóléti állam terén az utóbbi három évtizedben elért eredmények után harmadik feladatként most a gazdasági demokrácia kiharcolása következett.

A szakszervezeti mozgalom megkísérelte, hogy elsősorban az üzemeken belül valósítsa meg a gazdasági demokráciát. A beleszólás joga, a munkavállalók fokozott befolyása, üzemi szinten a szakszervezet részvételi joga a döntésekben — ezek voltak azok az alapvető követelések, amelyeket a munkáskormány a hetvenes évek első felében új törvények egész sorával próbált teljesíteni. Ez a vállalkozók üzemi döntési jogosultságát hirdető alapelv feladását jelentette, az 1938-as társadalmi partneri egyezség érvénytelenítését, és azoknak a harmóniáról vallott képzeteknek az elvetését, amelyek több mint három évtizeden át uralták a svéd munkapiacot.

A fejlődés azonban még mindig a hagyományos funkcionális szocializmus keretein belül mozgott. A tőketulajdonosok rendelkezési jogosultságát kívánták korlátozni, nem pedig a tulajdonhoz való jogukat. Az üzemi döntésekben való részvétel joga még azokban a formákban sem jelenti a termelőeszközök társadalmasítását, amelyeket az együttes döntésről szóló új svéd törvény előírányoz. Az együttes döntés svéd változatát a társadalmasításhoz vezető út egyik szakaszának tekinthetjük, de önmagában nem jelent társadalmasítást. A termelőeszközök tulajdonjogának megtartása és a tulajdonról való rendelkezés jogosultságának egyidejű korlátozása konfliktust hordoz magában.

A társadalmasításhoz vivő úton, ahogy azt a fentiekben leírtuk, nem lehet megállni az üzemi együttes döntésnél. Szerte a világon a társadalmasításnak különféle formáit látjuk: a nagyipar, a finánc-tőke

és az állam összenövését monolitikus képződményekké, amelyek már csak külső formájukban lépnek fel, mint demokráciák; ellenpólusként a kelet-európai tervgazdálkodási rendszereket, amelyek már a demokratikus formát is levetették, és csak mint diktatúrák képesek működni; és végül Nyugat-Európa „jóléti-kapitalista”¹⁸ rendszereit, az állami beavatkozás által ellenőrzött és megzabolázott kapitalizmus keverékalakjait.

A svéd munkásmozgalom megpróbálja saját útját járni, saját hagyományait követni. Ebben a dolgozatban részletesen jellemeztük a szolidaritás bérpolitikáját, amely a szakszervezeti ideológia fundamentuma. A svéd szakszervezetek társadalmasítási tervezete ehhez az ideológiához kapcsolódik, erőt merít a gazdasági demokráciára való törekvésekből, és megfelel azoknak a követelményeknek, amelyek a tulajdon és a hatalom koncentrációjából a társadalmasításra nézve adódnak. A szakszervezeti mozgalom az üzemi együttes döntéstől az üzemen kívüli együttes döntéshez tett lépéssel azt a lényeges lépést is megtette, amely az együttes döntéstől, mint együttes rendelkezési jogosultságtól elvisz a társtulajdonból levezetett rendelkezési jogosultsághoz.

A munkavállalók társtulajdona által megvalósuló üzemen kívüli együttes döntés svéd tervezete

Konkréten ezt a tervezetet az 1976-os szakszervezeti kongresszusra dolgozták ki, mint munkavállalói pénzalapok létesítésére hozott javaslatot.¹⁹ Az ilyen alapok létesítésére szolgáló motívumokat a már 1971-ben adott megbízás világosan megfogalmazta:

1. olyan módszert kell találni, amely enyhíti a szolidáris bérpolitikának azon klasszikus dilemmáját, hogy a bérpolitikailag „nem hasznosított” üzemi nyereségek a tőketulajdonosra szállnak;

2. ellenhatást kívánnak kifejteni a magánvagyon-koncentrációval szemben, amely az ipari önfinanszírozás következménye; és

3. a munkavállalóknak azzal, hogy a termelőeszközök társtulajdonosai, befolyást kell biztosítani a gazdaság menetére.

Itt nem a javaslat technikai részletei, hanem csupán alapvonásai lényegesek. Ezért említsünk meg csak annyit, hogy a (Svédországban a legtöbb nyugat-európai országnál sokkal nagyobb mértékben magántulajdont képező) nagyvállalatok nyereségének egy részét a javaslat értelmében „munkavállalói részvényekként” fizessék be évenként bizonyos számú pénzalapba, amelyeket a munkavállalók képviselői kezelnek; hogy ezek a részvények el nem adhatók, és a tőke ezáltal a vállalatoknál marad; hogy az egyéni osztalékot nem fizetik ki; és hogy az alapok képviselői a részvényesek közgyűlésein való szavazati joguknál fogva általuk választott tagokat delegálhatnak a felügyelőbizottságokba. Az erőteljes decentralizálásra való törekvés abban jut kifejezésre, hogy az alapok szavazati joguk jelentős részét azon üzemek kollektívára ruházzák át, amelyek a nyereséget részvények formájában az alapoknak utalják át.

Az 1976-os szakszervezeti kongresszus jóváhagyta ezeket az alapvonásokat. Két évvel később a szociáldemokrata párt kongresszusa az imént említett motívumok alapján szintén állást foglalt egy munkavállalói pénzalap-rendszer mellett, de a kongresszuson elhangzott az

is, hogy az ilyen alapoknak a kollektív tőkeképzéshez is hozzá kell járulniuk. Az alapokat ennél fogva nyereségrészesedés és bérjárulékok útján kellene finanszírozni.

Ez jelzi, hogy milyen utat választott a svéd munkásmozgalom, bármilyen kompromisszumokhoz vezessen is a politikai helyzet. A választás iránya egy harmadik út az államkapitalizmussá alakulással fenyegető piacgazdaság és a kelet-európai tervgazdaság között, mely utóbbi bürokráciává merevedik, és nem egyeztethető össze a demokratikus életformákkal. Így módon Svédországban a társadalmasításnak olyan formájára törekszenek, amely megfelel a demokratikus szocializmus gondolatvilágának és hagyományainak, tulajdonképpen éppen azért, mert döntő lépést jelent a magántulajdonon alapuló jóléti társadalomból egy új társadalmi formába.

A célirány szocialista, minthogy a stratégiai termelőtőke részeit fokozatosan társadalmasítják. Demokratikus, minthogy nem nyúl a demokratikus intézményekhez és a személyes szabadsághoz, hanem ellenkezőleg, megszilárdítja ezeket. És végül reformista, minthogy az elengedhetetlen társadalmi átalakulási folyamatot lassú tanulási folyamatként kívánja keresztülvinni, amelynek során a dolgozó emberek képesek úrrá válni saját munkaviszonyaik fölött.

A svédországi vagyoni politikai vita néhány vonása

Alighanem két körülményre vezethető vissza, hogy miért folyik olyan beható vita Svédországban a munkavállalói alapok létesítésére vonatkozó szakszervezeti javaslatokról. *Egyfelől* a javaslatok többféle motívum alapján jöttek létre, amelyek kölcsönösen erősítik egymást. A javasolt rendszerben a svéd munkásmozgalom alapvető társadalompolitikai elképzelései találkoznak: a szolidáris bérpolitika, az a törekvés, hogy korlátozzák a tulajdonnak és a hatalomnak magánkézen való koncentrációját, a munka világának demokratizálását célzó követelések. És végül, a súlyos strukturális válság hatásának járulékaként annak a szükségessége, hogy kollektív tőkeképzéssel kollektív formákban juttassák a gazdaságnak a strukturaváltáshoz szükséges tőkét.

Másfelől a szakszervezeti javaslatok heves tiltakozást váltottak ki, s ez nem volt váratlan. Az uralkodó gazdasági csoportok a befolyás és a rendelkezési jogosultság terén bekövetkezett eltolódásokat, ha tiltakozva is, de addig el tudták fogadni, amíg a tulajdont mint olyat teljes tiszteletben tartották. A termelő tőke szféráján belüli tulajdoni struktúra megváltoztatásának követelésével a munkásmozgalom a tőkés rendszer idegközpontjába nyomul be, és fel kell készülnie arra, hogy elkeseredett ellenállásba ütközik.

A munkavállalói pénzalap-rendszerből adódó sokféle probléma közül végül említsünk meg röviden néhány elvi jelentőségűt. Mivel Svédország még csak egy vita elején tart, inkább arról van szó, hogy rámutassunk e problémák fennállására, mint arról, hogy megoldásokat kínáljunk ezekre.

1. Az egyik legelső s még a munkásmozgalmon belül is vitatott kérdés az, hogy a „gazdasági demokrácia” logikus továbbfejlesztése-e a politikai demokráciának, más szóval: hogy a munkavállalói alapokban

keletkező társadalmasított tulajdon és az abból levezetett döntési jogok a munkavállalókra vagy pedig valamennyi állampolgárra, azaz az államra szálljanak-e. Ha a szolidáris bérpolitikából lesz a munkavállalói pénzalapok fő motívuma, akkor az alapoknak juttatott eszközöket „elmaradt bérként” és ezzel jog szerint a bérből élők kollektív tulajdonaként kell felfogni. Ez az igény még világosabb, ha az alapokat a fokozottabb tőkeképzés céljából bérjárulékokkal töltik fel, s így azok egyértelműen a bérkvótát terhelik.

Más a helyzet akkor, ha az alapok képzésének lényegi motívumát az üzemek önfinanszírozása útján való általános tőkeképzésben látják; ez a tőkés rendszernek jelensége, amely a bérpolitika fajtájától függetlenül létezik. Ez esetben érvényre juthat az az elképzelés, hogy a munkavállalók nem támaszthatnak kizárólagos igényt a felhalmozott tőkére, hanem a termelésen kívül álló csoportok, fogyasztók, független kereső tevékenységet folytató egyének, nem utolsósorban pedig az állam és a községek igényt támaszthatnak a társtulajdonra.

Tekintettel a munkavállalói alapok képzését alátámasztó motívumok sokaságára, nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy mely csoportok legyenek a rendszer hasznélvezői. Ám azt a társadalompolitikai problémát, hogy mely csoportok lépjenek fel a kollektivizált magántőke hordozóinak minőségében, nem lehet az alapok finanszírozásának módszerével eldönteni. A szakszervezeti mozgalom igényt támaszt arra, hogy beleszóljon a folyamatba és részt vegyen a döntésben. A munkavállalói alapok szolgálnak eszközül ennek az igénynek a megvalósítására. Függetlenül attól, hogy ez az igény tulajdonon alapul-e, és hogy ez a tulajdon milyen formákban alakul ki, felmerül a kérdés, hogy összeegyeztethető-e a politikai demokrácia elveivel.

Mindaddig, amíg üzemi együttes döntésről van szó, nincs ok arra, hogy konfliktus támadjon a szakszervezeti és a politikai döntések között. Egy demokratikus államban az üzemi döntések, függetlenül attól, hogy ki a döntéshozó, alá vannak rendelve a politikai döntéseknek. Csak az üzemek fölötti együttes döntés rendszerében (melynek alapja a termelőeszközök üzemek fölötti kollektív tulajdona) támadhat konfliktus a szakszervezeti és a politikai hatalom között, és fajulhat el legszélsőségesebb alakjában, a „szakszervezeti állam” hidrájává, ahol a parlamentáris demokrácia átalakul korporatista rendszerré.

Szakszervezeti oldalról azt bizonygatják, hogy az ilyen fejlődés nem áll szándékukban, és az sem nem kívánatos, sem nem valószínű. A kollektív munkavállalói alapok, amelyek a nagyüzemekben való növekvő részvénytulajdon folytán közvetve átveszik a felelősséget a gazdaság jelentős részének irányításáért, a gazdasági döntési hatalom más hordozóihoz hasonlóan szintén a politikai primátus, a népakarat alá tartoznak, ahogyan az a parlamentáris demokráciában megtestesül.

Inkább az a valószínű, hogy a munkavállalói érdekek könnyebben egyeztetethetők össze társadalompolitikai célokkal, mint a magán tőketulajdonosok érdekei. A tulajdonnak és a döntési jognak a munkavállalók javára történő eltolódása megkönnyítheti az olyan szociálpolitikai célok megvalósítását, mint a jobb környezetvédelem, a munka világának humanizálása és a regionális egyensúly. És korántsem bizonyos az sem, hogy efféle törekvések csak a gazdaságosság és a hatékonyság rovására valósíthatók meg: a dolgozó emberek együttes döntése és közös felelőssége a munkafolyamatban nagy kihasználatlan erőfor-

rások mozgósítását teszi lehetővé, amelyek a termelés javára válhatnak. A termelőeszközök társadalmosítása nemcsak a tulajdoni struktúra megváltozását jelenti, hanem a munkaszervezésben is korszakalkotó változásokat vonhat maga után.

2. A munkavállalói alapok képzése elleni első ellenvetés a politikai és a gazdasági demokrácia között lehetséges konfliktusra mutat rá. A második ellenérv egy szakszervezeten belüli konfliktusra utal a munkavállalók és a munkáltatók érdekei között. Az első bírálat a politikai demokrácia miatt aggódik, a második a szakszervezetek autonóm érdekszövetségekként való fennmaradása miatt.

Bár ezt az aggodalmat gyakran olyan kritikusok hangoztatják, akiknek korántsem egy erős szakszervezeti mozgalom a legfőbb gondjuk, a bírálatot mégsem intézhetjük el azzal, hogy minden alapot nélkülöz. Az, hogy magán a szakszervezeten belül nem érzik oly nagy veszélynek a „kettős szerepet” és a „lojalitási konfliktust”, azzal függ össze, hogy a szakszervezet már régóta játssza ezt a kettős szerepet. Az olyan modern szakszervezeti mozgalom, mint a svéd, már jó ideje átlépte az „érdekszervezet” szűk határait. Magas fokú szervezettsége, a kormányzó párttal kialakult évtizedes együttműködése révén egyidejűleg képviselője a közérdeknek és egy csoportérdeknek. Bérpolitikája országos és összgazdasági irányultságú, gazdaság- és szociálpolitikai törekvéseire nem a csoportérdekek kisszerű önzése, hanem a társadalompolitikai látásmód nyomja rá a bélyegét. Egy jóléti állam érett szakszervezeti mozgalmát nem teheti tönkre az a kettős szerepe, amelyet már évtizedek óta sikeresen betölt. A svéd szakszervezeti mozgalom feladatait és értelmét becsülnénk alá, ha létét a tőkés vállalkozói tevékenység lététől tennénk függővé.

E már meglévő kettős szerep kifejezése a bérpolitika és az üzemeken belüli együttes szakszervezeti döntés. A bérpolitikában állandóan összhangba kell hozni a csoportérdekeket és az összgazdasági érdekeket. Az üzemekben a szakszervezetek azzal vállaltak részt az üzemvezetésért való felelősségből, hogy a kollektívák képviselői helyet foglalnak a felügyelőbizottságokban. A svéd közigazgatási rendszert úgy alkották meg, hogy szakszervezeti képviselők ülnek olyan közigazgatási területek döntéshozó grémiumaiban, amelyek állami vagy kommunális hatósági feladatok hordozói.

Természetesen korántsem kívánjuk vitatni, hogy ez a fejlődés feszültségeket teremt. És újabb feszültségek keletkeznének, ha a munkavállalóknak és azok szervezeteinek a termelőeszközökben való társtulajdonuk révén új funkciókat és újabb felelősséget kellene elvállalniok. De ezzel semmiképpen sem azt mondjuk, hogy egy szervezeten belül erős és ideológiailag szilárd szakszervezeti mozgalom nem képes megbirkózni ezekkel az új feladatokkal. A kettős szerep úgy is betölthető lenne, hogy egyidejűleg két különböző szerv létezik: a szakszervezetek a munkáltatókkal szembeni munkavállalói érdekek megvédésére — egyre megy, hogy ki gyakorolja a munkáltatói funkciókat —, és a munkavállalói alapok kezelését és érdekképviselését ellátó szervek.

Ezeket a szerveket esetleg az osztrák munkáskamarák mintájára lehetne megalkotni, ahol a munkavállalók közvetlen választással küldik képviselőiket társadalompolitikai feladatokat ellátó grémiumokba. Az a tény, hogy a szakszervezeti vezetőséget és az alapok kezelésének vezetőit különböző választói testületek választják meg, biztosíték lehetne

arra, hogy a szakszervezetek és az alapok ne nőjenek össze egyetlen hatalmas, monolit tömbbé.

3. Végül hangot kaptak olyan aggodalmak, hogy egy munkavállalói alapokkal dolgozó rendszer szétrombolja a piacgazdaság alapvonásait, és óhatatlanul a gazdaság centralizálásához, elbürokratizálásához és hatékonyságának csökkenéséhez vezet, végső soron veszélyezteti a politikai demokráciát. A konzervativizmusnak mindazon klasszikus érveit felidézik itt, amelyeket ősidők óta felvonultatnak a haladás és a fejlődés ellen. A konzervatív erők 60 évvel ezelőtt azzal érveltek az általános választójog svédországi bevezetése ellen, hogy az veszélyezteti a demokráciát. A harmincas években az expanzív gazdaságpolitika megvalósulását a polgári párt képviselői bírálták. A háború utáni korszak nagyszabású szociális reformjait, mint például a járadékreformot, a parlament polgári képviselőinek szavazataival szemben, a konzervatív és liberális közgazdászok figyelmeztetései ellenére vitték keresztül. Az viszont igaz, hogy a munkásmozgalom meg akarja változtatni a fennálló gazdasági rendszert, de nem a piacgazdaság megsemmisítésével, hanem a gazdaság demokratizálásával, úgy, hogy az visszanyerhesse a piacgazdaságnak a monopolkapitalizmusban veszendőbe ment elemeit, a szabad árképzést és a fogyasztás szabad megválasztását. Meg kell találni az átalakítási folyamat olyan formáit, amelyek az esetleges centralizálási és bürokratizálódási tendenciák ellen hatnak. A munkavállalói alapok létesítésére vonatkozó szakszervezeti javaslat ezért a döntések messzemenő decentralizálását irányozza elő, és egyensúlyra törekszik a kollektívák helyi befolyása és a pénzalap-kezelőségek üzemeken kívüli befolyása között.

Az ipari társadalom gazdasági fejlődése elkerülhetetlenül a termelőeszközök társadalmasításának irányába mutat. A svéd munkásmozgalom az államosítás útján való társadalmasítást mint elvi megoldást utasítja el. Elutasítja továbbá az üzemek munkás-önigazgatását, mint a társadalmasítás egyedüli módszerét, mivel modern ipari társadalom nem létezhet központi tervezés nélkül. A munkavállalói alapok rendszere, amely kombinálja az önigazgatást és az üzemeken kívüli befolyás-gyakorlást, és továbbra is teljes mértékben az államhatalmat tekinti a szuverenitás egyedüli hordozójának, a demokratikus szocializmus harmadik, eddig ki nem próbált útját jelzi. Egyidejűleg tartalmaz pragmatikus és ideológiai vonásokat. Ezek a vonások jelentették a svéd munkásmozgalom erejét és sikereinek előfeltételeit.

Fordította: Lukács Katalin

Jegyzetek

1. Vö. Ota Sik: „Der dritte Weg, Die marxistisch-leninistische Theorie und die moderne Industriegesellschaft”, Hamburg 1972.
2. Vö. M. Childs: „The Middle Way”, Harmondsworth 1948.
3. A kifejezés Per-Albin Hansson szociáldemokrata miniszterelnöktől (1932–1945) származik.
4. Vö. H. Tingsten: „Den svenska socialdemokratins idéutveckling”, 1–11, Stockholm 1941.
5. Itt és a továbbiakban ezen a kétkezi munkások szervezete (LO) értendő. Az alkalmazottak és tisztviselők jóval fiatalabb szervezetének (TCO) nincs ideológiai kapcsolata a munkásmozgalommal.
6. Vö. az 1961-es szakszervezeti kongresszusról megjelent szakértői véleményt: T. L. Johnston (szerk.): „Economic Expansion and Structural Change”, London 1962.
7. Vö. F. Schmidt: „Law and Industrial Relations in Sweden”, Uppsala 1977.
8. Vö. W. Korpi: „The Working Class in Welfare Capitalism — Work, Union and Politics in Sweden”, London 1978.

9. Vö. ehhez egyebek között: „Trade Unions and Full Employment, Report to the LO Congress 1951”; „Wage Policy, Report to the LO Congress 1971”; J. Mouly: „Wages Policy in Sweden”, Intern. Labour Review, 95. köt. (1967); D. Robinson: „Solidaristic Wage Policy in Sweden”, OECD 1973; Edgren (Faxén) Odhner: „Wage Policy and the Economy”, London 1973; Meidner/Oehman: „Fifteen Years of Wage Policy”, Stockholm 1972; R. Meidner: „Coordination and Solidarity”, Stockholm 1974; H. A. Pfromm: „Solidarische Lohnpolitik”, Köln 1978.

10. Erről több tanulmány olvasható R. Turvey (szerk.) „Wages Policy under Full Employment” című összeállításában (London 1952). A külföldi szerzők tanulmányai közül, amelyek a svéd bérpolitikának a teljes foglalkoztatottságú gazdaságban játszott szerepével foglalkoznak, megemlítjük: L. Ulman, R. Flanagan: „Wage Restraint. A Study of Incomes Policy in Western Europe”, Berkeley 1971; J. Barbash: „Trade Unions and National Economic Policy”, 1972; H. Clegg: „Trade Unions Collective Bargaining”, Oxford 1976.

11. A Munkálatók Szövetsége (SAF) és a Szakszervezeti Szövetség (LO) között folytatott bértarifa-tárgyalások során nagyszámú bérszabályozási területre megoszló kb. egymillió munkás béreiről állapodnak meg.

12. Vö. R. Meidner: „Co-ordination and Solidarity”, Stockholm 1974.

13. Az első állami vizsgálat eredménye csak svéd nyelven áll rendelkezésre: „Svenska folkets inkomster” („A svéd lakosság jövedelme”), Az alacsony jövedelmek vizsgálatára kiküldött bizottság jelentése, Stockholm 1970. Ugyanez a bizottság 1970–1971-ben több részleges szakvéleményt nyújtott be különböző lakossági csoportok életkörülményeiről.

14. Vö. H. Berglund: „Unemployment and Redundancy on a 'Post-Industrial' Labour Market”, Current Sociology, 1976. Vö. még egy az 1966-os kongresszuson benyújtott szakszervezeti szakvéleményt a technikai fejlődés hatásáról a foglalkoztatottságra: S. D. Anderman (szerk.): „Trade Union and Technological Change”, London 1967.

15. A közismert Phillips-görbe a háború utáni első években Svédországra is érvényes volt. Vö. ehhez Jacobsson/Lindbeck: „Wages and Inflation — Swedish Experiences 1955–1967”, The Swedish Journal of Economics, 1969 június, és Andersson/Meidner: „The Overall Impact of an Active Labour Market Policy” in: Lloyd Ulman (szerk.): „Manpower Programs in the Policy Mix”, Baltimore 1973.

16. G. Rehn: „The Problem of Stability: An Analysis and Some Policy Proposals” in: Turvey op. cit.

17. R. Meidner: „Konzept und Wirkung der Arbeitsmarktpolitik in Schweden”, in: Gewerkschaftliche Monatshefte, 1. 1977.

18. Ezt a fogalmat első ízben Korpi (id. mű) fejtette ki, és ő tekintette jellemzőnek a háború utáni idők svéd jóléti társadalmára.

19. Egy szakszervezeti szakértői csoport véleményezése rövidített formában angol fordításban hozzáférhető: R. Meidner és mások: „Employee Investment Funds”, London 1978.

Tardos Katalin

A foglalkozási rehabilitáció működése Magyarországon

A Pamuttextilművek esete

A foglalkozási rehabilitáció deklarált célja, hogy az aktív korú, de csökkent munkaképességű emberek foglalkoztatását oly módon oldja meg, hogy az az egyének testi és szociális biztonságát éppúgy szolgálja, mint a megrokknásból származó társadalmi költségek növekedésének megakadályozását. Egyszerűbben fogalmazva: a foglalkozási rehabilitáció lényege, hogy az a beteg ember, aki az orvosi kezelést, orvosi rehabilitációt követően nem nyerte vissza teljes munkaképességét, vagy akinek az eredeti munkakörbe való visszahelyezése a betegség kiújulásának vagy súlyosbodásának veszélyét rejt magában, olyan munkát végezzen, amit — egészségi állapotának veszélyeztetése nélkül — megmaradt munkaképességével még el tud látni. Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a foglalkozási rehabilitáció jelenlegi magyarországi gyakorlata mennyiben tölti be preventív funkcióját, illetve hogy milyen tényezők akadályozzák a csökkent munkaképességű emberek egészséget kímélő foglalkoztatását.

Néhány szót a foglalkozási rehabilitációt szabályozó rendeletekről. Ilyen rendeletek 1967-ben, 1983-ban és 1986-ban láttak napvilágot.

Az 1967-es rendelet igyekezett a vállalatok számára vonzóvá tenni a foglalkozási rehabilitációt. Ennek érdekében a vállalatok igényelhetek állami dotációt. A csökkent munkaképességűek foglalkoztatásában való érdekeltséget azonban sokkal inkább a bérszínvonal-gazdálkodás teremtette meg. A rendelet a vállalatokkal szemben különböző köteleseket támasztott. A vállalatoknak össze kellett írniuk, hogy a gyárkapun belül melyek azok a munkakörök, „amelyekben a csökkent munkaképességűek racionálisan foglalkoztathatók”. A tanácsnak módjában állt ellenőrizni, hogy valóban csökkent munkaképességűeket foglalkoztatnak-e ezekben a munkakörökben. Az elképzelés az volt, hogy a csökkent munkaképességű dolgozóknak helyi munkaerőpiacot alakítanak ki, s amennyiben a vállalat objektív okok miatt nem tudja foglalkoztatni saját csökkent munkaképességű dolgozóit, a tanács vállalja a munkaerő-közvetítés szerepét. A vállalatok azonban nem voltak

hajlandók elfogadni az államigazgatási szervek ilyen jellegű beavatkozását belső munkaerő-gazdálkodásukba, így a csökkent munkaképességűek helyi munkaerőpiaca nem jött létre.

Az 1983-as rendelet tulajdonképpen a vállalatok ellenőrzési rendszerében hozott újat. Megszüntette az államigazgatási szervek azon jogát, hogy ellenőrizzék, valóban csökkent munkaképességűeket foglalkoztatnak-e a vállalatok az erre a célra kijelölt munkakörökben. Az 1983-as rendelet olyan állapotot szentesített, amelyben a foglalkozási rehabilitáció állami ellenőrzéséhez minden kézzelfogható norma illetőleg kritérium megszűnt.

1986-ban született meg — nyugat-európai országok mintájára — Magyarországon is a csökkent munkaképességűek kötelező foglalkoztatását előíró rendelet. A kötelező foglalkoztatási szintet a rendelet a vállalat összes foglalkoztatottjának 3 százalékában jelölte meg. Így az ellenőrizhetőség problémája tulajdonképpen megoldódott. Az államigazgatási szerveknek elég a rehabilitációs létszámot megvizsgálniuk, hogy eldöntsék: teljesítették-e a vállalatok rendeletben előírt feladataikat. Amennyiben a vállalatok létszámuk 3 százalékánál kevesebb csökkent munkaképességűt foglalkoztatnak, kötelesek évenként az erre a célra létrehozott Rehabilitációs Alapba a hiányzó létszám arányában 2500 Ft fejkvótát befizetni.

Egy-két észrevétel az új rendelettel kapcsolatban:

1. A 3 százalékos foglalkoztatási szint európai viszonylatban az alacsonyabbakhoz tartozik. Nemzetközi becslések szerint átlagosan az aktív népesség 6%-a csökkent munkaképességű. Ha számításba vesszük, hogy Magyarország népességének egészségi állapota rosszabb az európai átlagnál, akkor különösen alacsonynak mondhatjuk a 3 százalékot.

2. A 2500 Ft-os fejkvóta — amely a negatív ösztönzés szerepét hivatott betölteni — nagyon alacsony ahhoz, hogy valóban érdekeltté tegye a vállalatokat a csökkent munkaképességűek foglalkoztatásában. Ha egy 5000 főt foglalkoztató vállalatnál egyetlenegy csökkent munkaképességűt sem alkalmaznak (márpedig szinte elképzelhetetlen, hogy egy szűrővizsgálattal ne „találjanak” elegendő számú, valamilyen betegségben szenvedő dolgozót), akkor is csak évi 375 000 Ft-ot kell a vállalatnak a Rehabilitációs Alapba befizetnie.

3. Az új rehabilitációs rendelettel egyidejűleg az üzemorvosok hatáskörében is változás következett be. A főállású üzemorvosok 1987. július elsejétől nemcsak táppénzbe vételi joggal rendelkeznek, hanem 40 százalékig a munkaképesség csökkenését is elbírálhatják. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a vállalatok ezek után „házálag” is elbírálhatják a csökkent munkaképességet, illetve a betegeknek nem kell az orvosszakértői bizottság elé menniük ahhoz, hogy a vállalat hivatalosan csökkent munkaképességűként tartsa őket számon. Ez az intézkedés egyrészt csökkentette az egyébként nagyon megterhelt bizottságok munkáját, másrészt viszont — a kötelező foglalkoztatás megjelenésével párhuzamosan — kiskaput teremtett a vállalatok számára a rehabilitáltak számának „házálagos” növelésére.

A rendeletek a foglalkoztatási rehabilitáció keretfeltételeit szabják meg, de nem nyújtanak elegendő ismeretet a vállalatok rehabilitációs gyakorlatának tartalmi vonatkozásában, mivel a rehabilitáció tartalmi kérdései teljesen hiányoznak a minősítés kritériumai közül. A követ-

kező esettanulmányban a hiányzó információknak fogunk utánajárni.

A Pamuttextilművek esete

Textilipari vállalatot választottunk vizsgálódásunk terepének. A Pamuttextilművek (röviden PATEX) egy budapesti központtal és hét gyáregységgel rendelkezik, ezekből öt vidéken található.¹ A PATEX fő tevékenysége a fonás és a szövés. Emellett a készruagyártáshoz még sok munkafolyamat tartozik: a pamut alapanyag tisztítása, kártolás, előfonás, fonalfestés, írezés, cérnázás, bolyhozás, varrás, kikészítés, minősítés, csomagolás. A PATEX főleg ágyneműt, terítőt, törülközőt, szalvétát, szövetet, kordbársonyt gyárt.

Egészen az 1970-es évek elejéig a vállalatnak kevés lehetősége volt technológiai fejlesztésekre és épület-rekonstrukciókra. Az 1950-es, 1960-as években gyakorlatilag a háború előtti épületekben és a háború előtti gépeken folyt a termelés. A PATEX épületei ma is szinte kivétel nélkül elöregedettek és korszerűtlenek. A géppark már differenciáltabb képet mutat, az 1920-as, 1930-as évekből származó gépektől a legmodernebb gépekig több típus található a vállalatnál.

A Pamuttextilművek tipikusan női munkahely. (Az összes foglalkoztatott 63,5 százaléka nő.) A vállalatnál 1987-ben mintegy 4000 fő dolgozott, közülük 157-en szerepeltek a foglalkozási rehabilitáltak vállalati listáján. Adatfelvételünket erről a 157 főről készítettük. Minden gyáregység munkaügyi osztályára adatlapokat küldtünk, ezeket a foglalkozási rehabilitációért felelős munkaügyi szakemberek töltötték ki.

A rehabilitáltak aránya a vállalat létszámához képest egészen 1987-ig 3 százalék alatt volt. A nyolcvanas évek elején 1,5 százalékos körül mozgott, és csak 1983-ban ugrott 2 százalék fölé. Tudni kell, hogy a vállalat ettől az évtől kezdve igényelte a rehabilitáltak után járó állami dotációt. A következő ugrás 1987-ben — a 3 százalékos kötelező foglalkoztatási szintet előíró rendelet hatálybalépésével egyidőben — történt, amikor is ez az arány a vállalatnál elérte a 4 százalékot. A PATEX-nak így nem kell hozzájárulást fizetnie a Rehabilitációs Alapba, sőt állami dotációt is élvez; 1987-ben ez 2,6 millió forintot jelentett az érdekeltségi alap javára.

A Pamuttextilműveknél a vezetők általában érdekeltnek találják a vállalatot a csökkent munkaképességűek foglalkoztatásában. Ugyanakkor a vállalat és a csökkent munkaképességűek érdekazonossága mindössze a foglalkoztatás tényéhez kapcsolódik. A vállalatvezetés számára fontos a termeléshez szükséges munkaerő biztosítása; a csökkent munkaképességű számára pedig a munkahely biztonsága. A rehabilitáció részleteit tekintve azonban az érdekazonosság már közel sem ilyen egyértelmű.

A foglalkozási rehabilitáció típusai

Számunkra a kutatás egyik legfontosabb kérdése az volt, hogy milyen kritériumok alapján minősül a rehabilitáció rehabilitációnak. Első megközelítésben azt vizsgáltuk, hogy milyen összefüggés található a foglalkozási rehabilitáció és a munkakörváltozások között.

1. tábla

A munkakörváltások aránya a rehabilitáció időpontja szerint (százalékban)

	1983 előtt	1983—1986	1987	Összesen
változott a munkakör	52	47	35	44
nem változott a munkakör	48	53	65	56
	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀	100 ⁰ / ₀
	N = 35	N = 73	N = 49	N = 157

Az adatok arról tanúskodnak, hogy a foglalkozási rehabilitációt nem lehet azonosítani a munkakörváltással. Összességében a nyilvántartott rehabilitáltak több mint felének nem változott a munkaköre a rehabilitációval párhuzamosan. Árnyaltabb képet kapunk, ha a különböző időpontokban vesszük szemügyre a rehabilitáció és a munkakörváltások kapcsolatát.² A tendencia egyértelmű: az 1983 előtt rehabilitáltaknál volt a leggyakoribb, hogy a rehabilitáció munkakörváltással párosult (52 százalék). Az 1983—1986 között rehabilitáltaknál már csökken a munkakörváltások gyakorisága: 47 százalékban történt munkakörváltás. A legnagyobb váltás 1987-ben figyelhető meg (amikor már érvénybe lépett a kötelező foglalkoztatási szintet előíró rendelet): csak az esetek 35 százalékában járt együtt a foglalkozási rehabilitáció munkakörváltással.

Ha nincs munkakörváltás, és nincs egyéb változás a munkakörülményekben,³ még mindig könnyítést jelenthet a csökkent munkaképességű számára, hogy a hagyományos három műszak helyett csak egy vagy két műszakban kell dolgoznia. A rehabilitáltak 52 százaléka dolgozik egy műszakban, 14 százaléka két műszakban és 34 százaléka három műszakban. Az egy- és két műszakosok ugyan többségben vannak, de azért nem elhanyagolható a három műszakban dolgozók egyharmados aránya sem. A rehabilitáltak műszakszám szerinti eloszlása tökéletesen megegyezik a munkakört váltók és nem váltók csoportjában. A foglalkozási rehabilitáció alábbi típusai a munkakörváltás és a műszakszám kombinációból jöttek létre.

2. tábla

A foglalkozási rehabilitáció típusai (százalékban)

Van munkakörváltás, és 1—2 műszakban dolgozik	29
Van munkakörváltás, de 3 műszakban dolgozik	14
Nincs munkakörváltás, de 1—2 műszakban dolgozik	37
Nincs munkakörváltás és 3 műszakban dolgozik	20
	100 ⁰ / ₀

A külső kritériumok alapján ítélve, az első típusba tartozók azok, akiknél azt mondhatjuk, hogy „valódi rehabilitáció” történt. Ez a rehabilitációs esetek csupán 29 százalékáról állítható. A második és a harmadik típusba tartozók (a rehabilitáltak fele) a két véglet között helyezkednek el: vagy a munkakörükben történt változás, vagy a műszakszámuk csökkent. Nevezzük ezt a két esetet „felemás rehabilitációnak”. A negyedik típusba tartozóknál sem a munkakör, sem a há-

rom műszak nem változott. Ezeknél az embereknél tulajdonképpen minden maradt a régiiben. A rehabilitációs esetek 20 százalékaról minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy a rehabilitáció csupán „fedőnév”, és *adminisztratív* kategóriát takar.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a 3 százalékos kötelező foglalkoztatási szintet előíró rendelet megjelenése után rehabilitáltak hogyan oszlanak meg a 4 típus között.

3. tábla

Az 1987-ben rehabilitáltak megoszlása a négy rehabilitációs típusban (százalékban)

Van munkakörváltás. és 1—2 műszakban dolgozik	19
Van munkakörváltás, de 3 műszakban dolgozik	16
Nincs munkaörváltás, de 1—2 műszakban dolgozik	42
Nincs munkakörváltás. és 3 műszakban dolgozik	23
	100%
	N = 49

Az egész minta és az 1987-ben rehabilitáltak eloszlása között figyelemre méltó különbséget találunk. A legfontosabb változás, hogy a „valódi rehabilitációnak” nevezett típusba tartozók aránya 29-ről 19 százalékra csökkent.

Eredetileg a foglalkozási rehabilitáció gyakorlatát meghatározó kritériumot szerettük volna definiálni, de az adatok azt mutatják, hogy minél inkább előrehaladunk az időben, annál kevésbé lehet ilyen kritériumról beszélni. *Egyre kevésbé működik normaként a munkakörváltás és a műszakszám csökkentése.* A kettő közül még mindig a műszakszám csökkentése az, ami inkább jellemzi a rehabilitációs gyakorlatot, de az is csökkenő mértékben. *Elgondolkodtató, hogy miközben a rendeletek látszólag egyre szigorúbban szabályozzák a foglalkozási rehabilitációt, a valóságban a fogalom egyre inkább kiüresedik, egyre inkább adminisztratív kategóriává válik.* Megkérdőjelezhető, hogy egyáltalán indokolt-e foglalkozási rehabilitációnak nevezni ma Magyarországon a csökkent munkaképességűek foglalkoztatási viszonyait.⁴

Munkahelyi utak, munkakörváltások

A munkakörváltás ténye önmagában keveset árul el a rehabilitáció tartalmáról, minőségéről. Ahhoz, hogy a munkakörváltásokat értékelni tudjuk, át kell tekintenünk a vállalatban belül kialakult munkaerőpiaci mozgások terét. A következőkben igyekszünk bemutatni, hogy a rehabilitáltak a vállalatban belüli munkaerőpiac mely szegmensén belül mozognak.

A rehabilitáltak munkaköreit négy különböző időpontra kérdeztük meg: a vállalati első munkakör; a rehabilitáció előtti utolsó munkakör; a rehabilitáció utáni első munkakör és a jelenlegi munkakör. Az előforduló nagyon sokféle munkakört 11 kategóriába soroltuk be. Kategóriarendszerünket úgy alakítottuk ki, hogy a rehabilitáltak vállalatban belüli tipikus munkautjait jól nyomon tudjuk követni.

4. tábla

A rehabilitáltak munkakörök szerinti százalékos megoszlása

	vállalati első munkakör	Rehabilitáció előtti utolsó munkakör	utáni első munkakör	Jelenlegi munkakör
Vezető	1	1	1	3
Irodai, adminisztratív munkát végző	6	8	10	10
Művezető, csoportvezető, technikus, laboráns, diszpécser	4	10	9	8
TMK szakmunkások	5	4	5	4
Alaptermelésben dolgozók	45	33	20	20
A termelés kisegítő, általában könnyebb fizikai munkával járó munkaköreiben dolgozók	10	9	20	20
MEO-s, gyártásközi ellenőr	2	5	9	8
Raktáros	2	2	4	3
Altiszt, hivatalsegéd	5	5	9	8
Anyagmozgató, segédmunkás	3	4	3	4
Egyéb, ismeretlen	17	19	10	12
	100%	100%	100%	100%
	N = 157	N = 157	N = 157	N = 157

A rehabilitációt megelőzően már elindul egy átrendeződési folyamat a munkaköri megoszlásban. Egyrészt egy felfelé irányuló mobilitásnak lehetünk tanúi: valamelyest nő a művezetők, csoportvezetők stb. aránya. Másrészt valószínűleg egészségügyi okokra is visszavezethető mozgások indulnak el: megnő a MEO-sok és gyártásközi ellenőrök, valamint az irodán dolgozók aránya. Az átrendeződés hatására jelentősen csökken az alaptermelésben dolgozók aránya.

A következő nagy átrendeződés a *rehabilitációhoz* kapcsolódik: tovább csökken az alaptermelésben dolgozók aránya, ezzel párhuzamosan viszont nő a *kisegítő munkakörökben*, a *MEO-n*, *altisztként és hivatalsegédként*, valamint az *irodán* dolgozók aránya. A rehabilitációt követő és a jelenlegi munkakör-struktúra között gyakorlatilag nincs különbség.

Általában a rehabilitációs munkaköröknek a MEO-s, raktáros, altiszt és hivatalsegédi munkaköröket tekintik. Az adatok azonban azt mutatják, hogy a *csökkent munkaképességűek jelentős hányada a termelésben marad*. A vállalati első munkakörnél összesen az érintettek 55 százaléka dolgozott az alaptermelésben és a termelés kisegítő munkaköreiben; a jelenlegi állapot pedig 40 százalékot mutat. Nem kétséges, hogy időközben csökkent ez az arány, és hogy a termelésen belül a kisegítő munkakörökben dolgozók aránya nőtt jelentősen, de a termelésben résztvevők hányada ennek ellenére nagynak mondható.⁵

Felfelé vezető mobilitási utat (művezetővé, csoportvezetővé válás) csak a munkaképesség-csökkenés előtti időpontban találtunk. A *reha-*

bilitációval a felfelé mobilitás esélye szinte teljes mértékben megszűnik. Ugyanakkor, ha valakinek sikerült előrelépnie a rehabilitáció időpontja előtt, akkor eredeti pozícióját nagy valószínűséggel sikerül megtartania egészségkárosodása ellenére is.

A munkahelyi mozgások, illetve azok hiánya szorosan összefüggnek a felajánlott munkakörre jellemző jövedelemszerzési lehetőségekkel. A tipikus rehabilitációs utak erősen különböznek e tekintetben. A csökkent munkaképességű számára a rehabilitáció általában olyan döntési helyzetet jelent, amelyben az *egészség* és a *jövedelem* szempontjait kénytelen mérlegelni. A kettő között egy kompromisszumos megoldás esélye nagyon kicsi: vagy az egyik, vagy a másik javára kell döntenie.

Jövedelemszerzés kontra egészségvédelem

A Pamuttextilművek rehabilitáltjainak átlagkeresete 1987-ben 5355 Ft volt. Ez az összeg a vállalati átlag 94 százaléka.

„A munkahelyemmel kapcsolatban nincsen semmilyen nagy problémám, csak egyetlenegy. Meg vagyok elégedve a főnökeimmel, a munkatársaimmal, de az anyagi viszonyaimmal nem. A mi gyárunk a többihez viszonyítva le van maradva anyagilag. Minden gyárban 1700—1800 Ft-tal többet fizetnek, mint nálunk. Különben a mi vállalatunk nem lenne rossz. De miért van ez így? Mert könnyűipar? Ha az ember pénzért reklamál, akkor mindjárt mondják, hogy te úgy odavagy a pénzért, meg így meg úgy, és mindig azt mondod, hogy beteg vagy. De ha beteg valaki, akkor is odalehet a pénzért, végeredményben annak is ugyanúgy kell a forint. Ha bemegy az ember az ABC-be, akkor nem mondják azt, hogy nem 150 Ft egy kiló disznóhús, mert rehabilitált, ugye? Ugyanúgy azt mondják, hogy kérem, 150 Ft. Hiába mondanám azt a pénztárosnak, hogy én rehabilitált vagyok, akkor is anynyi. Hát nevetségesnek tűnik, de 3100—3300 Ft-ot keresek. És 18 év után! Megszakítás nélkül! Csak a minimumot, amit már tényleg muszáj, azt kapom meg. De hogy béremelés vagy ilyesmi, azt már nem! Jutalék, mozgóbér, mindentől meg vagyok fosztva. Mások kapnak. Szóval hát örüljek, hogy vagyok. A megélhetéshez nem elég, a megdögléshez sok. Ha ugyanazért a munkáért másoknak megadják, akkor miért pont annak nem adják meg, aki beteg? A betegnek nem kell kenyeret enni? Vagy azt tartsa el a férje? Nagyon rendes férjem van, mindig azt mondja, hogy «anya, ha csak annyit is kapsz, örüljél, nem baj». De baj! De azért baj, mert az ember 25 évet ledolgozik, akkor miért nem érdemli meg?! Azért baj. Szóval én úgy érzem, hogy ez nem reális.” (N. J-né, 44 éves, Székesfehérvár)

5. tábla

Elérhető átlagkereset a négy rehabilitációs típusban

	5000 Ft alatt	5000 Ft felett	Összesen
Van munkakörváltás és 1—2 műszakban dolgozik	75	25	100% N = 46
Van munkakörváltás, de 3 műszakban dolgozik*	20	80	100% N = 22

	5000 Ft alatt	5000 Ft felett	Összesen
Nincs munkakörváltás, de 1—2 műszakban dolgozik	57	43	100% N = 58
Nincs munkakörváltás, és 3 műszakban dolgozik	16	84	100% N = 31
Összesen	51	49	100% N = 157
	N = 80	N = 77	

* A típus a kis esetszám miatt csak nagyságrendként értékelhető.

A különböző rehabilitációs típusokhoz kapcsolódó *jövedelemszerzési lehetőségek* markánsan eltérnek egymástól. A legnagyobb valószínűséggel éppen a „*valódi rehabilitációnak*” nevezett típusban a legrosszabbak. Azok a csökkent munkaképességűek, akik váltottak munkakört és egy vagy két műszakban dolgoznak, 75 százalékban 5000 Ft alatti átlagkeresethez jutottak 1987-ben. Ez többek között annak tudható be, hogy a csökkent munkaképességűeket befogadó munkakörök (termelés kisegítő munkakörei, iroda, raktáros) mind alacsony kereseti lehetőségeket kínálnak. A befogadó munkakörök közül csak a MEO-s és gyártásközi ellenőri munkakörök nyújtanak nagyobb valószínűséggel 5000 Ft feletti átlagkeresetet. Ez alátámasztja azt az állításunkat, hogy az egészség és a jövedelemszerzés szempontjait a jelenlegi rendszeren belül szinte lehetetlen összeegyeztetni.

Nem véletlen, hogy az 5000 Ft feletti átlagkereset szerzésének esélye éppen a „*látszat-*” vagy „*adminisztratív*” rehabilitáció típusában a legnagyobb (84 százalék). Ezeknek az embereknek a nagy része eredetileg is az alaptermelésben dolgozott, jelenleg is ott dolgozik, vagyis az ő esetükben áll elő leggyakrabban az a helyzet, hogy nem tudnak kompromisszumot kötni a rehabilitációs bizottsággal, és a megélhetés érdekében az egészség rovására döntenek.

A kereseti lehetőségeket csak részben határozza meg az adott munkakör alapbére. Az átlagkereset szempontjából legalább olyan fontos tényező a műszakszám. A PATEX-nél a műszakpótléknak nagyon nagy szerepe van az átlagkereset színvonalában. A délutáni műszakért 40 százalékos, az éjszakaiért 80 százalékos műszakpótlék jár. Ez azt jelenti, hogy ha valaki alacsonyabb alaplábú munkakörbe került is, a három műszak vállalásával csökkenteni tudja a keresetkiesését. Adataink is azt mutatják, hogy ha a munkakörváltás nem jár együtt a műszakszám csökkenésével, akkor még az esetek 80 százalékában 5000 Ft feletti átlagkereset érhető el. Azáltal, hogy a bérrendszerben ilyen ösztönzési módot építettek be, azok a csökkent munkaképességűek, akik betegségük miatt egyszerre kénytelenek alacsonyabb alaplábú munkakörben és egy- vagy két műszakban dolgozni, kétszeresen járnak rosszul. De elég csak a három műszakról áttérni az egy műszakra ahhoz, hogy a csökkent munkaképességű számára a rehabilitáció radikális keresetcsökkenéssel járjon.

1983 óta a rendelet a csökkent munkaképességű dolgozót keresetkieséssel járó munkakörváltás esetén bizonyos feltételek mellett *keresetkiegészítésre* teszi jogosulttá. Az 50 százalékos munkaképesség-csökkenésben, illetve az üzemi baleset vagy foglalkozási megbetegedés következtében 36 százalékos munkaképesség-csökkenésben szenvedők a

volt átlagkereset 100 százalékaig kaphatnak keresetkiegészítést az átképzés vagy betanítás idejére.

A PATEX-nél a 157 rehabilitáltból 3 fő vett részt átképzésben. A rehabilitáltak döntő többsége betanított munkakörbe került, ahol átképzésre nem volt szükség. A rendelet betanítás esetén maximum egyéves időtartamra ad lehetőséget a 100 százalékos keresetkiegészítésre. Azonban a rendeletnek az a kitétele, hogy a munkaképesség csökkenésének ehhez el kell érnie az 50 százalékos szintet, a PATEX esetében szinte automatikusan kizár minden rehabilitáltat ebből a lehetőségből. Ugyanis az üzemorvos által csökkent munkaképességűnek nyilvánítottak mind 40 százalékos csökkent munkaképességűnek számítanak.

Üzemi baleset és foglalkozási betegség miatt szerzett munkaképesség-csökkenés esetén a keresetkiegészítés jogosultságának megszerzéséhez elég a 36 százalékos munkaképesség-csökkenés. Ebben az esetben az átképzés, illetve a betanítás ideje után is fizethető keresetkiegészítés a korábbi átlagkereset 80 százalékaig. A csökkent munkaképességűek nagy része azonban nem üzemi baleset, illetve foglalkozási betegség miatt vált rehabilitálttá. A fent részletezett okok miatt a PATEX rehabilitáltjainak csak elenyésző töredéke részesült, részesül keresetkiegészítésben.

A rehabilitáltak betegségei

A kutatás másik alapkérdése az volt, hogy találhatók-e összefüggések, illetve milyen összefüggések találhatók a csökkent munkaképességűek betegségei és munkájuk, illetve eddigi munkautjuk között. A következőkben szeretnénk bemutatni, hogy milyen jellegzetesen visszatérő betegségekkel találkozunk a PATEX rehabilitáltjainak körében. Majd azt vizsgáljuk, hogy a rehabilitáció előtt az alaptermelésben dolgozók betegségeinek alakulása különbözik-e az egyéb területeken dolgozókéitól; valamint, hogy melyek azok a betegségek, amelyek esetében a rehabilitáció nagyobb valószínűséggel párosul munkakörváltással.

A Pamuttextilművek rehabilitáltjai körében a következő betegségekkel találkozunk leggyakrabban: első helyen a *magas vérnyomás* áll (16 százalék), második helyen a *szívbetegségek* (10 százalék), ezt követik a *gerincoszlop betegségei* (7 százalék), *részleges halláskárosodás* (5,4 százalék), *elhízás* (5 százalék), a *csontváz-izomrendszer betegségei* (5 százalék), a *légzőrendszer betegségei* (5 százalék) és végül a *pszichoszomatikus betegségek* (4,3 százalék).

A felsorolt betegségek — a halláskárosodást leszámítva — olyanok, melyekről száz százalékosan nem bizonyítható, hogy a vállalatnál előforduló foglalkozási ártalmakra vezethetők vissza. Igaz, hogy ezek a betegségek más munkakörökben, illetve más munkakörülmények között dolgozók esetében is előfordulhatnak, azonban mégsem tekinthetjük véletlennek, hogy éppen ezek a betegségek jelentkeztek a leggyakrabban.

A PATEX üzeimeiben nem a *zaj* az egyetlen ártalom. Jellemző munkahelyi ártalomnak számít a *hő* (30–35 fok, de nyáron a 40-et is eléri); a levegő magas *páratartalma* (60–70 százalékos relatív páratartalom kell a szövéshez és a fonáshoz, mert különben nagyon magas a

fonal szakadásszáma); a pamutból felszálló por és pihe; a dinamikus terhelés (minél modernebbek a szövő- vagy fonógépek, annál többet kezel a munkásnő, ami egyben a naponta legyalogolt kilométereket is növeli); a statikus terhelés (állás), és ide sorolhatjuk a rossz megvilágítást is. Mindehhez még hozzá kell számítanunk a feszes munkatempót diktáló normákat is.

A magas hőmérséklet és a páratartalom megterheli a szívet; a pamutpor és pihe lerakódik a légutakban és légúti megbetegedésekhez vezet; a zaj és a feszített munkatempó elősegítheti a neurotikus betegségek kialakulását; a láb és kéz megerőltetése mozgásszervi betegségek kialakulásával járhat. Természetesen ezeket az összefüggéseket csak tendenciaszerűen értelmezhetjük. Adataink azt mutatják, hogy csak az idegrendszeri és érzékszervi betegségek (halláskárosodás), valamint a neurózisok és pszichoszmatikus megbetegedések esetén mutatható ki magasabb arányú megbetegedés a rehabilitáció előtt az alaptermelésben dolgozóknál a többi munkakörben dolgozókhöz képest.

A munkahelyi ártalmak és a betegségek közötti ok-okozati összefüggés bizonyítását több tényező is nehezíti. A munkahelyi ártalom lehet „kiváltó ok”, „hozzájáruló tényező”, vagy „súlyosbító tényező” egy betegség kialakulásánál (Harvey T. Hilaski). Tulajdonképpen arról van szó, hogy a munkahelyi ártalom következtében kialakuló betegségek általában összefonódnak más, az életciklussal, valamint az életmóddal magyarázható betegségekkel, így az ok-okozati összefüggések kiderítése igencsak problematikus. De ez távolról sem jelenti azt, hogy a munkahelyi ártalmaknak nincs szerepük az említett betegségek kialakulásában.

A rehabilitáció minden esetben egyedi mérlegelés tárgyát kell, hogy képezze. Az előzőekben már igyekeztünk felvázolni azt a szűk teret, amelyben a csökkenő munkaképességű dolgozó kénytelen saját igényeit a vállalat által felkínált lehetőségekhez hozzáigazítani. A rehabilitáció végső kimenetelét — az egyén és vállalat döntését — azonban a csökkenő munkaképességű dolgozó betegségének típusa is befolyásolja. A rehabilitációhoz kapcsolódó munkakörváltások gyakorisága az egyes betegség-főcsoportokban erősen eltér egymástól. A következő táblában a fontosabb betegség-főcsoportokra vonatkoztatva vizsgáljuk meg a munkakörváltások gyakoriságát.

6. tábla

A betegség-főcsoportokhoz kapcsolódó munkakörváltások gyakorisága* (százalékban)

Betegség-főcsoportok	Van munkakörváltás	Nincs munkakörváltás	Összesen
III. Endokrin, táplálkozási és anyagcsere betegségek és az immunrendszer zavarai**	13	87	100% N=15
V. Elmezavarok**	50	50	100% N=20
VI. Az idegrendszer és az érzékszervek betegségei**	48	52	100% N=27
VII. A keringési rendszer betegségei	29	71	100% N=62
VIII. A légzőrendszer betegségei**	50	50	100% N=10

Betegség-főcsoportok	Van munka- körváltás	Nincs mun- kakörváltás	Összesen
IX. Az emésztőrendszer betegségei**	10	90	100% N=10
XIII. A csontváz-izomrendszer és a kötőszövet betegségei**	40	60	100% N=25

* A betegség-főcsoportok listája nem teljes. Az egészen kis esetszámmal képviselt csoportok kimaradtak.

** A kis esetszámok miatt az adatok csak durva, nagyságrendi becslésnek tekintendők.

Egyetlen betegség típus sem jár „automatikusan” munkakörváltással. Kevésbé működnek olyan normák, melyek bizonyos betegségek esetén — a további egészségkárosodás megelőzése érdekében — a munkakörváltást kötelező jellegűvé tennék. Ugyanakkor vannak olyan betegségek, amelyek szinte biztosan nem párosulnak munkakörváltással. Ilyenek a táplálkozási és anyagcsere betegségek (III), valamint az emésztőrendszer betegségei (IX). Kevésbé jellemző a munkakörváltás a leggyakoribb betegség típus, a keringési rendszer betegségei esetén is (VII).

Mely betegségek járnak nagyobb valószínűséggel munkakörváltással? *A neurotikus megbetegedések, a halláskárosodás, a légzőrendszer megbetegedései és a mozgásszervi betegségek esetén az átlagosnál nagyobb arányban fordul elő munkakörváltás.* Felmerül a kérdés, hogy miért éppen ezeknél a betegségeknél jellemző a munkakörváltás. Véleményünk szerint két szempont együttes hatásáról van szó. Az első, hogy adott betegség a konkrét munkafolyamat elvégzését mennyiben nehezíti, illetve mennyiben csökkenti azokat a fizikai képességeket, amelyekre a konkrét munka elvégzéséhez a leginkább szükség lenne. Ebből a szempontból a mozgásszervi megbetegedések szerepe meghatározó, de a munkavégző képességet negatívan befolyásolhatják a neurotikus betegségek és a légzőszervek megbetegedései is. A második — nem kevésbé fontos — tényező pedig a betegségek társadalmi megítélése. Konkrétabban az, hogy egy adott betegség kialakulásában milyen szerepet tulajdonítanak az addig végzett munkának és a hozzá kapcsolódó munkakörnyezetnek. Az egyén és a vállalat (üzemorvos) nyilvánvalóan azokban az esetekben fogja szorgalmazni illetve elfogadni a munkakörváltást, amikor úgy ítéli meg, hogy összefüggés található az eredeti munkakörben végzett munka és az adott betegség között.

Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy az egyes betegségek esetén tapasztalható nagyobb arányú munkakörváltás többek között az adott munka és az egészségkárosodás közötti összefüggés társadalmi megítélésének megnyilvánulása, akkor a Pamuttextilművek esetében a neurotikus megbetegedéseket, a légzőrendszer betegségeit és a mozgásszervi betegségeket is felvehetjük — a hivatalosan nyilvántartott halláskárosodás mellé — a foglalkozási betegségek listájára. *Tehát vállalati szinten a munkahelyi ártalmak és a betegségek közötti összefüggés szélesebben értelmeződik, mint ahogy a foglalkozási betegségeket az állami normák meghatározzák.* Más kérdés, hogy ettől a dolgozók még nem válnak jogosulttá azokra a kártérítési lehetőségekre, amelyek a hivatalos foglalkozási megbetegedetteket megilletik.

Amikor a betegség társadalmi megítéléséről beszélünk, akkor tulajdonképpen az is jelzés értékű, hogy melyek azok a betegségek, ame-

lyekről még mikro-szinten sem ismerik el a munkavégző képességet csökkentő jeleket. Itt elsősorban a keringési rendszer betegségeire gondolunk, amelyek csak 29 százalékban jártak munkakörváltással. A magas vérnyomással, szívbetegségekkel, valamint visszértágulással küszködők döntő többségében eredeti munkakörükben folytatják munkájukat. Igaz, hogy ezek a betegségek orvosi felügyelet mellett valamelyest szabályozhatók, és a vállalat üzemorvosával folytatott beszélgetésben szóba került, hogy a vállalat tudatosan igyekszik a keringési betegségekben szenvedőket folyamatos orvosi felügyelet segítségével alkalmassá tenni az eredeti munkakör ellátására.

Női és férfi rehabilitáltak

A férfiak vagy a nők betegebbek? Az egyszerűnek tűnő kérdés megválaszolása nem is olyan egyszerű. Ismeretes, hogy a halálozási mutatók tekintetében a férfiak sokkal rosszabbul állnak. A csökkent munkaképességüekről összegyűjtött adataink viszont a nők veszélyeztetettebb helyzetét mutatják. Vagy talán mégsem? Nézzük meg közelebbről a rendelkezésre álló adatokat.

7. tábla

A PATEX-nél történő munkavállalás és a rehabilitáció időpontja között eltelt időtartam nemek szerinti százalékos megoszlása

	Nő	Férfi	Összesen
0—15 év	64	39	57
16—20 év	19	16	18
21—X év	17	45	25
	100% N=108	100% N=49	100% N=157

A nők csökkent munkaképességének elismerése rövidebb idő után következik be. 64 százalékuk 15 évnél rövidebb PATEX munkaviszony után vált rehabilitálttá. A férfiak döntő többsége 20 évet meghaladó munkaviszony után került a rehabilitáltak listájára. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a csökkent munkaképességű nők kétharmada 15 évnél rövidebb PATEX munkaviszony után vált rehabilitálttá, és csak egyharmaduknál tapasztalhatunk ennél hosszabb munkaviszonyt. A férfiaknál pedig éppen ellentétes a helyzet: durván egyharmaduk vált rehabilitálttá 15 évnél rövidebb munkaviszony után, és kétharmaduknál több mint 15 éves munkaviszony telt el a rehabilitáció időpontjáig.

Tendenciájában nagyon hasonló képet mutat a rehabilitált férfiak és nők életkori megoszlása. A férfiak nemcsak hosszabb munkaviszony után, hanem idősebb korban is kerülnek rehabilitálásra.

8. tábla

A rehabilitáltak életkori megoszlása nemek szerint

	Nő	Férfi	Összesen
34 év és fiatalabb	22	15	20
35—44 év	40	20	33

	Nő	Férfi	Összesen
45—54 év	32	30	31
55—X év	6	35	16
	100% N=108	100% N=49	100% N=157

A rehabilitáltak életkorára vonatkozó adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a rehabilitációnak nem egy rövid és átmeneti időszakra kell megoldania a csökkent munkaképességűek foglalkoztatását. Téves az az elképzelés, mely szerint a rehabilitáció tulajdonképpen a nyugdíjkor előtt állók „gyógyfoglalkoztatása”.

A rehabilitált nők 62 százalékának több mint 10 éve van hátra a nyugdíjig. A rehabilitált nők átlagos életkora 41 év! Tehát — a szövőknék és fonóknak járó nyugdíjkorkedvezményt most figyelmen kívül hagyva — átlagosan 14 évet kell a rehabilitált nőknek a nyugdíjig ledolgozniuk. A nyugdíj „várás” gyakorlatilag 40 éves korban elkezdődik.

A rehabilitáltaként nyilvántartott férfiak életkori megoszlása az idősebb korosztályok felé tolódik el. 65 százalékuk 45 éven felüli, és az 55 évesnél idősebbek aránya eléri a 35 százalékot. A rehabilitált férfiak átlagos életkora 48 év. Nekik átlagosan 12 évet kell még dolgozniuk a nyugdíjig. A női és férfi átlagéletkorok közötti 7 évnyi különbség a nyugdíjkorhatár 5 éves eltérése miatt a férfiak esetében sem jelenti, hogy a rehabilitáció csak egy rövid és átmeneti időszakra határozná meg az érintettek életét. Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a férfiak foglalkozási rehabilitációjának életkori kitolódását, közelebbről meg kell vizsgálnunk, hogy mit jelent a két csoportban a rehabilitáció.

9. tábla

**A csökkent munkaképességűek százalékos megoszlása
a rehabilitációs típusokban nemek szerint**

	Nő	Férfi
Van munkakörváltás és 1—2 műszakban dolgozik	32	21
Van munkakörváltás, de 3 műszakban dolgozik	14	14
Nincs munkakörváltás, de 1—2 műszakban dolgozik	41	31
Nincs munkakörváltás és 3 műszakban dolgozik	13	33
	100% N=108	100% N=49

A férfiak rehabilitációjára két dolog jellemző. Egyrészt, hogy nincs munkakörváltás, másrészt, hogy továbbra is három műszakban dolgoznak. A nőknél 54 százalékban nincs munkakörváltás, a férfiaknál ez 64 százalékban marad el. A nők 27 százaléka dolgozik három műszakban; a férfiak 47 százaléka. Tehát a férfiak esetében még inkább indokolt fenntartásokkal kezelni az úgynevezett foglalkozási rehabilitációt.

Az egyes típusokhoz kapcsolódó jövedelemszerzési lehetőségek alapvetően meghatározzák a férfiak és nők arányát. A nők szisztematikusan azokban a típusokban vannak nagyobb arányban, ahol az 5000 Ft feletti átlagkereset elérésének esélye kisebb. A férfiak — ezzel ellen-

tétben — a „látszat rehabilitáció” kategóriájában vannak legnagyobb arányban, vagyis ahol se a munkakör, se a műszakszám nem változik a munkaképesség-csökkenés elismerése után. Ugyanakkor ebben a típusban volt a legmagasabb (84 százalék) az 5000 Ft feletti átlagkereset elérésének esélye. Ezek alapján arra következtetünk, hogy a férfiak és nők számára az „egészség” és a „jövedelem” dilemmája nem ugyanúgy jelentkezik.

A nők családfenntartó szerepe kulturálisan még sokkal kevésbé rögzült, mint a férfiaké. A nők körében általánossá lett munkavállalás nem változtatott azon a mintán, hogy a családokban a férfiak a „főkeresők”. A női keresetek kiegészítő jellege (már csak a bérarányok egyenlőtlenségei miatt is) megmaradt. Nemcsak arról van szó, hogy a hagyományos női és férfi szerepelvárások a betegségek tekintetében megengedőbbek a „gyengébb” nemmel szemben, illetve, hogy a társadalom a nők inaktivitását (gyermekápolási táppénz, GYES, GYED, rokkantsági nyugdíj) a mai napig is könnyebben elfogadja, hanem arról is, hogy a férfiak jövedelemcsökkenése nagy valószínűséggel jobban veszélyezteti a családok megélhetési viszonyait, és általában a családok stabilitását.

Véleményünk szerint, annak ellenére, hogy a nőknél fiatalabb korban történik a rehabilitáció, még nem következtethetünk arra, hogy a nők objektíve fiatalabb korban betegednek meg, vagy hogy betegek, mint a férfiak. A nemek szerinti megoszlásra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a nők aránya a rehabilitáltak csoportjában csak kis mértékben haladja meg vállalaton belüli arányukat. A férfiak kis mértékű alulreprezentáltsága betegségeik elismerésének „elkészt” voltára vezethető vissza. A tartós egészségkárosodást szenvedett férfiak — a nőknél nagyobb arányban — kivárvák a nyugdíjat, és elkerülik a rehabilitációt.

A férfiaknál az egészségkárosodás megelőzésének lehetősége kétszerezsen szenved csorbát. Egyszer azért, mert betegségeik csak későbbi, és feltehetően súlyosabb fázisban definiálódnak betegséggént. Így a foglalkozási rehabilitáció az esetek egy részében fel sem merül. Másodszor pedig azért, mert ha hivatalosan foglalkozási rehabilitáltakká is válnak, akkor is valószínű, hogy a rehabilitáció során az egészségvédelem szempontja háttérbe szorul a jövedelemszerzéssel szemben. Az ő esetükben a rehabilitáció ritkábban tölti be preventív funkcióját, vagyis az esetek nagy részében csak adminisztratív eljárásként értékelhető.

Térjünk vissza eredeti kérdésünkhöz: a férfiak vagy a nők betegek? Egyértelmű válasszal most sem szolgálhatunk. Nem kizárt, hogy a nőknél valóban fiatalabb korban indul az egészségi állapot romlása, de ezeket az adatokat a betegségek nemenként eltérő társadalmi megítélésének különbsége miatt óvatosan kell kezelni. Feltételezhető, hogy az idősebb korosztályok felé haladva a két nem közötti különbség kiegyenlítődik, illetve az előzőekben részletezett mechanizmusok miatt a férfiak egészségi állapota gyorsabban romlik. A nők egészségvédelmének társadalmi mechanizmusai relatíve (!) jobban működnek; úgy is fogalmazhatunk, hogy inkább „megengedhetik” maguknak, hogy betegek és — a szó igazi értelmében — foglalkozási rehabilitáltakká váljanak. Az egészségvédelem társadalmi lehetőségei a férfiak számára sokkal inkább korlátozottak! Amikor a férfiak aggasztóan romló halá-

lozási mutatójához vezető okokat keressük, ezt a szempontot sem lehet figyelmen kívül hagyni.

* * *

A foglalkozási rehabilitáció mai gyakorlata sajnos nem, vagy csak nagyon töredékesen tölti be feltételezett preventív funkcióját. A csökkent munkaképességűek foglalkoztatását nem jellemzi a fokozott egészségvédelem. A foglalkozási rehabilitáció preventív funkciójának előtérbe kerülését gátló tényezők közül már több fontosabbat elemeztünk. Szó esett a jövedelmi viszonyokról, a betegségek társadalmi megítéléséről, a női és férfi társadalmi szerepekről. Két nagyon fontos kérdésre azonban még fel kell hívnunk a figyelmet. Az egyik — talán a legfontosabb — tényező az ipari munkahelyekre jellemző *munkakörülményeknek a színvonala*. Paradox dolog foglalkozási rehabilitációról beszélni, ha munkakörváltás esetén objektíve nincs más lehetőség, mint az egyik munkahelyi ártalomból a másik munkahelyi ártalomba helyezni a csökkent munkaképességű dolgozót. A vállalatoknál nagyon alacsony azon munkaköröknek a száma, ahol a munkakörülmények színvonala megfelelő lenne egy beteg ember számára. Még fokozottabban vonatkozik ez a termeléshez kapcsolódó munkakörökre. A prevenciót gátló másik tényező az, hogy a gyári munkások munkahelyi státusa és munkakörülményeinek színvonala között szoros kapcsolat van. *A munkakörülmények színvonala az esetek többségében a munkások munkahelyi státusának szimbolikus megjelenítési formájává vált.* Ezért is jár feloldhatatlan feszültséggel azoknak a munkásoknak a foglalkozási rehabilitációja, akik addig — vállalati megbecsültségükkel összhangban — rossz munkakörülmények között dolgoztak. Az alaptermeléshez tartozó, jobb munkakörülményekkel járó munkakörbe helyezésük megbontaná a vállalati előrejutási mechanizmusok hagyományos rendjét.

Felmerül a kérdés, hogy mégis milyen társadalmi válasz volna a legmegfelelőbb azoknak az embereknek, akik aktív korban tartós egészségkárosodást szenvedtek. A jelenlegi körülmények között a *munkaerőpiacról való korai kivonulás* jelentené a leghatékonyabb megoldást az egészségvédelem szempontjából. Azok az emberek, akiknek egészségkárosodása nem éri el hivatalosan a „rokkant” szintet, illetve nem olyan munkakörben dolgoznak, ahol jogosultak korkedvezményes nyugdíjra, tulajdonképpen a későbbi időpontra kitolt megrokkulás kényszerpályáján mozognak. A nem kis tömegeket érintő kényszerpálya feloldására csak akkor volna lehetőség, ha a foglalkozási rehabilitációra jogosultak (40 százalékos csökkent munkaképességűek) abban az esetben, ha a vállalat nem tud jövedelemcsökkenés nélkül az adott egészségügyi állapotnak megfelelő munkahelyet biztosítani, választhatnának a felajánlott munkakör és a korkedvezményes nyugdíj között. Erre addig volna szükség, amíg a foglalkozási rehabilitáció tartalmi feltételei nem alakulnak ki Magyarországon. Ezenkívül fontos volna a hivatalos foglalkozási rehabilitáltak munkahelyi biztonságát — a munkanélküliség növekvő veszélyére való tekintettel — törvényes úton biztosítani.

Jegyzetek

1. A Pamuttextilművek gyáregységei 1989. július 1-től részvénytársasági formában önálló vállalatokként működnek.
2. Vizsgálatunkban csak a vállalatnál jelenleg is foglalkoztatott foglalkozási rehabilitáltakról gyűjtöttünk adatokat. Így, amikor történetiségében vizsgáljuk a rehabilitáció jellemzőit, akkor meg kell említeni, hogy a kapott eredmények a jelenlegi állapot alapján időben visszavetített trendek.
3. Általános tendencia, hogy a vállalatok abból indulnak ki, hogy a munkafolyamatba, a munkakörülményekbe nincs mód beavatkozni. A PATEX munkaügyi osztályvezetője is elmondta, hogy a vállalatnál arra nincs lehetőség, hogy a munkakörülményeket megváltoztassák, hogy a gépeket átalakítsák. „Ilyen még nálunk nem fordult elő, hogy valaki elvesztette volna a jobb karját, és a gépet átalakítottuk volna, hogy a fogantyú a baloldalon legyen, hogy bal kézzel tudja kezelni. Ehhez a munkához két kéz és két láb kell.”
4. Annak ellenére, hogy tartalmilag megtévesztő a „foglalkozási rehabilitált” fogalmának a használata — más elfogadott szóhasználat híján — a továbbiakban is ezt az elnevezést használjuk. Ugyanakkor ezen mindig a foglalkozási rehabilitáltak *nyilvántartott* csökkent munkaképességű dolgozókat értjük, és nem az egészségi állapothoz igazított foglalkoztatási viszonyokat.
5. Az eredetileg az alaptermelésben dolgozók körében ez a tendencia még erősebben érvényesül. Közülük jelenleg is 39 százalék az alaptermelésben dolgozik, és 17 százalék a termeléshez kapcsolódó kisegítő munkakörökben. Tehát összesen 56 százaléka dolgozik jelenleg is a termelésben azoknak a csökkent munkaképességűeknek, akik eredetileg az alaptermelésben kezdték munkájukat.

Irodalom

- 1/1967. (XI. 22.) MÜM—EÜM—PM sz. rendelete a csökkent munkaképességű dolgozók helyzetének rendezéséről.
- 8/1983. (VI. 29.) EÜM—PM sz. rendelete a megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról.
- 14/1986. (XII. 10.) EÜM—PM sz. együttes rendelete a megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról szóló 8/1983. (VI. 29.) EÜM—PM sz. együttes rendelet módosításáról.
- Bokor Rózsa: Történeti visszapillantás a hazai rehabilitáció fejlődésére. In: Egészségkárosodás — rokkantság — rehabilitáció. Szociálpolitikai Értesítő 1987/2.
- Egészségkárosodás — rokkantság — rehabilitáció. Szociálpolitikai Értesítő 1987/2.
- Egészségügyi helyzet 1985. KSH 1987.
- Harvey T. Hilaski: Understanding Statistics on Occupational Illnesses. Monthly Labour Review. 1981/3.
- Dr. Láng Sándor: A munka tudománya (Munkaélettan) Bp. Szent István Társulat, 1938.
- Molnárné Venyige Júlia—Orólin Zsuzsa: Szociálpolitika és gazdaság. KJK 1982.
- Tardos Katalin: Egészségvédelem az ipari üzemekben. Kézirat, 1986.
- Tardos Katalin: Új beruházások — javuló munkakörülmények? Társadalomkutatás 1989/1.
- Vörös Lászlóné: A Pamuttextilművek története. Bp. 1973.

„Temetés, tüzelő, napközi...”

Diszkrecionális segélyezés a családsegítő központokban*

I.

A családsegítő központok segélykerettel rendelkeznek. Ez volt minden családgondozó (utógondozó, pártfogó, felügyelő stb.) vágya, álma, s végre elértük. A segélykeret felhasználása diszkrecionális, nem szükséges a segélyezésre egyébként érvényes jogszabályok betartása. Nem zárja ki „önhiba”, nem kötődik munkaviszonyhoz, jövedelemhatárhoz. Elvileg bármely — az intézmény illetékességi területén bejelentett — állampolgár (fiatalkorú is) részesülhet a segélyben. Beleértve azokat is, akik a kerületi Tanácstól szociális vagy nevelési segítyt kapnak. Mivel ezek a segélyformák nem garantálják, hogy a kérelmező jövedelme a létminimumra — még kevésbé a társadalmi minimumra — egészítődjék ki, könnyen elképzelhető, hogy maguk a szociálpolitikával foglalkozó szakigazgatási szerv együttérző munkatársai is a családsegítőhöz irányítják a segélyért folyamodót.

A szokásos segélykeret évi 600 ezer Ft harmincezer lakosra; ez fennként évente 20 Ft-ot jelent. Időarányos megközelítésben hetente 11 538 Ft-tal rendelkezik az intézmény. A kerületben nyolc családgondozó van, mindannyian legalább 30 olyan családdal állnak kapcsolatban, amelyik rendkívül szűkösen él. Ma már nem titok, hogy az „eseti”, a „rendkívüli” segély tüzelőre, napközi-befizetésre kell — kérdés, hogy ezek az alkalmak rendkívülinek mondhatók-e még. Ha ezeknél a családoknál ruhát kell venni, ki kell cserélni a rugója-vesztett heverőt, vagy az egyébként kötelező tisztasági festés esedékessé válik, a Családsegítő Központhoz fordulnak. Tehát ha egy héten mind a nyolc családgondozó igényel legalább egy kliense számára segítyt, kétezer forint sincs, amit egy-egy család számára a fenti célokra juttathat.

Néha ezeknél a családoknál is előfordul valóban rendkívüli alkalom — betegség, temetés. A kenyérkereső, a családfenntartó betegsége különösen súlyos megrázkódtatás. Ilyenkor a családgondozó nagyobb összeget igényelne kliense számára — de miből? Melyik család rovására vegyünk el többet a heti keretből? S szabad-e csak gondolni is olyan

* Családsegítő központok 1985 óta vannak Magyarországon. Az egyetlen olyan hazánkban létező intézménytípus, amelynek illetékessége nem a probléma jellegéhez, hanem egy behatárolt közigazgatási területhez kapcsolható. Fő tevékenységük a családgondozás. Létesítéskről a kerületi, községi, városi tanácsok döntenek. Cikkünk írásakor 43 ilyen intézmény működött az országban. Tevékenységük ez idő szerint jogszabályi szinten nem szabályozott.

A cikkben előforduló nevek kitaláltak, a történetek valódiak.

„luxuscélokra”, mint amilyen például a nemzetközi bajnokságra bejutott kölyökcsoport azon tagjának támogatása lenne, akinek özvegy édesanyja nem képes megfizetni a — kijutás feltételeként szabott — sportegyenruhát? Tudunk-e csecsemőkelengyére több ezer forintot adni annak a lányanyának, akit szülei elzavartak otthonról, a fiatal apa-jelölt lelépett, és kórházi körülmények között töltve terhessége hónap-jait, azon töpreng, tudja-e majd szeretni a picit? Tudunk-e házhöz jövő fodrászt biztosítani e szűkös keretből Fehér néninek, akinek özvegyi nyugdíja kevesebb, mint egyszobás lakásának rezsije a villany-fűtéssel együtt, s aki a Tanács által adott eseti segélyekből és a CsSK segélyéből fizeti a földszinti, vizes lakása szigeteléséhez és fürdőfülke kialakításához még fiával együtt fölvetett OTP tartozást? A törlesztést már egyedül kell fizetnie, mert fia előbb távozott el az élők sorából, mint ő. A temetésre felvett OTP kölcsönt már visszafizette, közben minden mozdíthatót elzálogosított. A házhöz jövő fodrász azért néha eszébe jut...

II.

Ülünk pénteken nyolcan a „csíkos” szobában. Ez a fóruma a heti segélyelosztásnak. 11 538 Ft. Ennyi jut egy hétre. Persze nem ennyi, mert szeptemberben, karácsonykor mindenképpen a többszöröse kell. Úgyhogy kevesebb. A vezető feladata az időarányos felhasználást ellenőrizni. Amit ma „elköltünk”, az tényleg nem lesz meg holnap. És tudjuk, hogy nem jön póttösszeg.

Leülünk nyolcan. Nézzük egymás arcát. Nem mindegy, hogy ki kezdi. Van, akinek csak a második órában kezd el reszketni a keze, van, aki már reggel remegő gyomorral ébredt.

Máté nem szokott ideges lenni. Gyakran nem is kér segélyt. Képes tudomásul venni a határokat. Ha ma ő is kér, még kisebbek lesznek az összegek.

Richárd ritkán kér, a nagyobb összegek híve, de rosszul manőverez. A segélykeret nem névre szóló. Heti felesleg soha nem marad, s a nagyobb összegből mindig lefarag az időarányos felhasználás kötelezettsége. Elvörösödik, védi az összeg jogosságát. Inkább a felét sem kéri. Lehet, hogy rosszul járnak a kliensei? Richárd tartja magát az elveihez. Neki azért remeg a keze.

Anna, Eszter és én külön-külön többet kérünk, mint a heti keret. Temetésre, tüzelőre, napközire. Ezen a héten minden eddigit felülmúltak a klienseinket érő megpróbáltatások. Próbáljon valaki „prioritást” megállapítani! És Anna még Őszi Jánosnak is kér ötszáz forintot. Őszi szociális otthonban él, harminchat éves, rokkant, hozzátartozói nincsenek. A gondozási díj befizetése után 400 Ft havi zsebpénze marad. Munkát nehezen talál, ha Anna szerez neki egy helyet, 4—5 nap múlva leszámol, mert tudja, hogy ilyenkor rögtön megkapja a pénzt. A foglalkoztató örömmel kilépteti. Tízen vannak a helyére, azonnal.

Őszi harminchat éves, dohányzik, és néha meginná egy kávé. Egy buszjegy ára hat forint. Vagy örökös „kerületi tag” legyen, aki hátralevő éveiben nem hagyhatja el a kerület határát?

Ötszáz forint kávéra, buszjegyre.

Harmincötezer az összes igény. Temetés, tüzelő, napközi. November van, jön a karácsony. Akkorra is kéne hagyni.

De nem. Ezt a mai napot kéne megúszni inkább. Hogy ne kelljen a szemébe néznem, és azt mondani: Nem, ön nem fog befűteni. Nem fogja a gyereket eltemetni.

Napközi? Prevenció? Egy tál meleg étel?

Harmincötezer kontra tizenegyezer ötszáz.

Márkus nagy levegőt vesz. Eszébe jutott valami. Lenne egy bútor-felajánlás. Ingyen. Lenne igénylő is. Meggyesék felneveltek öt gyereket, tizenvalahány unokát. Mindig jutott egy tál meleg leves a betérő rokonoknak. Sok a rokon. Bútort soha nem vásárolhattak. Ágy persze mindig volt. Betegnek külön, többiben ketten-hárman. Most bútoruk lehetne. Az összes szobában. Csak a szállítást kéne kifizetni.

Márkus mindig derűs, az élet dolgai közül a lelkieket részesíti előnyben. Nem feszíti úgy a pénz. De ez most nem pénz. Bútor. Szék, asztal, szekrény — otthon. Három szobára is elég. Háromezerért.

Ezt nem vártuk volna. Pont most Márkus is segílyt kér. A szállítás is a segílykeretből megy.

Temetés, tüzelő, napközi. Zsebpénz kávéra.

Harmincötezerért.

És most a bútor. A felajánlónak sürgős, költözik. Ha nem megyünk érte egy héten belül, kihívja a lomtalanítókat. Saját költségre.

Meggyeséknek sosem lesz bútoruk. Asztaluk. Háromajtós szekrényük. Ha szokás szerint szétosztják a gyerekeik között, akkor is maradna. Márkus most az egyszer hajthatatlan.

Farkasszemet nézünk.

Végig gondolni sem merem, amit gondolok: Anna temetésre kér, én napközire...

Ki fog prioritást felállítani?

Farkasszemet nézünk.

Mentő ötletem van. Márkus bútorát — illetve a szállítást — csak később számlázzák. Ha lusta a FÓTEFU, vagy számítógépes az ügyintézés, áthúzódhat a fizetés a jövő évre is...

Szóval igazán nem kéne ebbe a hétbe beleszámítani. Ezen egy kicsit röhögcsélünk.

Márkusnak ez nem is jutott volna az eszébe, de így lesz bútoruk Meggyeséknek. A vezető bólint. Ilyen feszült helyzetben ő is örül, hogy valamire igent mondhat. Néhány percen, de legkésőbb egy órán belül valamire nemet kell mondania.

Temetés, tüzelő, napközi.

Harmincötezer forint. Több, mint háromheti pénz. Karácsony előtt, novemberben.

Eszter visszalép egy tüzelőkéréstől. — A jövő héten újra jövök velem. Még van nekik vagy tíz vödörrel. — Mindannyian tudjuk, hogy nincs értelme a jövő hétre áttenni. Ugyanabból a pénzből megy. Bízgatni kellene, hogy ne udvariaskodjon itt a többiek javára, hiszen a klien-seiről van szó. De... ő tudja. Rontom a saját esélyeimet, ha közbe-szólók.

Harmincegyezer ötszáz. Háromezer-ötszázal kevesebb.

— Vereckeiék esetében azonban nem tágitok — fűzi hozzá Eszter. — Vereckeiéktől egy fillért sem engedek levonni. Így is a felét kérttem annak, ami kell.

— Mi az, hogy nem engedsz?

— Kikapcsolják a villanyt, és hét gyerekük van.

Mindannyian egyszerre kiabálunk.

— Temetni se lehet félpénzből!

— Napközit befizetni se!

— A tüzelőből a legkisebb értelmes mennyiséget rendeljük már egy ideje. De tűzifa is kell a szénhez.

— Esetleg öt mázsa helyett két és fél is elég. És gyűjtsenek hulladékokat.

— Megörültél? A hetvenéves néni? Örül, hogy begyűjt.

— Nem engedek csökkenteni Vereckeiék pénzéből — tartja magát Eszter.

— Az enyémből lehet — mondja Máté.

Örüljek, hogy ilyen engedékeny, vagy haragudjak, amiért divatot csinál...

— Kinek kell mára a pénz? — kérdi a vezető.

El kell kezdeni beosztani a kifizetést. Mindjárt dél van. Richárd, a nagy összegek híve, amikor látja, hogy a kért összegnek csak a felét lehet kiadni, visszalép. Végleg. Ez elképesztő, de most nem akarok vele vitatkozni. Ennyivel is kevesebb az igény.

Húszezer ötszáznál állunk meg. Az utolsó percben Máté átad nekem kétszáz forintot. Az ő kliensétől az enyémmek. Ürستن, milyen sápadt lehetek. Nincs erőm visszautasítani. Őszi János négyszázat kap az öt helyett. Ilyen kis összegnek nem lehet a felét venni...

III.

A CsSK tisztán diszkrecionált segélyezést folytat. A kérelmező rászorultságának mértékét a családgondozónak illetve a Családsegítő Központ teamjének joga és kötelessége eldönteni. A segélyezés indokltságaért az intézmény vezetője egyszemélyben felelős. Arra, hogy segélyt ki kérhet, illetve mire adható, sem normarendszer, sem részletesen kidolgozott szempontok nincsenek. Hiszen az emberi jellemek, sorsok, helyzetek határtalan gazdagsága érvényes a szorult helyzetekre is, nem lehet mindenre előre gondolni, mindenről előre gondoskodni, mindent a jogszabályokba foglalni; váratlan helyzetekre végső menedékként szolgál a diszkrecionális segély.

Az utóbbi időben azonban mind gyakoribbá vált az, hogy előre látható, rendszeres és alapvető szükségletet kielégítő támogatások — tüzelő-megrendelések, elmaradt napközitthoni vagy közüzemi díjtérítéshez való hozzájárulások — kerültek e segélyezési forma körébe. Ez azt jelenti, hogy alapvető emberi szükségletek — egy tál meleg étel, fűtött szoba — kerülnek szubjektív elbírálás alá. (A tanácsi segélyezés esetében ugyanis a normativitás és az egyéni elbírálás kombinálása — különösen szűkülő források esetén — arra ösztönzi az illetékest, hogy hibát, „önhibát” találjon a kérelmezőben, hiszen a legnehezebb azt mondani: Ez önnek járna, de nincs. Automatikusan önhibásnak minősülhet az, aki nem fizeti a villanyszámlát.)

Tekintettel arra, hogy a segélyezés feltételrendszere nem szabályozott, a klienseknek a támogatást minden esetben kérniük kell. Mivel arra sincsenek támpontok, hogy mi az a krízis, amire jár a segély, a kérelmező teljes bizonytalanságban fordul a CsSK munkatársához, és ugyancsak teljes bizonytalanságban próbálja magánéletének nehéz

helyzetét bizonyító részleteit elmondani. Nincs semmi túlzás abban, ha azt mondjuk: megalázó helyzetben folyamodik segélyért, olyan helyzetben, amely önbecsülését rombolja, kiszolgáltatottá teszi.

A kiszolgáltatottságot fokozza, hogy a döntés ellen nem lehet fellebbezni.

A segély végleges összegét kialakító családgondozó is teljesen védtelen, nyilvános szempontrendszer hiányában nem tud objektív indokokat felsorakoztatni sem a segély indokoltságára, sem elutasításának okára, kiszolgáltatottjává válik saját szubjektív ítéletének.

A diszkrecionális elvű segélyelosztás, forráshiányos időszakban — mint a jelen időszakban is — vagy a rendelkezésre álló keretnek az értelmetlenségig történő felaprózására, vagy a kliensekkel szemben önkényesen kiszabott teljesíthetelen feltételek támasztására kényszeríti a CsSK munkatársait.

Ennek következtében a segélyezettek — miközben minimális összegeket kapnak kézhez — egyre rosszabbul érezhetik magukat, mert a társadalmi környezet mindig úgy látja, hogy X vagy Z valaki más elől vitte el a segélyt.

Azonban amíg nem épül ki a garantált szociálpolitikai juttatások rendszere, addig a Családsegítő Központ nem tehet mást, mint újra meg újra az egyénhez igazítja az elveket, s folytatja a környezet számára valóban érthetetlen segélyezési gyakorlatát. A CsSK-k segélyezési gyakorlatának megítélésében vissza-visszatérő vád, hogy a „rendes családok” nem jutnak segélyhez, de ugyanilyen heves indulatokat kelt, ha egy gyermek teljesítménye alapján kiérdemelt külföldi versenyéhez járulnak hozzá, vagy olyan személy kap segélyt, akinek van még egy „jobb” kabátja, netán kazettás magnetofonja. Miközben a családgondozók tudják, hogy klienseik jelentős része otthontalan, és négy-, öt-, hatfős családok élnek tíz-tizenkét négyzetméteren, átérzik annak a sokgyermekes családnak a gondját is, amelynek egyébként jól berendezett lakásában júliusban elromlik a hűtőszekrény. Az egzisztenciális csúszást, a „fogyasztási színvonal mérséklését” szinte mindenki érzékeli, s ezért könnyen fordulhat agresszió azok ellen, akik segélyt kapnak. Más esetben az agresszió „csak” azok ellen fordul, akik elbírálják, hogy ki kap segélyt, mivel az elosztás elvei szükségképpen nélkülözik a nyilvánosságot. A segélyt igénylők száma folyamatosan növekszik, és a kérelmezőknek egyre több segélyre van szükségük mindennapi megélhetésükhöz. Nem számítva az egyházi, szakszervezeti és egyéb — eleve bizonyos hovatartozáshoz kötött — segélylehetőségeket, alapvetően két intézményhez fordulhatnak az állampolgárok — a Tanácsokhoz és a Családsegítő Központokhoz. Nyilvánvaló, hogy mindkét intézmény igyekszik segélykeretét „beosztani”, s lehetőség szerint az új kérelmezőket a másik intézménybe irányítani, de ezt — éppen a jogszabályok korlátai miatt — zavartalanul csak a Tanács teheti meg.

A Családsegítő Központok tehát arra kényszerülnek, hogy a kerületi szociálpolitikai költségvetés 3—9 százalékát kitevő segélykeretükből olyan rászorultak segélyezését is vállalják, akiknek jövedelme a különböző szociálpolitikai támogatásokkal együtt sem éri el a megélhetéshez szükséges szintet. A CsSK dolgozói óhatatlanul a párhuzamos segélyezés „bűnébe” esnek. A segélyezés intézményét mind gyakrabban éri vád az adófizető állampolgár részéről, hogy nem hatékony — „elfolyik

a pénz”. Ennek a vádnak a terhét a szociálpolitikai szakigazgatási szerv vezetője — hatékonyságnövelési kényszert érezve — könnyen hárítja át a Családsegítő Központ vezetőjére.

Kérdés, hogy ilyen körülmények között a családgondozók és vezetőik meddig és milyen mértékben vállalkozhatnak klienseik érdekének védelmére, amikor e szociálpolitikai szakigazgatási szerv a CsSK fenntartója, a vezető közvetlen munkáltatója.

Balipap Ferenc

Ismerjük meg a settlementet!

A magyarországi settlement története (II.)*

Az előző két fejezetben vázlatosan áttekintettük az 1900-as évek első harmadában Magyarországon forgalomban volt szociálpolitika-értelmezéseket, valamint az Újpesti Főiskolai Szociális Telep létrehozásának megfogalmazott eszméit. (Az *Esély* első számában pedig Hilscher Rezsőnek azt az írását adtuk közre, amelyben ő 1936-ban összefoglalta a settlement addig ismert nemzetközi történetét.) Átfogó és kritikai méltatásra ezúttal sem vállalkozhatunk. Célunk csupán — miként erre előző írásunkban már utaltunk — a settlement szerveződésének, szervezetének, módszereinek és működésének a vázlatos leírása lehet. És szellemének ébresztgetése...

További áttekintésünk főleg az időrendet követi, de megjegyezzük, hogy a hivatkozásokban szereplő írások részletesebb megismerését jó szívvel ajánljuk a téma iránt érdeklődőknek. (A források többsége elérhető az Országgyűlési Könyvtárban.) Bizonyosan nem fogják megbánni sem a szociális munka intézményesítéséről vagy társadalmi módszereiről gondolkodók, sem az egyre szorultabb helyzetben lévő népművelés kiútkeresésével bajmólódók, ha felfedező szándékkal beleássák magukat a szociálpolitika és a művelődéspolitikai határvidékére települt intézmény, a settlement történetébe. (Szándékaink szerint az *Esély* egy későbbi számában szívesen visszatérnénk, immár a történeti rovaton kívül, azokra a véleményekre, elképzelésekre, amelyek a mai szakemberekben felvetődtek a settlement történetével és működésének leírásaival való találkozás során.)

A továbbiakban tehát tárgyyszerűen és kronologikusan kísérik végig a magyarországi settlement-történet jelentősebb mozzanatait.

3. A Főiskolai Szociális telep történetének főbb állomásai

Schüler Dezső írja le,¹ hogy Magyarországon már az 1900-as évek elején történtek kísérletek settlement létesítésére. Pl. Budapest Tanácsa 1910-ben ilyen céllal létesítette az akkori V. kerület Vág utcai *Népházát*. Settlementszerű tevékenységjegyek mutatkoztak az *Erzsébet*

* Ez az írás az MTA—Soros Alapítvány támogatásával végzett kutatás alapján készült.

Népakadémia és a *Szabad Lyceum* működésében is — ezek azonban nem álltak össze jellegzetes, tehát a nemzetközi mintához illő, tipikusnak ítéltető settlement szervezetté és működésmóddá.

1905-ben Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályán belül tudományos és gyakorlati munka kezdődik a szociális problémákkal való foglalkozásra. „Elve volt a szakosztálynak, hogy a tudományos munka és a gyakorlati alkotások a körülöttünk alakuló élet kívánalmaihoz illeszkedjenek.”² Érdekesség, hogy míg a világon szinte mindenütt a munkásság helyzete váltja ki a settlementek létesítését, a magyar settlement-mozgalom gyökerei nem az ország ipari centrumából, Budapestről, hanem Erdély fővárosából indultak ki. Ennek magyarázatát *Hilscher* Rezső úgy írja körül, hogy „a munkásság és a magyar társadalom másik része közötti ellentétet elsősorban a nemzeti és a nemzetközi gondolat összeütközése mélyítette ki, s hogy a lüktetőbb, lázasabb életvitelű fővárosnak a nemzeti irányzathoz való tartozása felszínesebb, jelszavasabb volt, és vezető társadalma az ellentét tulajdonképpen lényegén nemigen gondolkozott, hanem egyszerűen regisztrálta, tudomásul vette az ellentétet, kereste az ellenséget, és ahol tudta, ütött rajta, de az ellentétek kiküszöbölésének eszközeiről nem gondoskodott. Ezzel szemben Erdély ipari életének lassúbb méretű fejlődésében a munkáskérdés kialakulása az ottani társadalom tisztán látó tagjainak szinte szeme előtt történt, és a kérdés lényegének alapos megismerése rámutatott arra, hogy a nemzeti közösség fejlettsége sem gazdasági, társadalmi, sem politikai tekintetben nem nélkülözheti a munkásságot, e csoport nélkül ez a közösség csonka, és evvel együtt rámutatott arra is, hogy a magyar munkásság „nemzetközisége” elsősorban a magát nemzetinek nevező társadalom részéről a munkásság sorsa iránt tanúsított közömbös magatartás következménye.”³

1909 karácsonyára már megfogalmazódik a Kolozsvárott munkát végzők számára „a szociálpolitikai intézmények egységességének szükségessége. E szociális mozgalom és az abból táplálkozó intézmények központi intézete megszervezésének helyül Budapest jelöltetett meg; egyrészt az itt élő munkásnép számára való tekintettel, másrészt abból kiindulva, hogy a társadalmi tudományok a budapesti egyetemeken és főiskolákon voltak akkor a legerősebben képviselve.”⁴

1911. január 25-én a gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter által korábban a szervezéssel megbízott Pálffy Sándor gróf „a mozgalom feladatait, azok eszközeit és a munka módját ismertető tervezet megbeszélésére”⁵ értekezletet hívott össze. Itt az alapítás, a szervezet, a szervezés és a működés számos kérdését alaposan megvitatják a jelenlévők.⁶ A részletekbe menő tárgyaláson javaslat született arról is, hogy a Főiskolai Szociális Telepnek „társadalmi szervezete legyen és egyesületi formában létesüljön”.⁷ Ezt azonban később módosították: „állami alapítású autonóm intézeti (institut) — alapítványi — jellegűvé”.⁸ A miniszter előkészítő bizottságot nevezett ki a további szervezési teendők elvégzésére.

1911. április 25-én ez a bizottság beszámolt munkájáról, amely a szervezeti-irányítási kérdések kidolgozásának részleteire vonatkozott. Az intézményt ők már „mint a vallás- és közoktatásügyi miniszter főfelügyelete alá tartozó, állami típusú autonóm szociálpolitikai inté-

zet”-et⁹ írják le és építik fel. Rendelkeznek kormányzásáról, vagyoni eszközeiről, működési feltételeiről stb.

1912-ben Újpesten az Erkel u. 26—28. szám alatt létesült a Főiskolai Szociális Telep. „Létesítéséhez gróf Károlyi László és Újpest város közönsége telekadománnyal, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium pedig állami segéllyel, gróf Pálffy Sándor, Földes Béla, Korb Flóris és ifj. Erődi-Harrach Béla munkájukkal és természetbeni adományokkal járultak hozzá.”¹⁰ A szerveződő intézet munkaprogramját Hilscher Rezső így foglalja össze:

„1. Gyakorlati munka végzése a munkásság szociális (egyben gazdasági), egészségügyi és kulturális szükségletei kielégítésének előmozdítása érdekében.

2. A gyakorlati munka révén tanulások szerzése, a munkásság szociális, gazdasági, egészségügyi és kulturális helyzetének emelése érdekében.

3. Az olyan közfelfogás kialakítása, amely a munkaerőben a nemzet gazdasági életének nélkülözhetetlen értékét látja, és a mesterséges, erőszakolt osztálytagozódás válaszfalainak ledöntésével egységes, egy-célú nemzeti társadalom megvalósítására törekszik.

4. Az egyetemekről és a főiskolákról kikerült ifjaknak a gyakorlati szociális munkába való bevonása, valamint azok elméleti továbbképzése révén: biztosítása annak, hogy ezek, megfelelő pozícióba jutásuk után, a szociális gondolat propagálói lesznek, elhelyezkedési körükben és általában az életben tanúsított magatartásukban ez a szociális gondolat fog kifejeződni, és másokat is igyekeznek az eszmének megnyerni.”¹¹

(Vagyis a társadalmi ellentétek két végső pólusán lévő rétegek „össze-nevelésére” utal e helyen Hilscher is...)

1913-ban a Főiskolai Szociális Telep működése elindult. Hilscher megállapítja: „a magyar társadalom értetlenül állott az intézménnyel szemben. (...) A nehézségek (...) egyszerre mutatkoztak meg, és úgy a munkásság, mint az ún. „polgári” társadalom előbb teljes közönnyel, később, a politikai viszonyok eltolódása után, hatalmi erővel igyekezett az intézmény törekvéseit lehetetlenné tenni.”¹² (A háború azonban hamarosan eloszlatta a munkáscsaládok kételyeit; növekvő nehézségeik közepette főleg a *néphivatalt* keresték fel egyre többen.)

1914—1920 között a Főiskolai Szociális Telep nem eredeti céljainak megfelelően működött. (A háború alatt pl. legnagyobb részét hadikórháznak használták. — Megemlítjük, hogy Hilscher Rezső 1915-ben kapcsolódott be a telep munkájának gyakorlati végzésébe.)

1920-ban az ekkor létesülő *Közgazdasági Egyetem*hez kapcsolták, miközben alapítványi jellege is megmaradt. Ekkortól a neve: *Egyetemi Szociálpolitikai Intézet*, mint a szociálpolitikai tanszék gyakorlati intézete. Rendeltetésszerű működése ez év őszétől számítható. Szervezetében három nagy osztály alakult ki: az *Általános Népvédelmi*, a *Közművelődési* és a *Szociális Egészségügyi Osztály*. Ezek a környezetükben élő emberek életének, helyzetének és viszonyainak teljes körére igyekeztek irányulni, miközben tevékenységük során egymáshoz is szorosan kapcsolódtak. A munka centrumába a család illetve a családvédelem került.¹³

A 20-as évek végén az egyes osztályok a következő szervezeti egységekből álltak:

— az *Általános Népvédelmi Osztály*: néphivatal, családi patronázs, fiataikorúak patronázsa, tanonc- és munkaközvetítő. (Fő szerve — a Néphivatal.)

— a *Közművelődési Osztály*: népkönyvtár, munkásolvasó; általános ismeretterjesztő előadások, tanfolyamok és szemináriumok szervezése; gyermek napközi otthon; tanonc-, legény-, leány- és munkáskör; cserkészlet. (Fő törekvése az állampolgárrá nevelésre irányított kulturális nevelés és a szükségletekre építő praktikus ismeretek terjesztése.)

— a *Szociális Egészségügyi Osztály*: tüdőbeteg-gondozó és rendelő; venereás beteggondozó és rendelő; bakteriológiai és röntgenlaboratórium. (A megelőzésre törekszik; együttműködik a Stefánia Szövetség helyi csoportjával, amely a gyermekvédelmet három éves korig végzi.)¹⁴

1929 tavaszán Hilscher Rezsőt a szegedi egyetemi és főiskolai hallgatók Bethlen Gábor Köre meghívja Szegedre, hogy tartson előadást „A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere” címmel. (A Kör Buday György által szerkesztett kiadványainak 5. füzeteként megjelent az előadás szövege, a szerkesztő A tanyai agrár-settlement című előszavával. A tanyai agrár-settlementet egyébként 1928-ban kezdték el szervezni a szegedi fiatalok, Buday György joghallgató irányításával. A Bethlen Gábor Körben közel kerül ehhez, illetve bekapcsolódik ebbe a munkába többek között Reitzer Béla, Bibó István, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc és Radnóti Miklós is. Az egyetemisták azonban hiába „hittek nagyon a belátás és a meggyőzés társadalomformáló erejében” — miként Buday fogalmazott —, a settlementnek ez az irányzata nem tudott sem gyökeret verni, sem érdemleges eredményeket elérni a magyar vidéken.)¹⁵

Hilscher itt Szegeden részletesen ismerteti az Újpesti Telep gyakorlati munkájának és szervezetének szinte valamennyi összefüggését. A munka komplexitására utaló példaként kiemeljük a néphivatalt leíró néhány gondolatát: „A néphivatalnak éppen úgy, mint az Intézet többi munkaágának szeme előtt, tevékenysége közben a társadalom egységének gondolata áll, és ennek a célnak a szolgálatában folytatja működését. A néphivatalnak itt különösen nehéz a szerepe, hiszen munkájának legnagyobb része különböző erkölcsi, szociális és gazdasági érdekek összeütközésével kapcsolatos, tehát ha nem is mindig ellenségek között folyik, de legtöbbször olyan ellenfelek között, akik önmaguktól nem tudnak arra a fokra emelkedni, hogy önnön érdekeik szolgálatán kívül meglássák az igazságot, vagy mikor a társadalmi szükségességek úgy kívánják: a méltányosságot.

Ilyenkor a néphivatal ugyancsak a szociális pedagógia eszközeihez nyúl, amiben különös erőforrást nyújt számára az irányában ma már úgyszólván minden oldalról fennálló bizalom. Az érdekeknek az igazságosság és a méltányosság jegyében való összeegyeztetése a főcél, és ez igen sokszor el is érhető. Úgy a családtagok között, mint a háztulajdonos és lakó, munkaadó és munkás között csak ott nyúl a törvényes eszköz igénybevételéhez, ahol ilyen módon eredményt elérni nem lehetne.

A munka nem csupán ügyiratok, beadványok elkészítésében áll, hanem a védelem érdekében szükséges aktív közreműködésben, amely állandó és következetes mindaddig, míg az eredmény nem mutatkozik meg.”¹⁶

1932. március 16-ától a settlement új neve — „a már eddig is jelentékeny eredményeket felmutatott s a magyar szociális munkának nemzetközi viszonylatban is értékelést és elismerést szerzett Egyetemi Szociálpolitikai Intézet tevékenységének további fejlesztése és kiterjesztése érdekében”¹⁷ — *Országos Szociálpolitikai Intézet*. Feladata a szociális nevelés országos központjává válni; vidéki intézmények kiépítésével, szociálpedagógiai, szociálhigiéniai, munkásügyi, falu- és tanya-politikai intézmények létesítése; gondozással, segítségnyújtással stb. Olyan szociálpolitikai kör megszervezése, amelyre „az állami és municipiális szociálpolitika vagy egyáltalán nem, vagy csak kevésbé alkalmas”;¹⁸ anyaggyűjtés és dokumentálás, kiadványok megjelentetése; tanulmányi otthonok fenntartása egyetemi és főiskolai végzettségűeknek, kapcsolattartás a munkáskérdéssel foglalkozó hazai és külföldi intézményekkel stb.

1936 júniusában a settlement-jellegű szociális és népművelési kezdeményezések terjedését látva a Székesfőváros Népművelési Bizottsága settlement-tanfolyamot szervez Balatonlellén, „melynek célja egyelőre nem a kivitelhez szükséges szakemberek képzése volt, — csupán az, hogy a gyakorlati népművelők és a szociális munkások találkozásából, vitáiból és megbeszéléséből kialakuljon a magyar settlement fogalma és megrajzolódjanak azok az utak, amelyeken e mozgalomnak a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva el kell indulnia”.¹⁹

1937-ben az Országos Szociálpolitikai Intézet jól átgondolt, több fokozatú *Szociális Akadémiát* hirdet. (Közigazgatási tisztviselők részére szervezett 2 hónapos szociális képzőtanfolyamtól, az elvégzett egyetemi tanulmányok után szociális pályára készülők részére 1 éves átképzésen át a szociális munkaszolgálat 2 éves tanfolyamáig — 9 különböző formában.²⁰)

A 40-es évek elejére széleskörű együttműködést is kialakított az intézet különböző hatóságokkal, szervezetekkel és intézményekkel. (Schuler leírja azt is, hogy akik tanulmányaik során itt tapasztalatokat szereztek a settlement-munkáról, néhányan hasonló kezdeményezésekbe fogtak pl. *Rákospalotán, Rákosszentmihályon és Budapesten* a XIX. Közraktár u. 24. szám alatt.²¹)

Más szervezetek és intézmények is példának tekintették az újpestiek működését, *Budapesten* a X. kerület *Kozma u. 7—9. alatt* — és a X. kerület *Ceglédi u. 30. szám* alatti intézmények settlement-jellegűek. Schuler arról is beszámol, hogy e két budapesti szociális telepen kívül „néhány, szűkebb keretek között mozgó, társadalmi úton fenntartott szociális telep működik a fővárosban. (Pl. Óbudán a Bohn-téglagyár területén; a Soli Deo Gloria egyesület settlementje; a Madarász utcai settlement stb.) Ezek a telepek azonban még a fejlődés kezdetén vannak, s így nélkülözik az anyagi, szociál-egészségügyi és kulturális gondozás harmonikus és nagyobb méretű kiépítettségét.”²² Ezeket segítő, munkájukat fejlesztendő és koordinálandó a főváros *Központi Szociális Telep* létesítését tervezi. 1939. február 15-én a törvényhatósági bizottság elfogadta a Budapest Székesfőváros Központi Szociális Telepére vonatkozó javaslatot. Ez — Schuler leírása szerint — lényegében a mai értelemben vett (a közművelődési intézményekre jellemző) hálózati-módszertani központ funkcióinak ellátására lett volna hivatott. Részletesen ismerteti a tervezett intézmény szervezetét és tevé-

kenységterületeit, majd végezetül hangsúlyozza: „a főváros területén a settlement-hálózat (...) kiépítésére mielőbb szükség volna”.²³

1948-ban az Olt Károly népjóléti minisztersége alatt hozott 12.820/1948. sz. kormányrendelettel szüntették meg (1949. január 1-i hatállyal) a settlement-szerűen működő első magyarországi Főiskolai Szociális Telepet;²⁴ ezt az ellentmondásosságában is tanulságos és ígéretes szociális és népművelési intézményt; ezt a humanista értelmiségi kezdeményezést és vállalkozást, amely a megszüntetése előtt több mint másfél évtizeddel már az Országos Szociálpolitikai Intézet címét viselte. Egy ígéretes lehetőségű intézmény működését bevégezte — mielőtt célját pontosan, érvényesen (valóban társadalmi méretűen és demokratikusan; az új viszonyokhoz igazodva; a telepszerűségéből kiszabadítva; valóságosan is közös társadalmi célok érdekében; társadalmilag nem szeparált közegben teremtve együttműködést értelmiség és munkásság között) átgondolhatta és megfogalmazhatta, illetve megvalósítását kipróbálhatta volna. Egy olyan intézmény szűnt meg, amelynek igazgatója egy ízben elméleti fejtegetésében méltán írta le róla azt a ma is vonzóan hangzó kifejezést, hogy *társadalmi központ*. Egy olyan intézmény, amely persze korának hatásai alól nem maradt független, de amely ennek ellenére használni akart és tudott a rászorulóknak, ezek közegében igyekezett működését kialakítani, megpróbált segíteni mindazoknak, akik a hatókörében éltek. Úgy látjuk, hogy praxisában, de még inkább ennek orientációjában nem tudott túllépni kora jellemző meghatározottságain, minden próbálkozása, jószándékú kinyilatkoztatásai ellenére sem. De azoknak az elméleti megfontolásoknak és következtetéseknek a fonalát, amelyekben az emberek gazdasági, társadalmi és kulturális tevékenységének és viszonyainak kölcsönösségét, összefüggését ismerték el és tarták fel ennek a reformista, evolucionista, humanista mozgalomnak a vezetői, azt bizony nagy, mondhatni súlyos hiba volt olyan hirtelen és végérvényűen elszakítani. Az egészséges és szerves fejlődés útjait járó társadalmak máig példáznak a settlement-belihez hasonló segítő kapcsolatokat a különböző helyzetű állampolgárok együttélésében és együttműködésében...

A társadalmi organizációt felszámoló, szétszaggató politikának azonban nemcsak ez az intézmény, hanem hamarosan maga a szociálpolitika is áldozatul esett...

Jegyzetek

1. Schuler Dezső: Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten. II. köt. Bp. (512 old.)
2. ifj. Erődi-Harrach Béla: A magyar settlement eszméi. Bp. 1927. (27. old.)
3. Hilscher Rezső: A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere. Szeged, 1929. (4–5. old.)
4. Az Országos Szociálpolitikai Intézet Alapítólevele. 1932. (2. old.)
5. Uo. mint a (2) sz. (28. old.)
6. Uo.
7. Uo. (34. old.)
8. Uo.
9. Uo. (36. old.)
10. Uo. mint a (4) sz.
11. Uo. mint a (3) sz. (9–10. old.)
12. Uo. (10. old.)
13. Uo. (13–14. old.)
14. Uo. (15. old.)
15. Az agrár-settlementről ld.: Buday György: Az agrár-settlement-mozgalom. = Társadalompolitikai Füzetek. 1933. III. köt. (48. old.); — Joó Tibor: Az ifjúság és a falu népe. = Magyar Szemle, 1929. július (287–289. old.); — Buday György: Az agrár-settlement mozgalom útja = Nyugat, 1933. XXVI. évf. I. köt. (32–36. old.); — Csaplár Ferenc: A Szegedi

Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp. 1967. és Gereblyés László: Agrár-settlement és „népi kultúra”. = Társadalmi Szemle, 1932. II. évf. 3. sz.

16. Uo. (19–20. old.)

17. Uo. mint a (4) sz. (1. old.)

18. Uo. (3. old.)

19. A settlement. (Szerk.: Novágh Gyula) Bp. 1937. (4. old.)

20. Szociális Akadémia. Bp., 1937.

21. Uo. mint az (1) sz. (512–513. old.)

22. Uo. (514–515. old.)

23. Uo. (517. old.)

24. Hegyesi Gábor szíves közlése alapján.

Szöllősi Gábor

Tükör a Szekszárdon induló szociális munkás képzésről

Több éves előkészület után 1989 nyarán engedélyezték, hogy Szekszárdon szociális munkás képzés induljon. 1989-ben kísérletként, azután pedig rendszeresen indítunk újabb évfolyamokat.

A minisztériumok, felsőoktatási intézmények már ismerik a képzés tervét. Úgy gondoljuk, itt az ideje annak, hogy szélesebbre tárjuk a kapukat és kapcsolatot teremtsünk minden érdekelttel. A kapcsolatkeresés első jelentős lépésének szánjuk ezt a bemutatkozást.

„Beiskolázási körzet” nincs, így az ország minden részéről jöhetnek hozzánk hallgatók. Elsősorban azonban a tágabb régióra számítunk. Feltételezzük, hogy a végzett szakemberek is ugyanitt helyezkednek el.

Nem szeretnénk egyedül bábáskodni az új képzés felett. Újfajta együttműködési formákat és tartalmakat akarunk kialakítani.

Kapcsolatot keresünk

- a középiskolákkal,
- a szakmai gyakorlat lehetséges helyszíneivel,
- a leendő munkáltatókkal, és
- bárkivel, aki hasznosnak érzi az együttműködést.

MIT ÉRTÜNK SZOCIÁLIS MUNKÁS KÉPZÉSEN?

A szekszárdi képzés helye a többi szociális képzés között

A szociálpolitika számára többféle szakembert tartanak szükségesnek.¹ Ezek:

- a) elméletileg magasan képzett társadalom- és szociálpolitikai szakemberek;
- b) szociálpolitikai oktatók;
- c) szociális igazgatási (és társadalombiztosítási) ügyintézők;
- d) a szociális szakszolgálat magasan képzett szakemberei; (Ez a szakember-típus felel meg annak, amit külföldön szociális munkásnak hívnak.)
- e) a szociális szakszolgálat középszintű szakemberei; (Olyan dolgozók, akik egy sor konkrét segítő munkát kulturáltan ellátnak — az

anya helyettesítését, gyermekfelügyeletet stb. — és szerepük — egészségügyi analógiával — az ápolónőkéhez hasonló.)

f) a szociális szakszolgálat *segéderői*. (Egy sor szociális feladathoz nem kell különleges, közép- vagy felsőfokú végzettség, csak néhány technika ismerete és kulturált emberi beállítottság szükséges. A segéderők jelentős hányada önkéntes társadalmi munkás vagy részfoglalkozású lehet.)

Számos képzés már elindult, illetve indulóban van.

A fenti a) és b) pont alatti szakemberek képzését az ELTE vállalta.

A c) alatti szakembereket az Államigazgatási Főiskola és a szegedi jogi kar képezik.

A d) alatti szakembereket — a szociális munkásokat — a *szekszárdi főiskola*, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, a szegedi egészségügyi főiskolai kar és más intézmények fogják képezni.

Az e) pontban említett középiskolai képzések országszerte több helyen megindultak: gimnáziumi humán szolgáltató fakultációként illetve szakközépiskolai szakként.

Szociális munkás oklevelet adunk

A szekszárdi főiskola tehát egyike lesz azoknak az intézményeknek, ahol *szociális munkás* főiskolai oklevelet lehet szerezni.

A „szociális munkás” kifejezés a világszerte elterjedt „social worker” magyar fordítása. Magunk is kísérleteztünk más névvel, a szakma is többféle nevet használt.

A világban a szociális területen dolgozóknak csak egyike a szociális munkás. A szociális munkások azonban egyetlen szakmához tartoznak — még ha specializálódnak is. Ennek a szakmának saját neve, identitása, feladatköre, eszközkészlete és szakmai értékrendszere van.

Hazánkban sokan és sokféle munkakörben végzik a munka résztevékenységeit. Néhányan már valóban a szó *teljes értelmében* vett szociális munkát végeznek (pl. a családgyógyógyók). Eddig azonban hiányzott a szakma közös neve, identitása és más egyéb kelléke. Mára megindult az egységesedési folyamat, és a „szociális munkás” megnevezés is elfogadottá vált.

Főiskolánk nem akármilyen szociális feladatra, hanem erre az egységessé váló szakmára kíván szakembereket képezni.

A hazai szociálpolitikai rendszer átalakulóban van. Számítunk arra, hogy egy ideig nem mindenütt művelnek a szó teljes értelmében vett szociális munkát. Ezért a nálunk végzett hallgatóknak alkalmasnak kell lenniük arra, hogy

- ahol lehet, szociális munkakört töltsenek be,
- ha más munkakörbe kerülnek, építsék bele a munkába a szociális munka eljárásait, technikáit, értékeit.

Ki a szociális munkás és mit csinál?

Néhány meghatározás: „A szociális munkán egy olyan, kettős hatású professzionális szolgáltatást értünk, amely:

— egyrészt segítséget nyújt egyéneknek, csoportoknak és közösségeknek problémáik megoldására,

— másrészt hozzájárul ahhoz, hogy megszűnjenek vagy mérséklődjenek azok a strukturális okok, amelyek a problémákat létrehozzák.”²

„A szociális munka fogalma olyan folyamatokat jelöl, amelyek révén a szociálpolitikai intézmények egyéneknek, csoportoknak vagy közösségeknek ahhoz nyújtanak segítséget, hogy a társadalomban való funkcionálásuk problémáit jobban meg tudják oldani. A szociális munkán belül megkülönböztethető az egyedi esetkezelés, egyéni szintű szociális munka (casework), a szociális csoportmunka (groupwork), és a közösségi szintű szociális munka (community work).”³

Némileg önkényesen kiemelve egyes ismérveket, a szociális munkát mi a következőképpen határozzuk meg:

— önálló szakma;

— a szociálpolitikai intézményrendszer, azon belül a személyes szociális szolgálatok egyik részterülete;

— végzéséhez felsőfokú tanulmányok szükségesek, valamint az azokat lezáró oklevél;

— a képzés során el kell sajátítani az elméleti alapismereteket, a szakma szakismereteit, valamelyik speciális terület külön ismereteit, a szociális munka eljárásait és módszereit, az intézményi környezetben való eligazodást, a szakma etikai és morális elveit, értékeit;

— az oklevél megszerzésének elengedhetetlen feltétele a sikeresen végzett szakmai gyakorlat;

— a szociális munkás célja az ügyfél irányában az, hogy segítse őt a teljes értékű emberi élet megvalósításában, reális választási lehetőségek megteremtésében, ugyanakkor képessé tegye az önállóan való boldogulásra;

— célja általánosan a társadalom szociális problémáinak feltárása és kiküszöbölése;

— a szakma mindennapja nem elméleti, hanem gyakorlati szervező-végrehajtó munkát igényel;

— a szociális munkás önállóan vagy egy team tagjaként, de mindig önálló felelősséggel dolgozik;

— ügyfele egy személy, család, csoport vagy közösség;

— az ügyfél nemcsak a társadalom periferiájáról, hanem potenciálisan bármely részéről kikerülhet;

— a szociális munkás köteles tiszteletben tartani az ügyfél személyi szabadságát, méltóságát, és mindig meg kell fontolnia, hogy más ember életébe beavatkozhat-e;

— a szociális munkás köteles betartani a szakma etikai követelményeit;

— továbbá a törvényes rendelkezéseket és saját munkáltatójának utasításait;

— eszközei a kliens személyiségének támogatására, másrészt a kliens körülményeinek javítására irányulnak.

A szociális munka kétirányú tevékenységet jelent: „A *mentálhigiénés* szemléletű szociális szolgáltatási rendszer segítheti élettechnikák közvetítését, kulturált magatartás-minták elsajátítását. Segíti az egyént válságos helyzeteiben, hogy azokat maga és környezete számára a lehető legkedvezőbben tudja megoldani.

De nem szakosodik csak a «lélekre». Az egyéni, családi és egyéb

problémákban is segít: felvilágosít, ha kell gazdasági segítség szerzését kezdeményezheti vagy egyéb szükséges lépést tesz, sürget, elintézt ügyeket.”⁴

Telkes József lényegesnek tartja, hogy a család úgy érezze, olyan személyre talált, „aki ügyeik elintézésében, személyes problémáik megoldásában *szakértő* (ebben a vonatkozásban a szerepe az orvoséhoz, tanáréhoz hasonlít), és olyan jóindulatú *segítő*, aki (az előbbi szakemberekkel ellentétben) nem a hivatali kontroll képviselője, nem tart olyan távolságot, mint a felsoroltak, hanem személyesen, közvetlenül vesz részt a kapcsolatokban.”⁵

Jól szemlélteti a szociális munkás feladatait — persze csak egy részterületen —, amit Puruczky Erzsébet a családdal kapcsolatos munkánál felsorol:⁶

- a) Gyermekekneveléssel-gondozással szorosan összefüggő tanácsok (pl. étkezésre, öltözködésre, bánásmódra, iskolához való viszonyra irányuló javallatok).
- b) Egészségnevelési, egészségügyi felvilágosítás irányába ható vezetés (pl. az orvosi ellátás igénybevételi lehetőségének megteremtése).
- c) Munkalehetőségek felkutatása, abban való közvetítés.
- d) Szociális juttatás lehetőségeinek, különböző formáinak számontartása, szükség esetén folyamatos biztosítása.
- e) A családi tér külső rendezettségére, tisztaságára vonatkozó javaslatok és elvárások. Esetenként a család jövedelmének praktikusabb felhasználása.
- f) Hatósági szervekkel való ügyintézés menetében szükség esetén képviselő a családgondozó. Fejletlen vagy hiányzó szociális ügyesség esetén kérvények, beadványok megírásával is közreműködik.

Ki nem szociális munkás? (Néhány szó a szociális terület más szakembereiről.)

A szociális munkás szakma egységgé fog válni és bele fog tartozni a szociális segítő munkát végzők egy része. Ám e szakma sem fogja magába olvasztani a szociális terület összes dolgozóját.

A külföldi tapasztalatok is ezt igazolják. A szociális munkásokon kívül léteznek a *bennlakásos intézmények dolgozói*, a terepen vagy másutt *tényleges gondozást* nyújtó személyek, a szociális *igazgatás* szakemberei, továbbá a pszichológusok, gyógypedagógusok, nevelők, ápolók stb.⁷

Külföldön ezekre az eltérő feladatokra különböző képzések készítik fel a hivatásos vagy önkéntes dolgozókat.

A magyar szociális munkás sem boldogulhat a gondozási feladatokat ellátó hivatásos, részfoglalkozású vagy önkéntes segéderők nélkül, vagy a középfokon kiképzett szociális asszisztensek nélkül.⁸

A szociális munkás képzés Magyarországon sem vállalja az intézetekben dolgozó nevelők, valamint az igazgatási szakemberek kiképzését. (Noha egyéb szakember híján a szociális munkás is alkalmas lehet e feladatokra.)

A szociális munkásokat foglalkoztató vagy igénylő területek

A szociális alapellátásnak az alábbi feladatokat kell legalább ellátnia:⁹

- a) rendszeres segítség az otthonukban egyedül élő időseknek;
- b) rendszeres segítség azoknak a családoknak, amelyek a szokásosnál nagyobb terheket vállalnak (pl. fogyatékos gyermek otthoni gondozásával);
- c) alkalmi segítség a fentihez hasonló, de átmeneti helyzetekben (a gyermek otthoni ellátásában, ha pl. az egyik szülő súlyosan megbetegszik);
- d) komplex segítség krízishelyzetekben, válás, halál stb. esetén;
- e) hasonló jellegű, de tartós segítség deprivált, többszörösen hátrányos helyzetű családoknál, ahol voltaképpen állandósult krízishelyzetről van szó;
- f) hátrányos helyzetű közösségek segítése, amelynek révén a közösség — pl. cigánytelepi lakosság — képessé válhat bizonyos közös érdekek érvényesítésére.

A sokféle lehetőséget kínáló területeket csak felsorolászerűen említjük:¹⁰

- házassági tanácsadás;
- védőnői szolgálat;
- óvodai, iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi munka;
- megyei Gyermek- és ifjúságvédő intézetek egyes munkakörei;
- nevelőotthonokból kiinduló családgondozás;
- gyámhatósághoz kapcsolódó családgondozás;
- gyermekideggondozók;
- pályaválasztási tanácsadók;
- fogyatékosok iskolái, intézetei;
- alkohol- és kábítószer-betegek gyógyításával foglalkozó egészségügyi intézmények;
- ideg- és elmegyógyászati intézmények;
- öngyilkossági kísérletet elkövetők segítése;
- magányos, beteg, szociálisan gondozásra szoruló emberekkel foglalkozó intézmények;
- kórházak, klinikák;
- rendőri szervek gyermek- és ifjúságvédelmi területei;
- bírósági hivatásos pártfogók;
- javító-nevelő intézetek;
- nagy munkásszállások;
- üzemi családgondozók;
- munkaközvetítő irodák;
- társadalombiztosítási ügyfélszolgálat.

Ma még a felsorolt területeken, intézményekben nem mindenütt végzik a szó teljes értelmében vett szociális munkát. A közeljövő feladata, hogy ezeknél és másutt ez általánossá legyen. Ebben szerepük lesz a most kiképzendő szociális munkásoknak.

A KÉPZÉS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI RÉSE

A szekszárdi képzés szerkezete¹

A képzés főiskolai szintű. Felvételi vizsgával lehet bejutni. A felvételi vizsga tantárgyi és alkalmassági vizsgából áll. Az alkalmassági vizsga a problémamegoldó készséget, a szociális érzékenységet és a tájékozottságot vizsgálja.

A tantárgyi vizsga tárgya — írásban és szóban — történelem. Szóbeli vizsgára biológia is választható.

Egyelőre csak nappali tagozatú oktatást indítunk. A képzési idő négy év. Az első három évben alapképzés folyik, a minden szociális munkás számára közös ismeretek átadására. A negyedik évben a hallgatók különböző speciális területeken mélyíthetik el tudásukat. (Jelenleg általános családgondozó, illetve gyermekvédelmi specializációkra gondolkunk.)

A képzés erősen gyakorlat-orientált. A képzési idő durván 40%-a gyakorlati képzéssel telik. Az államvizsgát letett hallgató „általános szociális munkás” oklevelet kap. Egy betétlap tanúsítja, hogy milyen területeken szerzett speciális ismereteket. (A különböző egyetemek és főiskolák előreláthatóan posztgraduális kurzusokat fognak indítani a szak-szociális munkássá való át- és továbbképzésre. Aki a specializációja irányában tanul tovább, az rövidebb idő alatt szerezhet szak-szociális munkási képesítést.)

Elméleti tárgyak

1. Szociológia-társadalomismeret tantárgycsoport:

- Bevezetés a szociológiába
- Társadalomstatisztika
- Társadalomtörténet
- Mai magyar társadalom
- Településszociológia
- Családszociológia
- Politológia
- Deviáns viselkedés szociológiája

2. Jog tantárgycsoport:

- Bevezetés a jogba
- Szociális jogok
- Munkajog
- Családjog
- Társadalombiztosítás
- Büntetőjog-kriminológia

3. Egészségügyi tárgyak:

- Anatómia-élettan
- Társadalomorvostan

4. Szociálpolitika tantárgycsoport:

- Szociálpolitika történet
- Társadalom- és szociálpolitika (általános és ágazati)

5. Pszichológia tantárgycsoport:

- Bevezetés a pszichológiába
- Személyiséglélektan
- Fejlődéslélektan
- Szociálpszichológia
- Klinikai pszichológia
- Pszichiátria
- Pszichológiai készségfejlesztés

6. Szociális munka tantárgycsoport:

- Szociális munka elmélete és módszerei
- Csoportos szociális munka
- Gyakorlatok elemzése, esetmegbeszélés

7. Egyéb tárgyak:

- Testnevelés (kondicionáló)
- 1. idegen nyelv
- 2. idegen nyelv
- fakultatív tárgyak

A specializációk tantárgyai:

Általános család gondozás: Családi konfliktusok szociológiája és pszichológiája, a konfliktuskezelés módszerei, családjogi tanácsadás, háztartásszervezés, pályairányítás-munkaközvetítés.

Gyermekevédelem: A gyermekevédelem szociológiai és pszichológiai kérdései, gyámügyi igazgatás, nevelőotthoni pedagógia, nevelési tanácsadás, gyermekegészségügy.

Azok a képességek és technikák, amelyeket ki akarunk fejleszteni

Hegyesi Gábor és Talyigás Katalin rendszerében¹²

1. elméleti alapozás;
2. a szociális munka elmélete és gyakorlata;
3. a személyiségfejlesztés; és
4. a szakma érték dilemmái

tartoznak a szociális képzés tartalmába.

A 2. pontból kiemelendők:

— a munkához szükséges *készségek és módszerek* (interjútechnikák, vitatkozás és meggyőzés, konfliktuskezelés, közvetítés és mások képviselete, krízisintervenció, megfelelő kommunikáció, egyéni tanácsadás, csoportvezetés és közösségi munka, önszorgító csoportok támogatása);

— *a szolgáltatás lebonyolításának elemzése* (környezettanulmány készítése, szociális térkép készítése, a helyi intézmények elemzése, kutatási módszertan).

A 3. pont szerinti *személyiségfejlesztés* irányai:

- *önismeret* (vagyis helyes önértékelés);
- *önvédelem* (a szociális munkás azon képességének kialakítása, hogy érzelmi és időbeli határt tudjon húzni önmaga és a kliens közé);
- megfelelő *személyiségjegyek erősítése, kialakítása* (frusztráció-tűrő képesség, tolerancia, empátia, odafigyelés képessége, szociális ér-

zékenység és elkötelezettség, döntési képesség, előítélet-mentesség, gyors cselekvőképesség, nyílt kommunikációs és együttműködő képesség, megfelelő pontosság és rendezettség stb.).

Azok a területek (kliensek, helyzetek), amelyekről a hallgatónak tapasztalatot kell szerezniük

„Ajánlható, hogy egyetlen szociális munkás hallgató se hagyhassa el a kurzust anélkül, hogy részt ne vett volna olyan ügyekben, amelyekben a kliensek és helyzetek alábbi fajtáival találkozott:

1. gyermekek megfigyelése (iskola előtti és általános iskolás korban lévő);

2. felnőttek (köztük idősek) és serdülők viselkedésének megfigyelése, csoportban vagy egyenként;

3. szociális munka, mely tartalmazza a differenciált diagnózist, a beavatkozó eszközöknek a terepen való használatát, beleértve a közösségekkel való munkát, az intézményi és napközi ellátásokat, az alábbiakkal:

a) családok szülő-gyermek problémákkal (egyének vagy csoportok);

b) házassági konfliktusok (egyének vagy csoportok);

c) fizikálisan vagy mentálisan hátrányos helyzetben lévő vagy beteg felnőttek és gyermekek, egyének vagy csoportok;

d) bűnözők (deviáns személy vagy csoport);

e) egy idősebb személy vagy idősek csoportja;

f) olyan esetek, melyekben pszichológiai rendellenesség szerepel (amit többnyire pszichotikusnak vagy pszichoneurotikusnak jelölnek);

g) olyan helyzetek, amelyek magukban foglalják a szabadság elvonását;

h) olyan helyzetek, amikor valakit gondozásba kell venni;

i) olyan helyzetek, ahol a szociális szolgálatok — formálisan vagy informálisan — a társadalmi kontroll szerepét töltik be;

j) olyan helyzetek, amikor egy kiscsoport vagy közösség feladatközpontú tevékenységet vállal maga vagy más csoportok irányába;

k) olyan helyzetek, ahol a szociális munkás képviselőként vagy közbenjáróként szerepel a kliens vagy a csoport számára, ha szükség van másik — állami vagy önkéntes — szolgálat munkájára, vagy ha ellentét áll fenn köztük és az ügyfél között;

l) helyzetek, amikor team-munka folyik kórházzal vagy egészségügyi alapellátással, iskolai tanítással vagy egy tanácsi osztállyal (beleértve a helyi önkormányzat vezetőit is);

m) helyzetek, amelyek magukkal hozzák a másik szociális munkással, egyéb szociális területen dolgozóval való együttes tervezést és cselekvést (pl. terep, intézeti és napközi szolgálatok között, vagy pedig házassági ügyekben és családterápiában, vagy a tanáccsal való közös akció során).¹³

Azok a jogi-szervezeti-működésbeli tudnivalók, amelyeket a hallgatónak ki kell ismerniük

„A családgondozó kedvezőbb helyzetben van, mint egy alacsony réteghelyzetű család tagja, mert jobban ismeri a hivatalok nyelvét,

ügyesebben mozog az intézmények köreiben, mint a család. (Ezt a készséget tudatosan is fejlesztenie kell, ismernie kell a különböző szervezetek kompetenciakörét, formális és informális szokásait, a kommunikációs csatornákat és a hatékony kommunikációs módokat)...

Ismernie kell azokat a törvényes »kiskapukat«, amelyeket a különböző szabályzatok nyitva hagynak, amelyek szerint vagy sokszor inkább »mentén« elintézhethők a család ügyei... A családgondozó a valószínűs élettel dolgozik, alkalmazkodnia kell nemcsak a családok valószínűs viszonyaihoz, hanem a jelenlegi intézményi realitásokhoz is.¹⁴

Az elméleti tárgyak körében megszerzendő ismereteken kívül az alábbiakat kell elsajátítania a hallgatónak:

1. A probléma felől a megoldás felé irányuló magabiztos eligazodás a kliens alapvető állampolgári, szociális, munkaügyi, családjogi, lakásügyi, iskolai, egészségügyi jogosultságai között. (A jogszabályokat általában nem kell alkalmazni, de ismerni kell a jogos igényeket.)

2. A hivatalos szervek hatáskörében, eljárási szabályaiban, ügyviteli szabályaiban, joggyakorlatában való olyan jártasság, hogy a szociális munkás képes legyen a jogosultságok legcélszerűbb módon történő érvényesítésére, az ügyfél képviseletére. (Eltekintve a jogi képviselőt kívánó ügyektől.)

3. A hivatalos szervek szervezeti felépítésének, vezetési struktúrájának, formális és informális szokásainak olyan fokú ismerete, hogy a szociális munkás tisztában legyen vele, az ügyintéző vagy a vezető mit, mikor, hogyan szokott vagy hogyan hajlandó az ügyben megtenni.

Eddigi elképzeléseink a szakmai gyakorlatról

A rendelkezésre álló idő:

- a szorgalmi időszakban heti 1 vagy 2 gyakorlati nap;
- a 7. félévben heti 4 gyakorlati nap;
- nyaranta 2—3 hét tábor;
- esetleg január-február hónapokban 2—4 hét tábor vagy intézményi munka.

A tervezett gyakorlati képzési formák:

a) *Intézmények megismerése.* (Egy vagy két félévben a szociális intézmények egynapos meglátogatása.)

b) *Emberi kapcsolatok gyakorlata.* (Egy vagy két félévben történik. Mivel a hallgatók nemrég érettségiztek, csekély az életpasztorátuk. Az emberekkel való kapcsolatuk egyoldalú, jobbára családjukat és környezetüket ismerik. Ezért a hallgatók olyan szolgáltatásokban vesznek részt, melyek társadalmilag hasznosak, szakképzettséget nem igényelnek, ugyanakkor biztosítják különböző helyzetű, korú emberek megismerését. Ilyenek pl. a házi szociális gondozás egyes feladatai, tanulók otthoni korrepetálása stb.)

c) *Szociológiai módszerek tábora.* (Szociológiai felvétel módszerei, interjútechnikák, adatfeldolgozás.)

d) *Szociográfiai tábor.* (Falvak szociális térképe, egy üzem társadalma stb.)

e) *Igazgatási gyakorlat.* (A hallgató heti 1 nap fogalmazói feladatokat lát el valamelyik hivatalban, hogy megismerje annak munkaformáit, informális hálózatait és szokásrendjét.)

f) *Szociális terepgyakorlat.* (A hallgató egyéni gyakorlatot teljesít a kijelölt tereptanár irányítása mellett. Feladata az, hogy szociális munkási tevékenységet végezzen önálló felelősséggel.)

g) *Csoportos szociális munka tábora.* (Nyári tábor a groupwork és a community work gyakorlására.)

h) *Gyakorlati félév.* (A hetedik félévben a hallgató a specializációnak megfelelő szociális szolgálatnál önállóan végez szociális munkát.)

A gyakorlati képzéshez kapcsolódik

- a szociális munka elmélete és módszerei c. tantárgy;
- a pszichológiai készségfejlesztő gyakorlat és
- a gyakorlatértékelő, esetmegbeszélő szeminárium.

KÉRDÉSEINK, KÉRÉSEINK

Elsősorban szociális munkát akarunk gyakorolni

Alapfeltevésünk, hogy a képzés szükséges és egyben alkalmas arra, hogy a hallgató szociális munkássá váljon. Feltételezzük,

- hogy jobb szociális munkás lesz az, aki elméleti alapismeretekkel bír,
- de önmagában az elméleti ismeret nem teszi szociális munkássá;
- hogy magának a szociális munkának a tapasztalása és begyakorlása nélkül e munkát megtanulni nem lehet,
- de a szociális területen való tevékenységek nem mindegyike tartozik a szociális munkához;
- hogy kevés az olyan hely, ahol a szó teljes értelmében vett szociális munkát, sőt annak mindenféle válfaját művelik,
- és a szociális munka személyes végzéséhez szükséges a tapasztalatok módszeres megfogalmazása, általánosítása, elemzése.

Számunkra az lenne a legkényelmesebb, ha a hallgató egyetlen helyen teljesítené szakmai gyakorlatot, és ott találkozna a teljes értékű szociális munkával, sőt annak mindenfajta kliensével, helyzetével, technikájával. Ehhez tartozna egy olyan helyi szakember, aki képzett szociális munkás, és aki gyakorlatban, módszerekben, elméleti általánosításban egyaránt segítséget tud adni. Elsősorban ezeket az ideális helyeket *keressük* szakmai gyakorlatunkhoz.

Tudjuk, hogy nem mindenütt végeznek nemzetközi és hazai standardok szerinti „teljes” szociális munkát. Az is biztos, hogy a legtöbb helyen csak néhány féle klienssel és helyzettel lehet találkozni. Keresünk ezért azokat a munkahelyeket, munkaköröket is, ahol a szociális munka valamelyik részterületét gyakorolhatja a hallgató — ha elfogadják azt, hogy a hallgató a szakmai gyakorlat során is szociális munkásként fog ténykedni.

A terepek lehetnek olyanok, ahol már működik ilyen szolgálat: pl. bírósági hivatásos pártfogás, családsegítő központok stb.

Lehetnek olyanok is, ahol kifejezetten a hallgatók szakmai gyakorlata kedvéért hozzák létre a szociális munkás munkakört, és elsősorban a hallgatók szabad munkaerejét használják fel erre (pl. kórházi szociális munkás, üzemi szociális munkás stb.).

A hallgatót más fontos tapasztalatokba is be akarjuk vezetni

A szociális munkássá váláshoz tapasztalatok szerzése, készségek kialakítása szükséges. Úgy gondoljuk, hogy egyes irányokban sikeresebben juthatunk előre, ha kifejezetten valamely tevékenységet gyakoroltatunk.

1. *Keresünk* falvakat, üzemeket vagy más helyszíneket, ahol érdemes tábort rendezni és szociográfiai méréseket végezni.

Keresünk olyan hatóságokat, ahol a hallgatók egy félévig heti egy alkalommal fogalmazóként megjelennek és megfogalmazzák a rájuk bízott határozatokat, vagy más hasonló tevékenységet végeznek.

Keresünk olyan közösségi színtereket (művelődési házakat, üdültető intézményeket stb.), ahol a hallgatók csoportok szervezésében, irányításában vehetnek részt. (Elsősorban nyári tábor formájában.)

2. Mint említettük, a hallgatók általában kevés élettapasztalattal rendelkeznek, ezt pótolnunk kell. Ugyanakkor ki kell fejleszteni bennük a szociális munkás személyiségét, technikáit, értékeit.

Külön gyakorlatot tervezünk az emberekkel való megismerkedés, az emberekkel való kapcsolat gyakorlására. Fontos, hogy különböző korú és helyzetű emberekkel találkozzon a hallgató.

Ehhez *keresünk* olyan lehetőségeket, ahol a hallgató rövid betanulás után hasznos munkát végez, és egyben lehetősége támad különböző korú, helyzetű emberek megismerésére, az emberi kapcsolatok felvételére. (Pl. körzeti orvos mellett beteglátogató szolgálat, kórházi adatfelvétel stb.)

Tereptanárokat keresünk

A nemzetközi gyakorlat szerint a szociális munkás hallgató a gyakorlatot valamely szociális intézmény keretében teljesíti. Egy ott dolgozó szociális munkás lesz a kijelölt mestere, aki tereptanári megbízást kap.

Ezért nemcsak olyan helyszíneket keresünk, ahol a hallgatók teljes vagy részleges szociális munkát végezhetnek, hanem *keressük* melléjük a tereptanárokat is.

A tereptanár

- a munkáltatójánál áll alkalmazásban, a főiskolától megbízást kap a tereptanári feladatra;
- olyan területen dolgozik, ahol maga is szociális munkát végez;
- felsőfokú végzettséggel rendelkezik;
- jártas a szociális munka (család gondozás stb.) elméleti, módszertani és gyakorlati kérdéseiben;
- gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezik.

A tereptanár

- a főiskolai oktatói testület egyenrangú tagja lesz;
- köze lesz a szociális munkás képzés egészéhez;
- elsősorban a rábízott egy-két hallgató munkáját kell irányítani, amibe beletartozik az általános eligazítás, az esetek megoldásában való támogatás, a tapasztalatok módszeres megbeszélése és általánosítása;
- lehetőleg vegyen részt a főiskolán esetmegbeszélés vagy módszertani oktatás vezetésében (persze a földrajzi távolság és az egyéb körülmények függvényében).

A tereptanárok számára

- tanfolyamot szervezünk külföldi előadókkal;
- megküldjük a friss szakmai információkat;
- testületet szervezünk a közös munka elvégzésére.

A középiskolákhoz

Kérjük a középiskolákat, hogy ismerkedjenek meg képzési terveinkkel, és tájékoztassák a tanulókat is.

Szeretnénk, ha:

- személyesen is tudnánk tájékoztatót tartani minél több középiskolában;
- meghívhatnánk egy beszélgetésre az érdeklődő kollégákat; és
- a hozzánk irányuló tanulókat körülvezethetnénk az intézményben.

Ha pedig szociális képzést folytatnak (fakultációs vagy szakképzési formában) akkor

- tájékozódhatnánk egymás tananyagairól;
- kicserélhetnénk oktatási tapasztalatainkat; és
- a lehetőségekhez képest segíthetnénk egymást az oktatásban-tanulásban.

Rendszeres kapcsolatot szeretnénk

Az új típusú kapcsolatrendszerhez először is az Önök véleményét, javaslatait kérjük.

Szeretnénk, ha:

- minden szerv, személy olyan intenzitással kapcsolódna a munkához, amennyire kölcsönös érdekeink kívánják;
- létrehozhatnánk egy tanácskozó testületet, amelyben a legérdekeltőbb intézmények erre kijelölt munkatársai vennének részt; és
- a hallgatóknak közösen lennénk támaszai a továbbtanulási szándék kialakításától a munkába állásig.

* * *

A főiskola szociális munkás szaka Szekszárd, Mártírok tere 15—17. szám alatt fog működni. A szakot dr. Jánosi György igazgatóhelyettes vezeti. Tájékoztatásért dr. Szöllősi Gáborhoz vagy bármely munkatárshoz lehet fordulni.

Jegyzetek

1. Ferge Zsuzsa: Vitaindító gondolatok a szociálpolitikai szakemberképzésről c. cikke nyomán (in: Szociálpolitikai Értesítő 1986/1.)
2. Hegyesi Gábor—Talyigás Katalin: A szociális munkás képzés rendszere (in: Felsőoktatási Szemle 1988/7—8.)
3. Peter Leonard: A szociológia kapcsolata a szociális munkával (in: Sociology in Social Work, Routledge and Kegan Paul, 1970. Idézi: Szociálpolitikai Értesítő 1986/1.)
4. Gayer Gyuláné: Családgondozás Magyarországon (in: Szociálpolitikai Értesítő 1985/1.)
5. Telkes József: Családgondozás — mentálhigiénés szempontok (in: Családgondozói alapismeretek. Szerk. Telkes József, Bp. 1986.)

6. Puruczky Erzsébet: Gyermekvédelmi központú családgondozás (in: Családgondozói alapismeretek)
7. Ferge Zsuzsa: Családpolitika — családgondozás (in: Családgondozási konferencia Pécs, 1979. Szerk. Gayer Gyuláné) Családgondozási füzetek, Bp. 1979. és Ferge Zsuzsa: A skóciai szociális munkáról (in: Gyermek- és ifjúságvédelem 1988/4.)
8. A területi szociális szakemberképzésről lásd a Veres Judit szerkesztésében készült jelentést a főiskolai szintű szociális szakemberképzés gesztori munkájáról (Kézirat, 1989.) A középfokú képzésre lásd az OPI által külső munkatársak bevonásával készített javaslatot a középfokú szociális asszisztensképzés állami szabályozásának eszközrendszerére (kézirat, 1989.)
9. Ferge Zsuzsa: Előszó a Szociálpolitikai Ertesítő 1985/1 számához c. írása nyomán.
10. Gayer Gyuláné: A Szociális munkások tevékenységét igénylő munkaterületek és ezek főbb képzési vonzatai c. cikke nyomán, azt rövidítve (in: Szociálpolitikai Ertesítő 1986/1.)
11. A szekszárdi szociális munkás képzés 1989. augusztusban módosított tanterve szerint.
12. Hegyesi Gábor—Talyigás Katalin: im.
13. Reg Wright: Expectations of the teaching of social work in courses leading to the certificate of qualification in social work (CCETSW, consultative document no. 3. London 1977.)
14. Telkes József: im.

A szociális munkások képzéséről és lehetséges elhelyezkedésükről Nyugat-Berlinben

A 70-es évek elejére az állami főiskolai és egyetemi képzés kereteiben integrálódott a szociális munkások és szociálpedagógusok oktatása. (Az előbbieket képzése szinte kivétel nélkül az utóbbiakéval együtt folyik.) Történtek — többnyire sikertelen — kísérletek a főiskolai és egyetemi szint közelítésére; jelenleg a főiskolai oktatás Berlinben nem kapcsolódik az egyetemi képzéshez (bár irányító szervük közös). Előbbiben a gyakorlaton, utóbbiban az elméletben van nagyobb súly. A Szövetségi Köztársaságban meglehetősen népszerű foglalkozás a szociális munkásé illetve a szociálpedagógusé — bár az utóbbi időben itt is jelentkeztek elhelyezkedési gondok a konzervatív kormányzat szociális kiadásokat csökkenteni kívánó politikája nyomán. (1983-ban 7000-en vártak munkára, amit annak tükrében kell értékelni, hogy az egyetemek kb. évi 2000, a főiskolák pedig kb. évi 8000 diplomás szociológust illetve szociális munkást bocsátanak ki.)

Nyugat-Berlinben az egyik képző intézmény a „Fachhochschule für Sozialarbeit und Sozialpädagogik” (FHSS), magyarul: szociális munkás és szociálpedagógus képző főiskola. (Ezenkívül a két nagy berlini egyetem és az egyházak is tartanak fenn hasonló profilú iskolát.)

Hét szemesztert töltenek itt a diákok (esti képzés nincs!), melyek közül egy teljes szemeszter — az ötödik — a gyakorlat számára van fenntartva, de ezen kívül rövidebb gyakorlatokra is fordítanak időt menet közben. A hetedik szemesztert egy év „éles” terepen töltött gyakorlat követi. A diplomamunka, államvizsga és az egy év gyakorlat szükséges a teljes értékű diplomához.

Az első három szemeszter alapozó időszak. Célja, hogy társadalomtudományi alapismeretekkel, valamint a szociális munka és szociálpedagógia módszereinek és munkaformáinak fejlődésével ismeresse meg a hallgatókat. Általában szeminárium formában kb. 30 hallgató dolgozik ekkor együtt. A következő tárgyakat hallgatják:

1. *A szociális munka/szociálpedagógia alapproblémái és módszerei.* A tárgy keretében történeti ismereteket kapnak, megismerkednek a leendő kliensek társadalmi összetételével — legalábbis fő vonalakban —, a szociális munkásokat alkalmazó szervezetekkel és azok munkamódszereivel, a szociális munka végzésének főbb elméleteivel.

2. *Társadalmi struktúra és empirikus társadalomkutatás.* A hallgatók ennek keretében tanulnak a Szövetségi Köztársaság — és Berlin — társadalmi szerkezetéről, a különböző szociológiai elméletekről és az ezzel kapcsolatos statisztikai-empirikus problémákról. Megismerkednek a különböző népességcsoportok munka- és életfeltételeivel és az ezekből fakadó szociális gondokkal. Tájékozódhatnak a szociális igazgatás/kormányzat feladatairól, felépítéséről, kialakulásának történetéről.

3. *A jog alapjai, a családjog és az ifjúsági törvény példáin.* Az oktatás célja, hogy a hallgató jól kiválasztott példák alapján megismerje a jogalkalmazási gyakorlatot, s ne legyen idegen tőle a jogász terminológia és érvrendszer.

4. *A társadalomorvoslás alapjai.* A tárgy keretében a hallgatóknak nagyjából meg kell ismerniük, melyek a klienscsoportokat érintő főbb betegségcsoportok; a csökkent munkaképességnek és egyáltalán a betegségnek milyen szociális és pszichikus kihatásai vannak, milyen is a betegek és rokkantak pontos helyzete, milyen problémákkal küszködnek. A hallgatóknak meg kell tanulniuk, hogyan tudják esetleges élenérzéseiket legyőzni. Milyen kölcsönhatásban van egymással a társadalom és az ott fellépő betegségek. Melyek a specifikus rétegbetegségek.

5. *Szocializáció és nevelés.* A hallgatók saját eddigi szocializációjukra reflektálva pszichológiai és pedagógiai módszereket tanulnak a szocializáció folyamatának elemzéséhez. Megtanulják azt is, hogyan tehetnek fel kérdéseket, és miféle problémamegoldási lehetőségeket vehetnek fel egy megzavart szocializációs folyamattal kapcsolatban. Az elméleti problémák mindig ezen az alapon vetődnek fel, így mindig mód van az elmélet gyakorlatcentrikus tárgyalására. A tárgy oktatásának keretében célul tűzik ki, hogy a hallgatók megismerjék az emberi képességek és a társadalmi viszonyok együttes hatását a személyiségfejlődésre, az interakciós folyamatokat, valamint a tudatos és tudatalatti kifejezésformák jelentőségét. Külön hangsúlyt kapnak az érintett csoportokban szokásos kor- és nemspecifikus szocializációs formák. Meg kell tanulniuk, hogy írásos véleményt fogalmaznak meg, a problémák szabatos leírásával.

6. *A szociális munka/szociálpedagógia gazdasági és politikai keretei.* E tárgyban a hallgatóknak alapismereteket kell szereznük arról, hogy a megjelenő pszichoszociális problémák mely gazdasági-politikai feltételek mellett keletkeznek. Mik a feladatai, eredményei és határai a szociálpolitikának. A kívánalmak közé tartozik, hogy a hallgatókban kifejlődjék a készség arra, hogy a szociál- illetve gazdaságpolitikai intézkedéseknek a szociális munkára/szociálpedagógiára kifejtett hatásait meg tudják ítélni. Itt kezdik el tanulmányaikat a társadalombiztosítási rendszerről is.

7. *A médiumok pedagógiai felhasználásának elmélete és gyakorlata.* Összehasonlító kultúrtörténet, esztétika, különféle gyakorlati készségek pl. irodalom, zene, tánc pedagógiai felhasználásának oktatása tartozik ide.

Minden tárgyban sokszor ellentétes (vagy legalábbis nem teljesen azonos) nézeteket valló oktatók indítanak párhuzamosan kurzusokat. Így a hallgatóknak módjuk van kiválasztani a számukra leginkább megfelelő szemléletű oktatót.

A három szemeszteres alapstúdium alatt hat (a jövő évtől kezdve nyolc) „jegy” megszerzése van előírva.

Ezután jön a fő tanulmányi szakasz, ahol négy ún. súlyponti terület között lehet választani. Miután ez megtörtént, a hallgatók a főiskolán töltött további időben különféle kutatási programokban vesznek részt (ezek az ún. projektek), melyeket a főiskola tanárai illetve külső előadók vezetnek. A programokat először egy egyetemi tanács jellegű főiskolai szerv, majd az irányító szenátus (a magyar tanácsnak megfelelő intézmény) hagyja jóvá, a negyedik szemeszter indulása előtt minimum két héttel. Legalább 8 hallgatónak kell részt vennie egy-egy projektben, és csak különleges engedéllyel tartható négy szemeszternél tovább a kutatás. A projekt keretében a hallgatók egy szemeszternyi időt töltenek valamilyen gyakorlati terepen (ez az ötödik szemeszterben történik), és a projekt keretében írják meg diplomájukat is. A harmadik szemeszterben sok olyan rendezvény van, melyek alapján a hallgatók el tudják dönteni, melyik kutatásban kívánnak részt venni. A négy súlyponti terület a következő:

- I. Tanácsadás és segítségnyújtás anyagi nehézségek miatt fellépő szükséghelyzetben.
- II. Szocializáció.
- III. Dezintegráció és izoláció.
- IV. Egészség, betegség és fogyatékoság.

A projekt legfontosabb részének az ötödik, a gyakorlati szemeszter tűnik; erre készülnek fel tulajdonképpen az elméleti tárgyakkal is. Ekkor négy hónapon keresztül heti négy napot töltenek valamilyen szociális munkásokat foglalkoztató intézményben (van belőlük bőven Nyugat-Berlinben). A kutatásvezetők tesznek javaslatot a gyakorlat eltöltésének helyére, ők keresik ki a helyeket, és beszélnek meg az ottani munkatársakkal a projektben való részvétel módját stb. A főiskola által szabott feltétel, hogy csak diplomás szociális munkás/szociálpedagógus lehet a hallgató „kísérője” ezeken a helyeken. A „kísérő” együtt dolgozik ugyan a főiskolai oktatókkal, de sem órákedvezményt, sem plusz pénzt nem kap a munkáért, munkahelye sem változik, nem lesz főiskolai alkalmazott. Tulajdonképpen „szerelemből” foglalkozik a hallgatókkal, illetőleg annyi haszna van ebből, hogy a gyakorlatot végző hallgató esetleg levesz bizonyos feladatokat a válláról, vagy esetleg maga a projekt érdekli a „kísérőt”. (A terepen dolgozó szociális munkások terheiről majd később lesz részletesebben szó, de annyit feltehetően már sejt az olvasó, hogy a hazai szociális munkások terheléséhez nem mérhető egy gazdag, nagy szociáldemokrata múlttal rendelkező, a szociális szolgáltatást régóta kiépített országban dolgozó kollégák terhelése.) A munkát a heti szemináriumokon ellenőrzik és beszélik meg — a szükséges irodalmakkal együtt —, a szemeszter végére pedig egy „jelentést” kell írnia a hallgatónak. A gyakorlati munka során szerzett tapasztalatok további mélyítése, feldolgozása folyik a következő két szemeszter során. Mindezek alapján kezdik el írni a hallgatók — kb. a harmadik szemeszter közepén — a diplomamunkájukat, egy vagy több témavezető segítségével.

Hogy pontosabb elképzelésünk legyen a főiskolán folyó munkáról, az alábbiakban felsorolom, milyen címmel indítottak szemináriumokat a súlyponti területeken belül 1988/89-ben:

I. Anyagi nehézségek szükséghelyzetei

A 4. szemeszter hallgatóinak:

1. Lehetőségek egy újfajta szociális munkára? — Alternatív projektek kutatása Nyugat-Berlinben.

2. Számítógépes lakóterületi munka és az etnikumok. (Ezen belül négy részterületen volt, van mód dolgozni.)

2.1. a lakóhelyi munka elmélete és gyakorlata;

2.2. az etnicitás elmélete és szociális munka bevándorlókkal;

2.3. a számítógép felhasználása a szociális munkában;

2.4. a számítógép alkalmazása bevándorlók képzésében.

Az 5. — gyakorlati — szemeszter során a következő szemináriumokat tartották:

1. Tanácsadás eladósodottaknak.

2. A harmadik világ szociális problémái Berlinben és az anyaországokban.

A 6. szemesztereseeknek:

1. Fiatalkorúak a börtönben — elkerülhetetlen?

2. A szomszédság mint megoldási lehetőség.

A 7. szemeszterben:

1. A harmadik világ szociális problémái Berlinben és az anyaországokban.

2. Az étkezde — hely a kölcsönös segítségnyújtásra.

II. Szocializáció

A 4. szemeszter hallgatóinak:

1. Kulturális-szociális munka és pedagógiai terápia kreatív eszközökkel.

2. A gyerekszínház.

3. Gyermekek/fiatalok elhelyezése otthonokban, nevelőcsaládoknál illetve egyéb közösségekben.

A gyakorlati szemeszter szemináriuma:

Lányokból asszonyok — szexualitás, a szocializáció menete és krízisei.

A 6. szemesztereseeknek:

Néhány kiválasztott médiumon — képzőművészet, fotó, nyelv és video — a pedagógiai elmélet és gyakorlat.

A 7. szemeszter:

1. Az „abnormális” család — egyszülős- és nevelt gyermeket gondozó családok.

2. Kultúr munka és terápia kreatív eszközökkel.

III. Dezintegráció és izoláció

A 4. szemeszter hallgatóinak:

1. Fiatalkorú bűnözés.

2. Szociálpedagógiai munka hátrányos helyzetű fiatalokkal.

A gyakorlati szemeszterben szervezett szemináriumok:

1. Ambuláns és intézményi szociális, szociálpedagógiai munka intervenciói stratégiái bűnelkövetőknél.

2. Pszichotikusok és szenvedélybetegek mint a szociális munkások „klasszikus” esetei.

A 6. szemesztereseeknek:

1. A fogyatékosokkal végzett munka történetéhez és aktuális problémáihoz.

2. A pszichoterápia disszociális hatása.

A 7. szemeszterben:

1. A szociális munka közvéleményt befolyásoló hatása a hajléktalanok létesítményei kapcsán.

2. A külföldiekkel végzett munka egyes városrészekben.

3. Fiatalkorúak reakciói bűnesetek kapcsán.

IV. Egészség, betegség és fogyatékoság

A 4. szemeszter hallgatóinak:

A nők pszichikus terhelései; primér, szekundér és terciér prevenció.

Az 5. szemeszterben hallgatható:

1. Pszichoterápia a szociális munka, szociálpedagógia kiválasztott területein.

2. Emancipációs munka értelmi fogyatékosokkal és idősekkel.

3. Szociális munka krónikus betegekkel, AIDS-betegek példáján.

A 6. szemeszterben:

1. AIDS: megdöbbenés és segítség.

2. Betegnek lenni idegenben.

3. Szendélybetegségek.

A 7. szemesztereseeknek:

1. Krónikus betegek rehabilitációja pszichikus megbetegedésekben illetve rákban szenvedőknél.

Minden hallgatónak fel kell vennie *A szociális munka/szociálpedagógia módszertana és didaktikája*, valamint *A jog alapjai (ifjúsági törvény)* című szemináriumot a negyedik szemeszterben, valamint a *Szociális jogok* illetőleg a *Szociális igazgatás* című tárgyakat a hatodik szemeszter során. Ugyancsak kötelező (mindvégig) — a súlyponti területeken folyó szemináriumi munka mellett — *A szociális munka, szociálpedagógia metodikája és didaktikája*, valamint *A munka- és társadalombiztosítási jog* című tárgy is.

A hatodik szemeszterben többfajta speciális kollégium indul, ezek közül valamelyiket kötelező felvenni. Részletesen nem sorolom fel a címeket, csak néhány témát ragadok ki: az interjútechnika; a neveléstudomány aktuális kérdései; a komputer-technika alkalmazása; a nőmozgalmak története; a szociális munkások identitási problémái; az önségítő csoportok. A speciális kollégiumokhoz kapcsolódnak a már az alsóbb szemeszteres hallgatók által is látogatható, és a későbbi tanulmányi irányok választását megkönnyítő kurzusok. Legalább két ilyen kurzus felvétele kötelező a tanulmányi idő alatt. Ezeket nem sorolom fel: az 1988/89-es tanévben tizenkilencet hirdettek meg.

A hetedik szemesztert követő gyakorló év során (mely talán a cseledekönyves orvostanhallgatók munkavégzéséhez hasonlítható tevékenység) is vannak meghirdetett szemináriumok, ezeket kéthetente, tíznaponta tartják, fél-fél napig. Öt-öt ilyen rendezvény van a két félév során, előre megadott témákat dolgoz fel két-két előadó, módot

adva a diákoknak saját élményeik kicserélésére, így módon mélyítve ismereteiket a szociális munka legkülönbözőbb munkaterületeiről és lehetséges munkahelyeiről.

Az első félév témái:

1. Tanácsadás családok számára.
2. Bevezetés a családgondozási munkába (feladatok, problémák, kliensek stb.)
3. A beszélgetés-vezetés technikái.
4. A gondozás problémái az egészségügyben.
5. Munka idősekkel.

A második félévben:

1. Családgondozás, munka családokkal.
2. Szociálpedagógiai munka gyerekközösségekben.
3. „Feltűnő viselkedés” — az elméletben és a gyakorlatban.
4. A gyakorló év tapasztalatai az egészségügyben.
5. Általános szociális munka idősekkel és fogyatékosokkal.

A főiskola mintegy 40 állandó tanárral és csaknem kétszer ennyi szerződéses előadóval, gyakorlatvezetővel dolgozik. A hallgatók terhelése csak a gyakorlati szemeszterben haladja meg a heti 20 órát.

A diplomával rendelkezők sok területen helyezkedhetnek el. Mint a tananyagból érzékelhető, igen sokféle ismeretet sajátíthatnak el, a sok gyakorlat valóban képessé teheti a kikerülő fiatalokat az önálló munkavégzésre.

Sok szociális munkás dolgozik az ún. *Familienfürsorgestellen*ekben melyek talán családsegítő központjainkra emlékeztetnek. A mi kerületi tanácsai MES-osztályainknak megfelelő szervezet alá tartoznak, több más, szociális kérdésekkel foglalkozó hivatallal együtt, melyek horizontálisan kapcsolódnak egymáshoz. Ilyen pl. a *Jugend und Familienberatungststelle* hálózata, ahol viszont — a mi nevelési tanácsadóiinkhoz hasonlóan — zömmel pszichológusok dolgoznak. Ide főként a nevelési nehézségekkel küszködők jönnek, többnyire már megfogalmazott pszichológiai problémákkal. A *Familienfürsorgestelle* viszont a legkülönbözőbb családi-, ifjúsági bajban rendelkezésre áll, természetesen szoros a kapcsolat a többi segítő intézménnyel. Itt sok esetben megtörténik, hogy jön egy fiatal és közli, hogy segítsenek, mert ő bizony többet nem akar hazamenni. (Elhelyezésükre számtalan, a magyar szociális munkások és állami gondozottak számára álomszerűnek tűnő lehetőség van, a családi elhelyezéstől a kollégiumon keresztül az ifjúsági lakóközösségekig.)

A közelebbről megismert hely — maradjunk a családsegítő állomás elnevezésnél — egy 120 ezres, részben munkások, kis részben külföldiek által lakott, a munkatársak szerint közepesen nehéznek jellemzett kerületben van. A felvehető szociális munkások számát egy összetett mutató alapján számítják ki, melyben — többek között — a fiataalkorúak száma, a laksűrűség, a külföldiek aránya szerepel. Ezen a családsegítő állomáson 41 szociális munkás dolgozik, és 20 egyéb munkatárs. Az egyéb kategóriába értve pl. a vezetőt, a hajléktalanokat segítő két szakembert, a jogászt, a gyógypedagógust, a családi segítőket (róluk bővebben alább) munkáját felügyelőt, a pedagógust. Ezen felül 30 szerződéses *Familienhelfer* (szó szerint családi segítőnek fordíthatnám) segíti a főállásúak tevékenységét. Főként diákok végzik ezt a munkát, órabérben (kb. 20 DM az óradíj). Amennyiben a szociális

munkás úgy látja, hogy a család helyzetének rendezéséhez családi segítő beállítása szükséges (pl. korrepetálás, gyerekkísérés, külföldiek-nél a kezdeti eligazodás megkönnyítése; de takarítás vagy egyéb házi munka nem szerepel feladataik között), pénzt kér egy pontosan leírt „kezelési terv” alapján a felügyeleti szervtől. A problémát 2 év alatt meg kell tudni oldani, ezen túl csak rendkívül indokolt esetben, egy külön referens hozzájárulása alapján foglalkoztatható egy családnál a segítő. Heti max. 18 órát fizetnek egy-egy család ily módon történő gondozásához. Munkájukat az állomáson egy, a szupervíziójukkal is foglalkozó munkatárs szervezi (bére kb. 4000 DM).

A szociális munkások heti 37 órát dolgoznak, bérük 2500–3500 DM (nettó). Heti 10 órában a családsegítő állomáson rendelkeznek, a fennmaradó idő egy részét a terepen töltik, más részében jelentést írnak stb.

A szupervízió nem kötelező (csak a családi segítők számára), a felvetődő problémákat vagy a főnökükkel vagy munkatársaikkal beszél meg. Amennyiben a közös munka nem folyik jól, mód van külső szakértő meghívására a munkahelyi kommunikáció javításához. Erre már volt precedens a múltban.

Kötelező továbbképzés sincs, aki ennek szükségét érzi, a két továbbképző állomáshoz fordulhat, melyek Berlinben működnek és ingyenesek. Erre évi két hét szabadság biztosítható.

Hogyan kerül egy-egy család a családsegítő állomáshoz? Tipikusnak az mondható, hogy önként keresik fel a helyet, miután valamilyen módon értesülnek létéről. Egy példa: török vendégmunkás család, négy gyerekkel. Hirtelen meghal az apa, az anyának munkába kell állnia. Gyerekfelügyeletet keres, amit a szomszédnál talál, aki hivatásos „pótanyaként” (Tagesmutter hálózat) a tanácstól kapja fizetését, és ily módon „bennfentesként” ismert már számára a családsegítő állomás. Elküldi az anyát, aki el is jön.

Számunkra tehát nemcsak a képzés mennyisége és minősége tűnik elérhetetlen vágyálomnak, de az ellátás „sűrűsége” is. A fent röviden jellemzett kerületi családsegítő állomás kb. 100 munkatársán kívül ott vannak a többi, szociális problémával foglalkozó hivatalok, ott vannak az egyházak, ahol nemcsak karitatív munka, de professzionális szociális munkás tevékenység is folyik! Gondoljunk — vagy inkább ne is gondoljunk — egy budapesti proletár kerületre, ahol a nevelési tanácsadóban egy-két hős családgondozó végzi a sokkal nagyobb szükségekben kínlódókkal a napi munkát.

Szociálpolitikusainknak — is — van mit tenni! (Bár ez igazán nem újdonság.)

Szűcs László

Apokrif dokumentumok

A Minisztertanács 72/1989. (VII. 4.) számú rendelete alapján 1989. augusztus 1-től szolgálati időnek minősül az internálásban töltött idő. A rendelet az igazságügyi kormányzat által menedzselte, az ötvenes évek jogtípró igazságszolgáltatásának áldozatul esettek rehabilitációját célzó intézkedés-csomag első fecskéje.

Nézőpont kérdése, hogy a nyár ígéretét üdvözljük-e benne, vagy azon kesergünk, milyen hosszú volt a telünk. Ugyancsak nézőpont kérdése, hogy suta mozgásában a próbálkozás bátorságára figyelünk, vagy annak veszélyére, hogy ebből a műhelyből csak ilyen fecskék kerülhetnek ki. Személy szerint az utóbbi ítélettel értek egyet. Ezt az álláspontomat próbálom meg bizonyítani — szó se róla, igencsak szokatlan formában — e sajátkezűleg „hamisított” dokumentumok közreadásával.

Mielőtt azonban elmerülnénk a dokumentumokból kirajzolódó egzotikus jogrend jogintézményeiben, röviden vázolom a rehabilitációs rendelettel szembeni ellenérzésem legfőbb indokát. A minisztertanácsi rendelet nem azt mondja ki, hogy az internálásban töltött idő munkaviszonyban töltött időnek kell tekinteni, és mint ilyent egyúttal nyugdíjra jogosítónak is, hanem azt, hogy a Belügyminisztérium által *hatósági bizonyítvánnyal igazolt* internálásban töltött idő minősül munkaviszonyban illetve nyugdíjbiztosításban töltöttnek. A kettő nem ugyanaz. Nem ugyanaz még akkor sem, ha egy szabad, demokratikus választások alapján megalakult parlamentnek felelős kormány gyakorolja a végrehajtó hatalmat, és ha a hatóság eljárásával szemben jogorvoslati kérelemmel lehet fordulni egy független bírósághoz. Ezek hiányában azonban (mármint felelős kormány és független bíróság hiányában, mert a jogorvoslati lehetőség megvan) még inkább kifogásolható az a szabályozási technika, amely a jogosultság feltételei között írja elő a hatóság előtt lefolytatott bizonyítást. Nem állítom, hogy a jogalkotó hátsó szándékkal mosott össze anyagi és eljárásjogi normákat, de azt igen, hogy a normaalkotás technikai szintjén képtelen elszakadni eddigi gyakorlatától, és komoly hiányosságai vannak a jogállamiságnak megfelelő jogrend normatánában. Hogy a jogalkotó mi-ben jártas, azt jól példázzák a rehabilitáció 1989 előtti történetének alábbiakban közreadott dokumentumai.

Apokrifoknak — hitelesnek nem tekinthető iratoknak — azért nevezem e dokumentumokat, mert különben nem lehetne közzétenni őket.

Első apokrif

(Emlékeztető az internáltakkal kapcsolatos megbeszélésről)

Az 1980. szeptember 24-én tartott megbeszélésen a Belügyminisztérium részéről: alezredes; a Társadalombiztosítási Főigazgatóság részéről: dr., dr. és dr. vett részt. Az Igazságügyi Minisztérium kimentette magát.

A megbeszélésen a következőket mondta el:

Kb. 80 000 embert internáltak, részben közvetlenül a felszabadulás után, részben az 1949—51-es években. Az internálásról szóló értesítések a rendőrhatalom őrízeti alá helyezéséről szóló 760/1939. BM számú rendeleten alapultak. A BM-nek nyilvántartása van valamennyi internáltról, azt tehát egyeztetni lehet, hogy valóban internált volt-e, aki ezt állítja magáról.

Az internálótáborokat 1953. július 1-je és szeptember 30-a között oszlatták fel. 1953-ban létrejött egy rehabilitációs bizottság. A bizottság, illetőleg a Belügyminisztérium az ellenforradalom előtt mindenkinek, aki jelentkezett, igazolást adott arról, hogy alaptalanul internáltak, és emiatt semmi hátrány nem érheti. Ezek az igazolások azonban már eleve kontrollálatlanok voltak, és csak azt a célt szolgálták, hogy a volt internált el tudjon helyezkedni. Az ellenforradalom előtt kelt igazolások alapjául szolgáló iratok az ellenforradalom idején a BM-ben megsemmisültek, ezért ezekkel kapcsolatban ma már nem tudnak felvilágosítást adni.

Az ellenforradalom után, 1957-ben létrejött egy másik rehabilitációs bizottság. A sajtó erről nem adott hírt, ezért csak olyan internáltak jelentkeztek, akik erről véletlen folytán szereztek tudomást. Kb. 10 000 személy jelentkezett, ezeknek az ügyét felül is vizsgálták. Ez a bizottság olyan igazolásokat adott ki, hogy a volt internált erkölcsi rehabilitációban részesült, büntetlen előéletűnek számít. Az ellenforradalom után (esetleg másodszor is) jelentkezettekről a BM-nek van anyaga. Az ellenforradalom után felülvizsgált 10 000 ügy mintegy 50%-ában az derült ki, hogy az internálásnak volt alapja, tehát például az internált korábban olyan cselekményt követett el, amely miatt büntetőjogilag is felelősségre lehetett volna vonni.

A harmadik menetet a háromezres kormány számú határozat indította el. A határozat hatálya alá tartozó személyekkel foglalkozó (3.) bizottság 1966. december 31-ig működött. Részben jelentkezés, részben (például koncepciók perek vádlottjait illetően) hivatalból történt felkutatás alapján folytak le a rehabilitációk. Ezek eredményeként a MűM illetékes szerve az internálás időtartamát a munkakönyvbe munkaviszonyként bejegyezte.

Az eddig még egyáltalán nem felülbírált, vagy az ellenforradalom után kelt igazolással rendelkező személyeket illetően szórványosan még ma is megtörténik, hogy a BM és a MűM együttműködése alapján a kérdéses bejegyzés a munkakönyvbe bekerül. Lehetőség van arra, hogy egyes esetekben a személyes körülmények tisztázása után az érdekelteket a MűM-mel együttműködve a háromezres határozat alá vonják. Például pedagógusokról lehet itt szó, vagy olyan személyről, aki egész életében egy munkahelyen dolgozott, megbecsült tagja a társadalomnak stb.

A társadalombiztosítás helyi igazgatóságai egyébként gyakran megkeresik a BM-et és igazolást kérnek. A BM ilyenkor az ügyfelet közvetlenül vagy az igazgatóság útján a MüM-höz irányítja, majd a két szerv közösen megfontolja, hogy az adott ügyben van-e lehetőség a határozat alkalmazására. Ha az adatok ehhez nem egyértelműek, a BM elutasító választ ad.

..... alezredes nem lát lehetőséget arra, hogy valamenynyí internáltra vonatkozó egységes és kedvező álláspontot alakítsunk ki, vagy szabályozást készítsünk. Az internálás egyéni háttere ugyanis nem volt egyforma, vagyis nem mindenkit internáltak alaptalanul.

..... azt is tudomásunkra hozta, hogy a SZOT 1980. március 3-án egy volt internáltnak azt írta, hogy „az 1957 előtti években foganatosított ún. internálások esetében az öregségi nyugdíj megállapítása során a társadalombiztosítási igazgatóság megvizsgálja az internálás alatt végzett munka jellegét, bejelentett voltát stb., és amennyiben az munkaviszonyként elfogadható, a szolgálati idő számításnál figyelembe veszi”. E témában a beszélgetés során az is kiderült, hogy az internáltak Recskén stb. fizikai munkát végeztek. A belügyi szervek adtak ki olyan igazolásokat, hogy az internáltakat bejelentették. A Főigazgatóság képviselői elmondták, hogy mind a bejelentés, mind az igazolás tévedésen alapult, mert az OTI illetőleg az SZTK szervei a bejelentéseket nem fogadhatták el.

..... alezredes végül azt is közölte, hogy a Legfelsőbb Bíróság egyik bírója a közelmúltban telefonon felhívta és a véleményét kérte a Legfelsőbb Bíróságon törvényességi panasz folytán folyó ügyben; feltehetően azokról a konkrét ügyekről van szó, amelyekben az internálásban töltött időket a Fővárosi Bíróság szolgálati időnek tekintette, a Főigazgatóság újabb törvényességi panaszát pedig — rövid úton szerzett tudomás szerint — a Legfelsőbb Bíróság elutasítani szándékozik. azt a véleményét közölte, hogy a beszámítással nem ért egyet.

Második apokrif

(avagy a rehabilitáció harmadik menete)

HÁROMEZRES KORMÁNY SZAMÚ HATÁROZAT,

a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő eljárásokkal összefüggésben alaptalanul fogvatartott (letartóztatott, elítélt, internált) személyek munkaviszonyáról és nyugdíjjogosultságáról.

1. A személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő eljárásokkal összefüggésben alaptalanul eljárás alá vont annak a személynek, akit a belügyminiszter, illetőleg a legfőbb ügyész megjelöl, fogvatartással (letartóztatásban, szabadságvesztésben, internálásban) töltött ideje munkaviszonyban töltött idő, az e határozat hatálybalépéséig elfogadható ok következtében megszakadt munkaviszonya pedig — a nyugdíjjogosultság szempontjából is — folyamatos.

2. Az (1.) pontban foglaltakat megfelelően alkalmazni kell azokra a személyekre is, akik a velük szemben indított eljárás időpontjában már nyugdíjasok voltak, továbbá a hozzátartozói nyugellátásokra is.

3. Az (1—2.) pontban foglaltak alapján visszamenőleges anyagi igény nem támasztható.

4. E határozat a kihirdetés napján lép hatályba; végrehajtásáról a munkaügyi miniszter az igazságügyminiszterrel, a legfőbb ügyésszel és a Szakszervezetek Országos Tanácsával egyetértésben gondoskodik.

Harmadik apokrif

(végrehajtás — avagy a MüM—BM—IM—Legf. Ü.—SZOT együttes utasítása)

1. A kormány határozata azokra a személyekre vonatkozik, akiket a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénytörő eljárásokkal összefüggésben alaptalanul internáltak, letartóztattak vagy elítéltek és erről igazolással rendelkeznek.

2. Az (1.) pontban foglaltak szerinti igazolást az internáltak esetében: a belügyminiszter; letartóztatott, de el nem ítélték esetében, továbbá azok esetében, akiknek már ezideig a legfőbb ügyész adott igazolást: a legfőbb ügyész; az elítéltek esetében pedig: az igazságügyminiszter adja.

3. Az igazolás tartalmazza

a) az illető személyi adatait (név, anyja neve, szül. év és hely, lakcím);

b) az alaptalan fogvatartással töltött idő naptárszerűen meghatározott tartalmát; továbbá azt, hogy

c) a fogvatartás alaptalan volt, és emiatt az illető személy az őt ért hátrányok alól mentesül.

Ezért a kapott igazolással annak, aki

I. jelenleg munkaviszonyban áll, továbbá aki szabadonbocsátása után munkaviszonyba lépett, de fogvatartása előtt nyugdíjas volt vagy a szabadonbocsátása után lett nyugdíjas, (munkakönyvével) a Munkaügyi Minisztérium Munkakönyvi Csoportját; aki pedig

II. fogvatartása időpontjában — akár saját, akár származékos jogon — nyugdíjas volt és szabadonbocsátása után sem lépett munkaviszonyba, az Országos Nyugdíjintézetet kell felkeresnie.

4. a) Az (1.) pont szerinti ügyeket a fél kérelmére, illetőleg hivatalból kell felülvizsgálni;

b) akinek ügyét a belügyminiszter már felülvizsgálta és részére ezideig igazolást adott ki, a (3.) pont I—II. alatti tájékoztató közlést pótlólag kell részére kiadni.

5. a) A (3.) pont alatti igazolást bemutató személy munkaviszonyban töltött idejét és folyamatos munkaviszonyát a MüM Munkaügyi Csoport a munkakönyv 3. oldalára írt bejegyzéssel igazolja;

b) A MüM Munkaügyi Csoport az (a) pont szerint értesíti az Országos Nyugdíjintézetet, ha a nyugdíj összegének újbóli megállapítása szükséges. A nyugdíjra még nem jogosult személy munkaviszonyának igazolása esetén pedig — az adatok nyilvántartáson való föltüntetése végett — a Munkakönyv Csoport az SZTK központját értesíti.

6. A nyugdíj összegének módosításáról, felülvizsgálatáról, illetőleg újbóli folyósításáról az Országos Nyugdíjintézet rendelkezik.

Negyedik apokrif

(konkrét jogeset 1978-ból)

....., Budapest, szám alatti lakos öregségi nyugdíj iránti igényének előterjesztésekor szolgálati időként kérte elismerni az 1948. április 25-től 1953. április 20-ig terjedő, internálásban töltött időszakot. Igénylő kérelmét a Belügyminisztérium Titkárságának 1956. szeptember 27-én kiállított igazolására alapozta, amely szerint őt alaptalanul internálták, és emiatt semmiféle joghátrány nem érheti. az igazolást csatolta az igénybejelentéshez.

A Budapesti és Pest megyei Társadalombiztosítási Igazgatóság B. 11—345 543/1978. számú határozatában az öregségi nyugdíj megállapításával egyidejűleg az internálásban töltött idő szolgálati időként való elismerésére vonatkozó kérelmet elutasította. A határozat indoklása szerint a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény és a végrehajtása tárgyában kiadott minisztertanácsi rendelet valamint SZOT szabályzat nem tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek szerint az internálásban töltött idő szolgálati időként figyelembe vehető lenne.

..... a törvényes határidőn belül felszólalást nyújtott be a Budapesti Társadalombiztosítási Bizottsághoz. A bizottság mint jogorvoslati fórum felülvizsgálta a határozatot és azt — mivel ténybelileg és jogszerűségében megalapozottnak találta — hatályában fenntartotta.

..... a bizottság által jóváhagyott határozatot keresettel támadta meg. Az elsőfokú bíróság helyt adott a keresetben foglaltaknak, és ítéletében kötelezte a Budapesti Társadalombiztosítási Igazgatóságot az internálási idő szolgálati időbe való beszámítására. Az ítélet indoklása szerint a konkrét esetben a társadalombiztosításról szóló törvény végrehajtása tárgyában kiadott 17/1975. (VI. 14.) MT sz. rendelet 108. §-a az irányadó. A vonatkozó jogszabályhely alapján szolgálati időként kell figyelembe venni a közbiztonsági őrizet idejét, ha a Legfőbb Ügyészség megállapította, hogy az őrizetbevétel feltételei nem állottak fenn, és az őrizetbevétel a szolgálati idő tartama alatt történt.

Az elsőfokú bíróság ítéletével szemben a Budapesti és Pest megyei Társadalombiztosítási Igazgatóság fellebbezéssel élt. A fellebbezésben foglaltak szerint a 108. § az 1956. évi 31. számú törvényerejű rendelet alapján bevezetett közbiztonsági őrizetről rendelkezik. A közbiztonsági őrizet pedig nem azonos jogintézmény a rendőrhatalom őrizetével. A Fővárosi Bíróság a fellebbezésben foglaltakat elutasította és az első fokú bíróság ítéletét hatályában fenntartotta.

A Társadalombiztosítási Igazgatóság az ítélet alapján módosította a határozatot, de ezzel egyidejűleg a Legfelsőbb Bíróságon törvényességi óvás iránti kérelemmel élt. A Legfelsőbb Bíróság a kérelmet elutasította.

A Társadalombiztosítási Főigazgatóság mint az igazgatóság felügyeleti szerve az ügy elvi jellegére tekintettel a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez fordult újabb törvényességi óvás iránti kérelemmel.

1981. február 12-én, az érdekelt szervek részvétele mellett megtartott megbeszélést követően, a SZOT Titkárságának jóváhagyásával a Főigazgatóság levélben kérte a Legfelsőbb Bíróságot, hogy tekintse tárgytalannak a törvényességi óvás iránt korábban beterjesztett kérelmét.

Ötödik apokrif

(Egy nyugdíjügyviteli utasítás — avagy a megbeszélés gyümölcse)

Az R. 108. §-a (2) bekezdésének c) pontja közbiztonsági őrizet szolgáltatási időként történő figyelembevételének kérdését rendezi. A közbiztonsági őrizet az 1956. évi 31. számú törvényerejű rendeleten alapul és nem azonos az internálással.

Az 1950-es években internálásban töltött idő beszámításának lehetősége ez ideig csak azok számára állt fenn, akik a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő eljárásokkal összefüggésben alaptalanul fogvatartott személyek munkaviszonyáról és nyugdíjjogosultságáról szóló kormány számú határozat hatálya alá tartoztak.

A rehabilitálás megtörténtét valamint az internálási idő tartamát ezekben az esetekben a MüM az érdekeltek új mintájú munkakönyvének 3. oldalára feljegyezte.

Az internálás így igazolt időtartamát szolgáltatási időként változatlanul el kell ismerni.

Ha a volt internált nem tartozik a hivatkozott kormányhatározat hatálya alá, a SZOT Titkársága jóváhagyásával, a Belügyminisztérium, a Legfelsőbb Bíróság és a Legfőbb Ügyészség egyetértésével az internálás idejének szolgáltatási időként való figyelembevételével kapcsolatban a következők szerint kell eljárni.

Az 1950-es években internálásban töltött időt akkor is szolgáltatási időnek kell tekinteni, ha az igénylő a Belügyminisztérium által bármely időpontban kiállított olyan igazolással rendelkezik, amely szerint alaptalanul internálták és emiatt semmiféle hátrány nem érheti.

E körirat a keletkezése időpontjában lép hatályba, rendelkezéseit a hatálybalépéskor még el nem bírált, sajátjogú és az ezeken alapuló hozzátartozói nyugdíjigényekkel kapcsolatban is alkalmazni kell.

Abban az esetben, ha olyan igénylő kéri az internálásban töltött idő beszámítását, akinek nyugdíjigényét már jogerősen elbírálták, vagy olyan, aki nem rendelkezik a Belügyminisztérium által kiállított igazolással, az iratanyagot a Főigazgatósághoz fel kell terjeszteni.

Pár soros magyarázat

1. A Belügyminisztérium a történetek idején közvetlenül pártirányítás alatt áll. Ezért bízatik rá az ocsú és a búza szétválogatásának feladata.

2. A korszak bevett gyakorlata a titkos jogszabályok útján történő igazgatás. Különösen ilyennek minősülnek a többeszes minisztertanácsi határozatok. Ezekről csak azok értesülnek, akik végrehajtásukban szerepet játszanak. Így a jogalkalmazó válik jogtudóvá, idősült jogalkalmazás esetén már a titkos jogot alkotó sem jogtudó. A jogalkalmazó jogforrássá lép elő.

a) Ezért hívja fel telefonon a Legfelsőbb Bíróság egyik bírása az alezredest.

b) Ezért fordul a Társadalombiztosítási Főigazgatóság az alezredesthez.

c) Ezért tud mindenről — így arról is, hogy a társadalombiztosítást

irányító SZOT enyhén szólva csacszkodásokat levelez — az alezredes.

d) Ezért teremthet koherenciát az alezredes a különböző időpontokban különböző célból kiállított mentesítések között.

3. Nem véletlen, hogy a jelentős — bár a lényegét nem érintő — változást eredményező jogesetre ennyi idő elteltével került sor. Ehhez szükség volt egy kiterjedt, többoldalú és alapvető jogtudatlanságra.

a) A volt internált a különböző időpontokban kiadott mentesítésekhez fűződő jogkövetkezményekkel nem volt tisztában.

b) Az első- és másodfokú bíróság, valamint a Legfelsőbb Bíróság nem ismerte a tételes jogot. Így aztán nem is tudott különbséget tenni rendőrhatalósági (internálás) és közbiztonsági őrizet között.

c) A Társadalombiztosítási Főigazgatóság a perrendtartással állt hadilábon, amikor — bízva a „szuperóvás” nem létező jogintézményében — megismételte a törvényességi óvás iránti kérelmét, és ezzel egyidejűleg kisebb vihart kavart az alezredesnél.

4. A nyugdíjügyviteli utasítás kézhezvételét követően a volt internáltak közül azok részesültek rehabilitációban, akik erre a Belügyminisztérium által egyszer érdemesnek találtattak.

5. És végezetül: újlag hangsúlyozom, ezek *apokrif* dokumentumok.

„Mintha üvegburában élne”

Interjú Balázs Anna gyermekpszichiáterrel

Esély: Az „Eszőember” című film bemutatása óta sokan tudják Dustin Hoffman alakításából, hogy léteznek autisták. Kevesebb embernek van fogalma arról, hogy voltaképpen mi is az autizmus.

Balázs Anna: Az autizmus olyan, az egész életen át tartó fogyatékoság, amely nem azonos a klasszikus értelmi fogyatékosággal, az intellektuális képességek (például a kombinatív készség, a memória) zavarával. Az autizmus a szociális kapcsolatteremtés, a kommunikáció fogyatékosága. Olyasfajta beszédzavar, ami nem a beszédképzés, hanem a belső beszéd, a nyelv mint elvont gondolkodás konkrét formájának sérült volta. Együtt jár például a szenzoros ingerfeldolgozás zavarával is: a látást és hallást, vagyis azokat az érzékszerveket, amelyeket a humán faj előnyben részesít, viszonylag kevésbé használják az autisták. Az ősi szenzoros ingereket, a tapintást, szaglást pedig időnként előnyben részesítik. Az autizmus a többségnél valószínűleg veleszületett, genetikai fogyatékoság. Kisebb százalékban okozza valamilyen, az agyat ért károsító hatás, esetleg betegség.

E.: Hány autista lehet Magyarországon?

B. A.: Külföldi adatok alapján becslülve úgy 16 000 autista élhet nálunk. Közülük kétezer tízévesnél fiatalabb.

E.: Az autizmus egész életen át tartó állapot, mondtad. Nincs is változás ebben az állapotban egész életen át?

B. A.: Az autizmus nem egyforma erősségű hatásokkal jár a különböző életszakaszokban. Legsúlyosabb a kisgyermekkorban, később bizonyos enyhülést mutat. Az enyhülés, véleményem szerint, majdnem teljes egészében valamilyen rátanulásnak a következménye. A gyerek a meglévő intellektusával pótolja, megtanulja mindazt, amit a többi gyerek ösztönösen tud. Például, hogy a másik emberrel való kommunikáció mit jelent, hogyan kell gesztusokat, mimikát használni vagy értelmezni. Az egészen kicsi gyerekek között találunk olyanokat, akik nagyon súlyosan érintettek. Ők általában nagyon bizarr módon viselkednek; nem illeszkednek be semmilyen közösségbe, nincsenek kapcsolataik más emberekkel. Kettő- és négyéves kor között rendszerint még egyáltalán nem vagy nagyon keveset beszélnek. Hanghordozásuk nagyon furcsa lehet, beszédük esetleg csak sztereotip ismételtetésből áll, gyakran nyelvtanilag sem helyes. A súlyos autisták fele soha nem tanul meg beszélni. Az ilyen gyerekek — mivel nem érti a körülötte lévő világot — szorong. Alvászavarai, gyakran étkezési zavarai vannak, azzal tölti az idejét, hogy felszíneket simogat, szagolgat, nyalogat, tárgyakat pörget és ezt a pörgő vizuális hatást nézi; önmagát minden-

féle ismétlődő dolgokkal szórakoztatja, mert azt érti. A tipikus autista mereven ragaszkodik mindenfajta megszokáshoz, állandósághoz, és óriási dührohamot, pánikot válthat ki belőle, ha valaki odébb rak egy széket. Nagyon nehéz őket gyerek-közösségbe beilleszteni, részint mert ők nem illeszkednek be, visszahúzódnak, részint pedig a furcsaságaik távol tartják tőlük a többi gyereket.

E.: Mit jelent pontosabban az emberi kapcsolatok hiánya?

B. A.: Olyan a személyekkel a kapcsolatuk, mintha tárgyak lennének; a kapcsolat kétoldalúsága hiányzik vagy nagyon felületes, elsősorban a szükségletek kielégítését szolgálja. Súlyos esetben úgy tűnik, nem ismerik fel, hogy a másik ember, például a bútoroktól eltérően, valamilyen módon hozzájuk tartozik.

E.: A szüleiket is tárgyként kezelik?

B. A.: Igen. És ez komoly trauma a szülőknek, hiszen a normális szülő-gyerek kapcsolatot képtelenek kialakítani. A szülő odafordul, de a gyerek nem reagál, érzelmi kapcsolatot nem lehet vele kialakítani. Idővel ezt is megtanulhatják az autista gyerekek a nagyon súlyos esetek kivételével. Kicsi korban a szülő mindössze használati eszköz a gyerek számára. Nagyon fontos, jelen kell lennie, de csak arra való, hogy kiszolgálja a gyereket. Felületes, tárgyias az ilyen kapcsolat.

E.: Minden autizmus egyforma súlyosságú állapot?

B. A.: Nagyon széles a skálája, van súlyos és enyhe formája. Az igazán nehéz esetek rendkívül súlyosan sérültek, még azt sem tudják használni, amit képesek megtanulni. Többségük értelmi fogyatékos is. Az autisták úgy egynegyede nem értelmi fogyatékos, viszonylag könnyen megtanul bizonyos dolgokat, de nem tudja őket használni, mert nem képes magát a társadalmi közegbe beilleszteni és nem érti a célokat, nem érti az emberek közötti kapcsolatokat meghatározó szabályokat. Az enyhe autistákat esetleg végighajszolják az iskolán, esetleg egyetemre is járnak, de sokan azután otthon ülnek a mamájuk mellett. Nem mintha a munkát nem tudnák ellátni, hanem mert nem képesek az életüket megszervezni, az ügyeiket intézni, a közösségben megmaradni — vagy a munkahelyi közösség nem fogadja be őket furcsaságuk, lassúságuk miatt.

E.: Mióta tudnak az orvosok, pszichiáterek az autizmusról?

B. A.: 1943-ban írták le először az autizmust. Nagyon sokáig rengeteg téves eszme fűződött hozzá. Például, hogy az autizmus a skizofrénia egyik formája. Ez azért lényeges, mert a mai felnőtt autisták rendszerint a skizofréniával, értelmi fogyatékosokkal vannak összekeveredve; elmeszociális intézetekben, értelmi fogyatékosok otthonaiban vannak elrejtve, és nincsenek diagnosztizálva. Ez így van majdnem mindenhol a világon.

Tehát eleinte elmebetegségnek tekintették az autizmust. Ma azt gondoljuk, hogy az autizmus egyfajta sérülés, az autista lehet értelmi fogyatékos is, de nem feltétlenül az.

Az autizmussal kapcsolatos letragikusabb történeti tévedés a pszichoanalízis nagy amerikai felfelé ívelő szakszának idején született. Kanner, amerikai gyerekpszichiáter megvizsgált egy csapat autista gyereket és leírta megfigyeléseit. Azt tapasztalta, hogy ezekkel a gyerekekkel a mamájuk hidegen bánt, érzelemszegénynek tűnt. Úgy értelmezték ezt, hogy e „fridzsider anyák” kapcsolatletteremtési képtelensége okoz a gyerekekben akkora traumát, hogy autistává lesz. Eltelt néhány

évtized, amíg bebizonyosodott, hogy nem erről van szó, az összefüggés éppen fordított irányú: az anyák válnak a gyerek kapcsolatteremtési képtelenségétől depresszióssá. Az autizmus sokkal nagyobb megrázkódtatás egy anyának, mint például az értelmi fogyatékos, hiszen az értelmi fogyatékos gyerek alacsony színvonalon bár, de úgy viselkedhet, ahogy az anya elvárja. Odafigyel az anyjára, örül, ha az ölbe veszi, viszonozza a szeretetet, és érzelmi szempontból partner. Az autista, főleg kicsi korban, nem partner, hanem teljesen különálló lény, szokásos hasonlatok szerint, mintha üvegburában élne, mintha egy kagylóban lenne, mintha nem lenne szüksége senkire. A szülőket okoló szemlélet sajnos még ma is sokakban tartja magát, rengeteg fájdalmat és kárt okozva.

E.: Van-e lehetőség a gyógyításra?

B. A.: Nincs. Orvosi feladat a diagnózis és a család pszichiátriai szempontú vezetése ebben a nagy bajban: nevelési tanácsadás, a gyerek fejlesztésének irányítása, követése, és ha nagyon erősek a tünetek (szorongás, alvászavar, másokkal, netán magával szemben tanúsított nagyfokú agresszivitás) akkor esetleg gyógyszer adása. A legutóbbi orvosi kongresszus azt fogalmazta meg, hogy a tanítás, fejlesztés a segítségnyújtás egyetlen módja, a szociális ellátáson kívül.

E.: Milyen Magyarországon az autisták tipikus életere?

B. A.: Az első két évben gyakran nem veszik észre, hogy bármi furcsa lenne a gyerekkel. Mások nyolchónapos-egyéves kor körül süket-ség gyanúja merül föl. Kétéves kor körül szokott feltűnni, hogy nem fejlődik a gyerek (elsősorban a beszéd hiánya miatt). Az orvosok elkezdik vizsgálgatni, nem mondanak semmi érdemlegeset, „a fejlődésben majd behozza”, „ez valami nevelési hiba”. Esetleg kap a gyerek valami gyógyszert. Szerencsés esetben bekerül a gyerek az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet gyermekosztályára vagy valamilyen más pszichiátriai osztályra, ahova kéthetente egyszer el lehet vinni később is, hogy foglalkozzanak vele. A többi időt otthon tölti a mamával, mert a bölcsődéből, óvodából kirakják, azt mondják, hogy sikoltozik, a sarokban áll és nem csinálja, amit mondanak neki, anarchizálja a csoportot. Majd bekerül az iskolába, és ott is az óra közepén feláll, elcsámborog, és a végén fölmentik az iskolalátogatás alól. Ha a család már kellőképpen tönkrement, és a testvérek — akiknek nyilván az egész gyerekkora úgy zajlik, hogy minden a beteg gyerek körül forog — kikészülnek, és a férj, akivel senki sem törődik, elmegy, és az egész helyzet teljesen megoldhatatlanná válik, akkor berakják egy bentlakásos iskolába vagy egészségügyi gyermekotthonba. Hétvégeken hordják haza, egy kicsit elszokik a gyerek a családtól, és a család is elszokik tőle. Akinek nagyon súlyos a magatartászavara, az a pszichiátriai osztályok felé tart. Nem volt és nincs semmilyen igazi megoldás még.

E.: Hogyan lehet az autista gyerekeket fejleszteni? Mit lehet értük a különböző életszakaszokban tenni?

B. A.: Nagyon lényeges, hogy minél előbb kiderüljön, hogy mi baja van a gyereknek. Ha egy kétéves gyerek nem beszél, nem kell várni, hanem el kell vinni szakemberhez. Nagyon sokan hiszik az autista gyerekről azt, hogy süket, mert annyira nem figyel a beszédre meg a hangra, nem reagál, ha szólnak. Kivizsgálása során meg kell próbálni eldönteni, hogy milyen az értelmi képessége, mert ebből látható

valamennyire, hogy később mire lesz képes, egyáltalán mit jósolhatunk. Erről nagy szakmai vita alakult ki, mert van, aki azt mondja, hogy az autista gyerek intellektusa nem mérhető, nem tesztelhető.

Már kicsi korban el kell kezdeni tanítani, valamivel szisztematikusabban és merevebben, mint az egészséges gyereket, mert például nem lehet általános magyarázatokat és célokat fűzni a tiltáshoz vagy irányításhoz, hiszen azokat nem érti. Nem kell belenyugodni, hogy nem beszél, hanem tanítani kell beszélni, és ha nem megy, más kommunikációs módokat kell keresni. Ha ki tudják magukat fejezni, a magatartásuk rendeződhet, mert nem frusztrálódnak a kommunikációs képesség hiányától. Ezt a fejlesztést az autista kisgyermek számára szerte a világon úgy csinálják, hogy a mamákat megtanítják a módszerekre, mert mindenütt kevés az intézmény, és ez nagyon időigényes munka, és persze a mamák a legmotiváltabbak rá.

A második korszak az iskolás kor. A fejlesztés céljával azokat a készségeket kell kitűzni, amelyek hiányoznak nekik az életben, amelyeket mások ösztönösen csinálnak (például kapcsolatteremtés, a dolgok praktikus értelmének megfejtése). Praktikus tennivalókra kell elsősorban tanítani őket. Az autista gyerek nem érti, mi történik térben és időben a világban, arra kell merev szabályok felállításával megtanítani, hogy mikor, hol, mi történik. A gyerek ettől merev, sematikus módon él, de önállóbban. A cél tehát nem az, hogy akadémikus tudása legyen, bár a jó értelmű autistáknak ezt is nyújtani kell. A valóságos cél, hogy minél önállóbbak legyenek, ki tudják magukat szolgálni, képesek legyenek dolgozni, a társadalomba beilleszkedni. Az iskolás kornak önállóságra nevelő periódusnak kellene lennie. A fogyatékos autista gyerekeknek olyan tréning, nevelés, fejlesztés kell, amely távlatilag valamilyen munkalehetőség felé mutat.

A serdülőkor nagyon kritikus időszak még egy egészséges gyerek életében is. Sok autista vissza is esik ekkor. Nincs más számukra jelenleg, mint néhány napköziotthon, de kimondottan számukra specializált nincs ezek között (a többség számára még ez sem elérhető).

A felnőtt korra egyáltalán nincsenek intézmények. Száz autista gyerekből öt lesz önálló életvezetésre, beilleszkedésre képes. A többi az értelmi fogyatékosok számára létrehozott egészségügyi, szociális intézetekben van, vagy a család tartja őket: míg meg nem halnak a szülők vagy a testvérek, otthon vannak és többnyire semmit sem csinálnak. Nincs számukra megfelelő intézmény, védett munkahely. Közben elveszítik a meglévő készségeiket is. Volt egy gyerekünk, egy édes kisfiú, aki szobatiszta volt és jól mozgott, most tizenvalahány éves már; berakták egy egészségügyi gyermekotthonba, ahol bepelenkálták, mert néha bepisilt, berakták egy rácsos ágyba, hogy ne kelljen rá vigyázni, és mint egy nagy csecsemőt, úgy tartják. Elvesztette sok funkcióját. Ez a módszer teljesen embertelen. Őket a fogyatékoságuknak megfelelően kell kezelni. Nyugaton a jobb képességű felnőttek számára közösségi házakat alakítanak ki, ahol részben segítséggel, részben magukra támaszkodva, kisebb közösségben együtt élnek és dolgoznak. A különböző fogyatékoságú emberek összekeverése nagyon rossz, mert más jellegűek a problémáik. Durván elnagyolva azt mondhatjuk, az értelmi fogyatékos érti, hogy miért kell valamit megcsinálni, csak azt nem, hogyan. Az autista talán értené hogyan, de nem érti, miért.

E.: Hogyan érinti mindez a családokat?

B. A.: Az autizmus, mint mondtam, súlyos, egész életen át tartó fogyatékoság. Nagy gond a gyerekek nevelése, és az életük végéig támogatásra szorulnak. A család együtt él ezzel a teljesen megoldhatatlan érzelmi problémával, a környezettől rendszerint izolálódik. Elég gyakori, hogy szétesik a család. Ezeket a gyerekeket rendszerint semmilyen közösség nem fogadja be. A mamának otthon kell maradnia. Eggyel kevesebb fizetésből kell megélniük, és nemcsak, hogy a gyerek nem fejlődik, hanem a mama totálisan depresszióssá válik vagy tönkremegy a bezártságtól, az állandó lelkiismeretfurdalástól, hogy talán valamit elrontott, hogy nem tud a gyereken segíteni.

Ezek a családok sok támadásnak vannak kitéve a hétköznapi életben. A gyerekek viselkedése erős reakciókat vált ki másokból, gyakran azt hiszik, hogy a gyerek egyszerűen rosszul van nevelve. Mondjuk, felszállnak vele egy buszra, és egész úton sikoltozik, mert szorong. Az utasok persze nem értik, hogy miért nem pofozzák már meg, miért nem szállnak le vele, hogy ne idegesítse legalább a többieket. Vagy belenyúl a másiknak a táskájába. Vagy, egy mama mesélte, hogy berúgott egy utas a buszon, mert a gyerek megsimogatta a haját. Mert nem tudta, hogy nem szabad másokhoz hozzányúlni.

E.: Különféle segítségekre lehet szükségük az autizmusban érintetteknek: a gyerekek fejlesztésre szorulnak, környezetük, családjuk pedig támogatásra, hogy meg tudják szervezni az életüket, képesek legyenek elviselni ezt a helyzetet. Ki és mit tehet?

B. A.: Az autista gyerekekkel először a gyermekgyógyász és a védőnő találkozik. Azután a bölcsődei gondozónők. Mindenekelőtt ki kellene őket képezni. Az orvosokat is, mert ők is nagyon keveset tudnak az autizmusról. Az első dolguk az lenne, hogy elhiggyék, a mamáknak igazuk van. Nem szabad egy anya panaszát, még ha csacsinak tűnik is, könnyedén venni. A mamával nagyon szoros szövetségben el kell kezdeni ezeket a gyerekeket nagyon kicsi korban fejleszteni. Az anyákat ki kell képezni. Az igazi megoldás az lenne, ha utazó gyógypedagógusok járnának ki a családokhoz a mamákat betanítani. Az ilyen gyerek a nevelési tanácsadóban olyan pánikba esik, hogy semmire sem lehet használni. Az első pillanattól kezdve, amikor kiderül, hogy milyen nagy baj van, oda kellene figyelnie valamilyen szociális gondozónak, pszichológusnak a szülőkre, a többi gyerekekre. Az autista gyerek a család egységét veszélyezteti. Az apának és az anyának el kell fogadnia, hogy a gyerekek ilyen. Ne egymást hibáztassák, hanem osszák meg a terheket, a többi gyereket ne hanyagolják el. Mindez tartós családvédelmi feladat. Különösen nagy a veszély a szociálisan is hátrányos helyzetű családokban. Ők sajnos, sokkal ritkábban jutnak el szakemberhez. Fel kellene őket deríteni, de azokat se tudjuk ellátni, akik eljönnek hozzánk.

Hároméves kor után ezeket a gyerekeket, ha jó színvonalúak, normális gyermekközösségekben kellene megpróbálni nevelni; ha értelmi fogyatékosok is, gyógypedagógiai intézményben. Én a jelen gazdasági helyzetben irreálisnak tartom, hogy speciális, autistákra szabott intézményrendszer legyen ma Magyarországon, de azt el kellene érni, hogy legyen a normális és a fogyatékosok számára létrehozott iskolák mellett egy-egy autista csoport is. Angliában speciális iskolák létesültek

számukra, Hollandiában a normál iskolába járnak ezek a gyerekek és az utazó pedagógus oda is elmegy segíteni nekik.

Hézagos a jogrend is az autistákkal kapcsolatban. Az Oktatási Törvény értelmében az állam köteles korai fejlesztésben részesíteni a fogyatékos gyermeket speciális betegségének megfelelően, hogy képességei legjavát tudja nyújtani. Ennek a jogszabálynak végrehajtási utasítása nincs, nem tudni, hogy milyen intézmény köteles végrehajtani. Senki sem köteles tenni semmit.

Az interjút készítette: Tausz Katalin

A MELLÉKES SEM MELLÉKES!

Nem jön rosszul egy kis különpénz az öreg napokra.

Fedezete nyugdíjkiegészítő biztosítással
már előre megteremthető.

CSÉB ÉVGYŰRŰ BIZTOSÍTÁS

Járadék élete végéig.

Értékálló, kamatozik, adómentes.

Rövidesen megköthető minden munkahelyen.

AZ ERŐ VELÜNK MARAD!

ÁLLAMI BIZTOSÍTÓ

Tájékoztató

a volt állami gondozott fiatalok

önálló életkezdését segítő TÁMASZ alapítványról

A TÁMASZ alapítvány a Fővárosi Tanács V. B. Művelődési és Sport Főosztálya felügyelete alá tartozó nevelőotthonokban és nevelőszülőknél élő, vagy már nagykorúvá vált 18 és 25 év közötti fiatalok önálló életkezdését, beilleszkedését kívánja elősegíteni a következőkkel:

- a) a továbbtanulás és átképzés segítése,
- b) folyamatos támogatás súlyos életkezdési nehézségek megoldására,
- c) ideiglenes szálláshelyek fenntartásának támogatása.

Az alapítvány céljára rendelt vagyon gazdálkodó szervek és magánszemélyek önkéntes adományaiból növelhető. Az alapítvány nyílt, bármely természetes vagy jogi személy csatlakozhat hozzá, aki az alapítvány céljával és a megvalósítás eszközeivel egyetért.

A TÁMASZ alapítvány számlaszáma: MEZŐBANK Rt. 219-98595, 01012 sz. alszámlaszám.

Az alapítvány vagyonát 9 tagú kuratórium kezeli. A kuratóriumot az alapító Budapest Főváros Tanácsa V. B. Ifjúsági és Sporthivatala bízta meg. A TÁMASZ alapítvány állami felügyelő szerve a Szociális és Egészségügyi Minisztérium.

Az alapítvány székhelye: Budapest V., Váci u. 62—64.

További részletek iránt érdeklődni lehet a 1181-027-es telefonszámon.

A TÁMASZ alapítvány kuratóriuma

Pályázati felhívás

A John Hopkins Egyetem Szociálpolitikai Intézete nemzetközi ösztöndíjat kínál. Az ösztöndíj az Intézet Szociális Programjának része, és továbbképzési, kutatási és tréning célokra nyerhető el. Az egyetem, amely az USA-ban, Maryland állam Baltimore nevű városában található, évente 5–6 ösztöndíjat ajánl fel olyanoknak, akik magán, non-profit vagy filantrop célú intézményekben dolgoznak, ilyeneket vezetnek, vagy ilyen irányú tanulmányokat folytatnak. Az ösztöndíjak kezdő és haladó fokon pályázhatók meg (részletesen lásd alább). A program részeként évente konferenciákat is rendeznek, hogy erősítsék a szakmai és emberi kapcsolatokat a résztvevők között.

Kik pályázhatnak?

A jelölteknek magas fokú kompetenciát kell bizonyítaniuk a kutatás, vezetés illetve szervezés területén. Ugyancsak követelmény az egyetemi diploma és a megfelelő szintű nyelvtudás. Azt is megkívánják, hogy az ösztöndíj kezdete előtti évben az illető vegyen részt az esedékes Konferencián, és úgyszintén az ösztöndíjat követő években is lehetőleg látogassa ezeket a rendezvényeket.

Az ösztöndíj területei

A fentebb leírt szociális területeken az alábbi tevékenységekre lesz mód: kutatás, vezetés, szervezés, pénzgyűjtés, állami- magánszektorbeli kapcsolatok, adópolitika, alapítványok szerepe, közösségi szervezetek, önkéntes szervezetek és erősítésük, szomszédsági önszolgálatok. A program foglalkozik az egészségügy, az oktatás, a környezetvédelem, szociális ellátás, munkaerőgazdálkodás és -képzés területén található intézményekkel. Aki elnyeri az ösztöndíjat, a kint töltött idő alatt továbbképzésben vesz részt, egy saját kutatást folytat és/vagy tanít az egyetemen. Ugyancsak része az ösztöndíjnak, hogy nyertesei találkozón vesznek részt amerikai non-profit és önkéntes szervezetek vezetőivel Washingtonban, New Yorkban és más városokban. Ugyancsak nyitva állnak előttük az Intézet összes előadásai. Tanulmányai mellett minden résztvevő tart egy általános érdeklődésre számot tartható előadást az egyetem és a szélesebb közösség előtt. Ezen túlmenően, egy baltimore-i ügynökség minden résztvevőt részletesen bevezet az amerikai non-profit szociális szolgáltatások rendszerébe.

A kezdők számára kiírt ösztöndíj

Ezt az ösztöndíjat 35 év alatti diákoknak illetve fiatal szakembereknek ajánlják. Tartalma kilenc hónap, amely minden év szeptemberében kezdődik. Az ösztöndíj a két szemeszter mindegyikében két-két

tárgy tandíját és ezen felül 7000 USA dollárt tartalmaz a megélhetési költségek fedezésére. A tárgyakat a John Hopkins Egyetem illetve a környékbeli egyetemek által ajánlottak közül lehet kiválasztani. Ezekből azonban nem állítható össze végzettséget biztosító tanmenet. A tanulás mellett a résztvevőknek vagy kutatásban, vagy pedig terepmunkában kell dolgozniuk.

A haladók számára kiírt ösztöndíj

Olyan 30 év felettiek jelentkezését várják, akik akadémiai intézetekben, önkéntes szervezetekben vagy alapítványoknál dolgoznak. Időtartama négy hónap, akár szeptemberben, akár januárban elkezdve. Értéke 6000 USA dollár. A résztvevők kutatásban és oktatásban töltik idejüket.

Hogyan lehet jelentkezni?

- Ki kell tölteni egy jelentkezési lapot.
- Kell két ajánló levél a terület ismert szakembereitől.
- Szükséges egy önéletrajz.
- Az ösztöndíj által szerzett tudás, tapasztalat felhasználásának tervét is le kell írni.

A fentieket február 15-ig kell eljuttatni Dr. Lester M. Salamon intézeti igazgatóhoz. A döntést egy szakértőkből álló bizottság hozza meg, április 15-ig. A kiutazás költségeit általában a jelentkezők fedezik.

LÉVAI KATALIN

HUMÁN REFORM

Rendkívül izgalmas kiadvány jelent meg Levendél László és Zelnik József szerkesztésében, *Humán reform* címmel. Impozáns körkép a megreformálandó területekről — s bizonytalan kilátások a reform jövőjéről. A magyar társadalom mint az a bizonyos „állatorvosi beteg ló” jelenik meg előttünk: csoda, hogy él. Mi az, amit nem kell itt megreformálni?

Az egészségügy, oktatás, művelődés, szociálpolitika humán reformjáról szóló írások egymásra rímelve, a gondolatok egymást erősítve azt sugallják: nem toldozott-foldozott részreformokra van szükség — az egyes alrendszerek történeti fejlődését figyelembe véve, alapos *szakértelemre* támaszkodó reform szükségeltetik. Így kellene történelmet tanítani: ahogyan a kötet szerzői — szinte kivétel nélkül — az apró jelenségektől a lényegi összefüggésekig, közérthetően, minden szakmai nagyképűségtől mentesen elemzik a múltat.

A *művelődés* öngyógyításként értelmezett reformja kedvezőbb feltételeket teremthet az iskolai szociálpolitika, a gyermek- és ifjúságvédelem számára; az orvostársadalom rehabilitálása és a szociális tevékenység elválaszthatatlanul fonódik egymásba. Egyetlen terület megújulása sem történhet önmagában, a másiktól elszigetelten, és egyetlen terület megújulása sem lehetséges a múlt örökségének figyelembe vétele nélkül. (Ez utóbbi felismerés talán a legfontosabb tanulsága annak a szociális biztonság kérdésével foglalkozó nemzetközi konferenciának is, amelyet idén nyáron Edinboroughban rendeztek meg. Megdöbbenve tapasztaltam, hogy a szociális témákkal foglalkozó kiváló nyugati szakemberek milyen keveset értenek meg a számukra követhetetlen gyorsasággal zajló kelet-európai reform-folyamatokból; megfelelő történeti ismeretek híján milyen könnyen vonnak párhuzamot a különböző kelet-európai országokban végbemenő nagyon is eltérő irányú változások között.)

A kötetben elemzett alrendszerek területén egészen a legutóbbi időkig nem ment végbe az a kritikai szakítás a múlttal, amely lehetővé tette volna egy valódi reform megindítását. A modellek, „elméleti képek” hiányában nehezen bontakoznak ki a valóban újító kezdeményezések, több szfé-

rában is „uralkodik a dilettantizmus”.

A *szociális munka* például csak az utóbbi években kezdi elnyerni nagykorúságát, szakmai léte elismeréséért küzd, ám ehhez megfelelő befogadó közegre is szükség lenne. Az egészségügy katasztrofális állapota, a betegek kétségbeejtően kiszolgáltatott helyzete, a szakma hierarchikus struktúrája szinte mozdíthatatlannak látszik. A társadalombiztosításról szóló hivatalos reform háromlépcsős modellje az elkövetkezendő öt évben „csak” az első lépcső, az állampolgári jogon járó szolgáltatások biztosítását nem garantálja. A második és a harmadik szint, az ekvivalencia elvén alapuló biztosítási rendszer, illetve a magasabb jövedelmi csoportok számára elérhető csoportos önkéntes biztosítás minden valószínűség szerint erősödni fog, illetve meghonosodik.

Ezek csak kiragadott példák, de a végtelenségig folytathatók, bizonyítva, hogy nem mind reform, ami fénylik. Egy hangzatos szó mögött olykor a legkevésbé előremutató elgondolások is megtalálhatók. Pontosan tudják ezt a kötet szerkesztői és szerzői is, nem véletlenül helyezik a reform *humanizálódásának* gondolatát a középpontba, kifejezésre juttatva ezzel, hogy számukra a reform szó csak a humán jelzővel együtt értelmezhető. Másként fogalmazva: a fogalom értelmezésében ugyanolyan hangsúlyosnak tekintik azt, hogy *milyen* a reform és *kinek* szól. A kötetben kifejtett reform-elképzelésekben éppen ez az új gondolat: legyen szó a legtágabb értelemben vett humán reformról vagy az egészségügy, a szociálpolitika humanizálásáról, az első helyen mindig az áll, akiért a reform „szól”. Az írásokban megjelenő értékek — tolerancia, szeretet, egymás iránti felelősség stb. — tulajdonképpen csupa ősrégi „holmi”, önmagában közhely, üres szó. Az a kérdés, végiggondolták-e tisztességgel a „nagyreformok” készítői, hogy mit jelentenek, az egyén és a szakma számára milyen következményekkel járnak pl. a Levendél László által „*dehumanizációs tendenciának*” nevezett folyamatok a rehabilitációban, vagy milyen egyéni és intézményi kezdeményezéseket és eljárásokat tesz sürgetővé az egyre sérülékenyebbé váló családok romló egészségügyi, anyagi helyzete (Buda Béla).

A szerzőgárda igen rangos csapat: Kamarás István, Zsolnai László, Nyíri Tamás, Hanák Péter, Fekete Gyula, Bihari Mihály, Csoóri Sándor, Levendél

László, Gayer Gyuláné, Buda Béla, Lakatos Mária, Veér András, Könczei György, Gazsó Ferenc, Bakos István, Blanckenstein Miklós, Korzenszky Richárd, Széll János, Tomcsányi Teodóra és Zelnik József. Többségük „régi róka” a szakmában — nem először és minden bizonnyal nem is utoljára tesz hitet nézetei mellett. A kritikai szociálpolitika művelői régen megfogalmazták, hogy a szegénypolitika szemlélet és az ebből következő segélyezési rendszer helyett az univerzális ellátásokra épülő szociálpolitikai berendezkedés felé kellene elmozdulnunk, amiről a kötetben Gayer Anikó a következőket írja: „Ma már nem lehet attól eltekinteni, hogy a szociálpolitika kezében nincsenek meg azok az eszközök, amelyek képesek lennének ellensúlyozni a gazdaságpolitika hatásait. A gazdaság eminens érdeke, hogy ne akadályozza a gazdaságpolitika érdekeit a szociálpolitika megoldatlansága. Az emberek általában nem szociális segítségből, hanem saját munkájuk eredményéből szeretnének megélni, eltartani gyermekeiket, családjukat. A szociálpolitika kiegészítő szerepe abban is megjelenik, hogy a munkára még, vagy már képtelenek

(gyerekek, betegek, öregek) megkapják azokat az ellátásokat, amelyek preventívek és megelőzők, hogy a szociálpolitika szociális ellátásaira rászorulanak. Ezek egyben garanciák arra nézve, hogy ne szegénypolitika folyjon szociálpolitika helyett. Így nem a széleskörű és alacsony szintű segélyezés, hanem az univerzális, a helyzetből következő rendszeres ellátások képezik az egyes rászoruló csoportok megélhetésének alapját.”

Levendel László egyébként nem először emel szót a „rossz-kompromisszumos” orvospolitika ellen, „ami az orvosok és egészségügyiek kettős egzisztenciája körül kialakult: Az etikai kérdésként csúfolt manipuláció az orvostársadalom megosztására, kézbentartására”. Igaz, évekkel ezelőtt még eretnekségnek számított, ha az orvostársadalom megosztottságából eredő károkat emlegették.

Úgy tűnik, a humanizáció irányába történő szemlélet-tágítás még nem minden „reformer” számára evidencia. Egyesek szótárából mintha hiányoznának a megfelelő szavak. Nekik (is) ajánljuk: forgassák figyelemmel a *Humán reform* lapjait.

HEGYESI GÁBOR—TALYIGÁS KATALIN—VISY ERZSÉBET:

SZOCIÁLIS KOLLÉGIUM ALAKULT BUDAPEST HETEDIK KERÜLETÉBEN

1989. szeptember 15—16-án rendhagyó konferenciára került sor a VII. kerületi Tanács rendezésében. *Szociális Kollégiumot* hívtak életre, és egy *Szociális Alap* létesítéséről határoztak a megjelentek.

Az előzmények:

1987-ben az ELTE Szociálpolitikai Tanszéki Csoportja megbízást kapott Erzsébetváros szociális térképének elkészítésére. A szociális térkép alapján megállapítható, hogy ma Erzsébetvárosban 120 000 ember él. (82 000 állandó, 37 000 pedig ideiglenes bejelentéssel. Utóbbiak között 17 000-re tehető az illegális beköltözők, önkényes lakásfoglalók, hajléktalanok száma.) A lakosságsűrűség országosan is ebben a kerületben a legnagyobb: egy négyzetkilométerre 42 ezer fő jut. Mindez önmagában is elég lenne ahhoz, hogy társadalmi feszültségeket idézzon elő. Számításuk ehhez hozzá a lakások leromlott állapotát, a kerületben a lakásvi-szonyok ugyanis rendkívül rosszak. A felújított lakások aránya csupán egyharmada az összes lakásnak.

Az Erzsébetváros leromlott, elhanyagolt állapota, helyreállításának, korszerűsítésének, továbbfejlesztésének elmaradása, a javító célú beavatkozások igénytelensége, töredékessége a második világháború utáni városfejlesztéspolitika jellegzetességeiből következik.

A településfejlesztés, elsősorban a települési infrastruktúra-fejlesztés az elmúlt negyven évben alárendelt szerepű volt, és a különféle, időben változó iparpolitikai szempontoktól függött. A legutóbbi évekig — amikor is a településfejlesztési folyamat egészében stagnálni kezdett — az állami finanszírozású fejlesztés szinte kizárólagos formája a telesszerű építkezés volt, mert ez biztosította a legegyszerűbb feltételt az iparosított építés számára. Ez városperemi beépítetlen területeken vagy bontások átépítés keretében valósult meg. Az Erzsébetváros ilyen akciók számára szabad területek hiányában illetve a bontások átépítés költsé-gessége miatt nem bizonyult megfelelő terepnek. Az Erzsébetváros lakásállományának nemcsak korszerűsítése, de karbantartása is elmaradt. A kényszerű, felületes javítások, korszerűsítések

(részleges komfortosítás stb.) az épületszerkezet megbontásával, állagának súlyos veszélyeztetésével jártak együtt. Egyre nő a folyamatos lakásra alkalmatlan, ezért szükséglakásként hasznosított, igen rossz minőségű, ezen belül az életveszélyes lakások aránya (mintegy 40%).

A fejlesztési mechanizmus keretében kialakult alku- és kijárási rendszerben azok a települések, településrészek kerülnek relatíve kedvező helyzetbe, amelyek területén jelentős iparvállalat — elsősorban nehézipari üzem — vagy — mint a Belvárosban — igen tekintélyes hivatalok, központok sora működik. Ezek részben közvetlenül tudnak hozzájárulni a tanácsi fejlesztés finanszírozásához, vagy erre a célra költségvetési erőforrásokat tudnak szerezni. (Cserében természetszerűleg hatalmat gyakorolnak a helyi településfejlesztési folyamat felett.) A hetedik kerület alapvetően és túlnyomórészt lakóterületi jellegű, így nem tudott erős iparvállalatok patronálására támaszkodni. Jelentős közintézményeinek zöme a gyenge hatalmi pozíciójú kulturális szférába tartozik, és lakásvi-szonyaiból következően hatékony befolyásolásra képes helyi lakossági csoportokra sem támaszkodhatott.

Nem véletlen ezért, hogy a fejlesztési erőforrásokért való általános versengésben a kerület mindig alulmaradt. A küzdelemben egyetlen érvet — a tapasztalatok szerint elégtelenek, gyengének bizonyuló érvet — tud felmutatni: leromlott fizikai állapotát és lakosainak rossz szociális helyzetét. Nem véletlen, hogy az Erzsébetváros valamelyes nyereséghez csak a kulturális és szociális szférában (szabadidőközpont, szociális foglalkoztató) jutott.

A zsúfoltság, a rossz lakáskörülmények mellett ebben a kerületben a legszennyezettebb a levegő, s zöldterület gyakorlatilag nincsen. A slumosodás a lakosság életkörülményeit alapvetően meghatározza. Az állandó lakosság egyharmada — 28 000 fő — nyugdíjas, többségükre jellemző, hogy egyedül élő kisnyugdíjas. Minden hatodik ember a létminimum alatt él. Éppen azért, mert a kerület lakossága előregedett, e területen végezte a legtöbb munkát a tanács: jól működik a szociális házi szolgálat, az idősök klubjaiban rendszeres szolgáltatást nyújtanak. Az egyházak, a Vöröskereszt gondozó szolgálata, a vállalatok, az MSZMP helyi alapszervei törődnek az idős emberekkel. S mégis: tapasztalatunk szerint így is sokan maradnak tel-

jesen ellátatlanul, nincs megoldva a napi gondozás, az emberhez méltó körülmények biztosítása. Vizsgálatunk szerint az idős emberek magáramaradottságának több oka is van: egyrészt a háború, hiszen az itt élők jelentős része zsidó, akik családtagjaikat elvezítették; másrészt az, hogy a fiatal generáció tagjai elköltöztek a kerületből.

A segítségre különösen rászoruló családok jellegzetes típusai a következők:

— Egyedülálló nyugdíjasok 4000 Ft alatti jövedelemmel, magas rezsiköltséggel (életvitelük nagyon szűkös, táplálkozásuk hiányos; magányosak, mentálhigiénés, egészségügyi és szociális gondok nyomják őket; a tanácstól kevés segítséget kapnak).

— Egyedülálló nyugdíjasok kissé magasabb jövedelemmel (izolált életfeltételek között élnek, de a különféle szolgáltatásokat meg tudják fizetni, ezért kapcsolataik valamivel szélesebbek).

— Idős házaspárok létminimum alatti jövedelemmel (magányosak, alap-szükségleteikről segély formájában a tanács gondoskodik; lakáskörülményeik elfogadhatatlanok, emberi-társadalmi kapcsolataik szegényesek, ők maguk bizalmatlanok).

— Nehéz helyzetű, alacsony jövedelmű, kétgyermekes családok, gyakran nagyszülővel együttélve (megélhetésük biztosításához önkiszákmányolásra kényszerülnek, néha csak a férj, máskor a férj is, feleség is többletmunkát végez, takarékoskodni mégsem tudnak, néha el is adósdnak).

— Növekvő számban előforduló három vagy többgyermekes családok minden tekintetben rendezetlen életkörülmények között (jövedelmük alacsony, életvitelük szegényes; a felnőttek nehéz fizikai munkát végeznek, több közöttük rokkantnyugdíjas; kapcsolataik vidéki rokonokhoz kötődnek, baj esetén csak rájuk számíthatnak; alapvető jogaikkal sincsenek tisztában; a komplex szociális segítségnyújtás itt hiányzik a leginkább).

A szociális gondoskodás kiterjesztése, komplexebbé tétele, minőségének javítása, változatosságának fokozása valamennyi típus esetén jól észrevehetően szükséges lenne.

Az egészségügyi ellátás mennyiségi mutatói tekintetében (kórházi ágyak száma, orvosi körzetek nagysága, orvosok, védőnők létszáma stb.) az Erzsébetváros helyzete nem kedvezőtlenebb az egyébként szintén rossz helyzetű többi fővárosi kerületénél. Am ha figyelembe vesszük a kerületben az időskorúak és ezért egészségileg sokkal

inkább veszélyeztetettek magas arányát — emiatt egyébként a halálozási lista élén áll a kerület —, az ellátási hiányosságok különösen jelentősek.

A *bűnözés* itt a legnagyobb mértékű, a veszélyeztetett fiatalok aránya a fővárosi kerületek közül itt a legmagasabb. A gyermekvédelmi hálózat elavult, kapacitását, felkészültségét messze meghaladják a feladatok.

A szociális térkép jelzései szerint a legsúlyosabb kérdés a kerületben a *cigány lakosság helyzete*; a munkanélkülivé váló felnőttek családjainak sorsa, az alapvető megélhetéshez szükséges minimumjövedelem és megfelelő lakás hiánya.

E tények indították a tanács vezetőit arra, hogy a Szociális Kollégiumot létrehívják.

A tanács felhívta a kerület szervezeteit, hogy a tarthatatlan helyzet fel számolásában világnézetre, pártállásra való tekintet nélkül vegyenek részt. A tanácskozáson részt vettek a kerületben újonnan alakult szervezetek és az egyházak képviselői is, így a szakszervezet helyi képviselője, a HNF képviselője, az MSZMP kerületi bizottságának munkatársa mellett a Magyar Demokrata Fórum, az SZDSZ, a Független Kisgazdapárt képviselője is. A szociális helyzetet elemző tanulmány értékelésével mindenki egyetértett. Ugyanakkor igen éles vita alakult ki a felelősségről és a feladatokról. Az SZDSZ képviselője, felolvasva az SZDSZ programját, javaslatot tett a segélyalap növelésére, a gyermekek ingyen étkeztetésére, az idősek jobb ellátására, a 75 év feletti ingyenes gyógyszerellátásra, a szociális lakbérrendszer bevezetésére, s tiltakozott a kialakuló lakáskonceptió — mind a lakbéremelés, mind a lakásmegvásárlás kényszere — ellen. Majd felvetette az együttműködés kapcsán a manipuláció veszélyét, elhárította a felelősségvállalást az eddig követett — általa elfogadhatatlan — politikáért. Mint mondotta: „A Szociális Kollégium létrehívása és a Szociális Alap azt a látszatot kelti, hogy a kerület szervezetei közösen menedzselik a válságot. Ezért a válságról az SZDSZ nem felelős, ezért a kormányzó párt a felelős. Vönakodva jöttünk el ide, hiszen ez olyan látszatot kelthet a kívülről állampolgárok előtt, hogy „ezek” ott fent összeülnek és a fejük felett döntenek... Hangsúlyozni szeretném, hogy az SZDSZ semmiféle felelősséget nem vállal azért a helyzetért, ami itt kialakult.” Objektív kritikai hangjára az evangélikus egyház képviselője reflektált. Szerinte

a felelősségekben is osztoznunk kell, ha szervezetiileg nem is, de egyénileg igen, s a múlt értékeléséből nem következhet a szembenállás. Mindenki, aki tiszta szándékkal segíteni akar — enni adni az éhezőknek, menhelyet a hajléktalannak, támaszt az egyedül élőknek —, azzal ők együttműködnek. Az együttműködés célja, a Kollégium értelme — a jelenlegi helyzet megváltoztatása, a szociálpolitika összehangoltabb gyakorlása. Hogy ki felelős a jelenlegi rossz helyzetért? „...én mint lelkes, mindig úgy érzem, hogy először mindig azt kell megkérdéznem, én miben vagyok felelős, én magam. Hiszen emberek közt élünk és szolgálunk, és talán ahelyett, hogy egymásra mutogatunk, sokkal nagyobb kérdés, hogy megtettem-e mindent, amit tehettem volna? S a másik: sokkal érdekesebb előre nézni és azt mondani: mit kell tennünk? ...persze tudom, hogy egy politikai párt ezt másképpen kategorizálja, mint az egyház. A Kollégium jó kezdeményezésnek látszik. Minden, ami ezt az égető — a hetedik kerületben különösen égető — kérdést illeti; minden, ami a fiatalokat és az öregeket, a létminimum alatt élőket, a lakás nélkülieket, az elesetteket és a magányosokat segíti — minden ilyen kezdeményezésnek örülni kell, és az evangélikus egyház részéről ezeket támogatjuk.”

Az MDF képviselője ugyanezt a gondolatot folytatta, általánosabb szintre emelve a felelősség és a feladatok kérdését. A kerület lakossága érdekében össze kell fogni, de nemcsak a Szociális Kollégium által kezelt Szociális Alapról, hanem a költségvetés e célra fordítható eszközeiről és más forrásairól is együtt kell dönteni. Másképpen — eredményesebben és nyitottabban — kell dolgozni, mint korábban, és többet kell fordítani a szociálpolitikai célokra, s ezért érdemes a Kollégiumot működtetni.

A helyi viszonyokat jól értő MDF képviselőt is elutasította a Kiszgadzapárt szóvivője: véleménye szerint a következő években a szociális célzatú kiadásokra nincs több helyi forrás. Mint mondotta: „A Szociális Kollégium vagy az Alap létrehozását a leghatározottabban ellenzem, azért, mert a tanácsnak van erre a célra létrehozott osztálya és költségvetése... az 1990-től kezdődő időszakban egy olyan adósságállomány visszafizetése kezdődik... hogy azt is kérdésessé teszi, lesz-e egyáltalán annyi pénzünk, amennyi eddig rendelkezésünkre állt szociálpolitikára. A Kiszgadzapártban

már többször is beszélgettünk ezzel kapcsolatosan... Sajnos azt kell mondanunk, mi úgy látjuk, hogy a jelenlegi gazdasági helyzetben plusz anyagi erők nem mozgósíthatók szociálpolitikára... Ezért nem szeretnénk hitegetni senkit, sem a választókat, sem azokat a szervezeteket, akikkel kapcsolatban állunk... Egyetlen feladatot látok: a VII. kerületi Tanács is nyomatékosan jelezze a felső államigazgatás felé, hogy egy olyan gazdaságpolitika alakuljon ki, amely stabilitást biztosít a vállalkozásoknak.” Mint a továbbiakban kifejtette, előbb a gazdaságot kell lendületbe hozni, a vállalkozásoknak, a piacgazdaságnak kell teret adni, s akkor majd a lakosság megfelelő jövedelem birtokában fordíthat erőforrásokat a szegénység felszámolására. Ezért elutasítja az együttműködést, s az Alap létrehozását.

A HNF képviselője is kételyeit fogalmazta meg, de lényegében saját helyzetének bizonytalansága tükröződött felszólalásában.

Az MSZMP küldötte a *lumpenizálódásra* hívta fel a figyelmet, s *önvédelmi* szervezetek létrehozásához kért segítséget. Ő is, akárcsak a jelenlevők többsége, a szegénység *okainak* felszámolása helyett a házak fokozott védelmének megszervezését tartotta szükségesnek hangsúlyozni. Elmondta azt is, hogy a kerületi idős lakosság 10%-a párttag, az ő ellátásukról-segélyezésükről a pártszervezetek külön is gondoskodnak, külön hangsúlyt kívánnak helyezni a családvédelemre.

Több szervezet, intézmény a napi gyakorlatát mutatta be — a fórumot is felhasználva saját tevékenysége jobb megismertetésére. Így mutatkozott be a Belvárosi Egészségvédelmi Központ, amely prevenciós munkát végez (elsősorban az iskolákban, fiatalok körében) és az Almássy-téri Művelődési Központ, amely igen sokféle önszolgáltató csoportot működtet (többek között például Nyugdíjas Önszolgáltató Egyesületet, amely munkát is vállal, és tagjainak a tagok közreműködésével segítséget is nyújt).

A vita tanulságát a VII. kerületi Tanács elnöke, *Csiha Judit* fogalmazta meg: a Szociális Kollégium létrejöttét a megjelent pártok, szervezetek képviselőinek többsége támogatja. Így értelme van felállításának. Ez a Kollégium feladatának tekinti, hogy alkotó módon vegyen részt a kerületi szociálpolitika formálásában, hogy társadalmi kontrollt gyakoroljon a Kollégium pénzügyi alapja és a tanácsi költségvetés felhasználása fölött, hogy részt

vállaljon a teendők közötti sorrend eldöntésében, a cselekvési lehetőségek feltérképezésében és összehangolásában.

E Kollégiumban a konszenzus elvének figyelembevételével úgy kell dolgozni, hogy valamennyi társadalmi csoport érdekei artikulálódhassanak, s a legsúlyosabb problémák a szolidaritás elve alapján megoldódjanak. A kollégium kuratóriumot működtet a Szociális Alap kezelésére, mely Alaphoz mindenki csatlakozhat felajánlásával. Ezt az üléseken többen is megtették.

A „LÉTHATÁRON” LÉTMINIMUM KIÁLLÍTÁS PROSPEKTUSÁBÓL*

Kedves Látogató!

Mint bizonyára észrevette, hosszú évek hallgatása és elhallgatása után újra divat lett kendőzetlenül, nyíltan beszélni a szegénységről. Manapság nem próbálják letagadni, nem próbálják bonyolult és körmönfont kifejezésekkel körülírni, megszépíteni, sőt egyre ritkábban próbálják az erkölcsi fogyatékoságok szükségszerű következményének feltüntetni. Annak tekintik, ami: nélkülözésnek. Igaz, a korábbi szembekötősdít nehéz lenne tovább játszani, hiszen a romló gazdasági helyzet, az árak emelkedése, a növekvő munkanélküliség következtében egyre több család küszködik mindennapos megélhetési gondokkal, egyre több családot fenyeget a teljes eladósodással és fizetéseketelenséggel járó csőd. Az elmúlt időszakban világossá vált, hogy a többség által megszokott korábbi fogyasztási színvonalnak nem volt megfelelő gazdasági fedezete, s most romló életszínvonallal kell fizetnünk a korábbi felelőtlen költekezésért. Már akinek fizetnie kell. Mindenestre a szegénység létét és növekvő méreteit immár nem tagadja senki. De mintha a tények tudomásulvétele beletörődést is sugallna: szegények vannak és egyre nagyobb számban lesznek, ám egyelőre nem sokat tehetünk értük. A „szerkezetváltás”, a „reprivatizáció”, a „tulajdonreform”, a „piacgazdaság” kialakítása áldozatokat követel, a munkanélküliség növekedése elkerülhetetlen. Aki tud piacul, vállalkozzon, aki nem, várjon, amíg a piacul tudók meg nem teremtik az általános jólétet. Elvégre szegényen, remény és esély nélkül is lehet élni, ha tudják,

hogy ezt kívánja a nemzet érdeke. „A válságból való kilábalás tetteket követel (...) amelyek véghezvitelére nem a sebeit nyalogató, a kívánságait hangoztató, hanem az áldozatokat vállaló integrált társadalom képes” — mondja a közgazdász. Hinnünk kell neki. Csak az nem egészen világos, hogy miként lesz a kettéhasadt társadalom vezényszóra integrált. A bankelnököknek ugyanis az a véleménye, hogy „az infláció egy nagy réteg számára sajnos teljesen indifferens (értsd közömbös), mivel számára az árak egy része így is elérhetetlen”. De lehet, hogy ennek így kell lennie, elvégre mindenki a maga szerencséjének a kovácsa. A filozófus például távlatilag sem „kívánja (...) az ún. »svéd modellt«, amely a szociális gondozók diktatúrájával helyettesítené a bolsevik párt-funkcionáriusok diktatúráját”. No nem, a diktatúrából elég volt! Akkor inkább hulljon a férgese! Vagy mégse?

Őszintén szólva nehéz helyzetben vagyunk, mert mi sem óhajtjuk a nemzet romlását, mi is szeretnénk hatékonyabb gazdaságot, szabadabb társadalmat, ám a szegények és elszegényedők sorsát mégsem tudjuk egyetlen kézlegyintéssel elintézni. Nem szívesen szállunk vitába az imént idézett szellemi tekintélyekkel, ám mégsem hisszük, hogy „hárommillió koldussal” diadalmasan be lehet vonulni a liberális paradicsomba. Mi is tudjuk, hogy az ország gazdasági helyzete katasztrofális, ám szívünk szerint mégis elkerülnénk, hogy a szociális szempontokat szőröstül-bőröstül feláldozzák a piacosítás és az eredeti tőkefelhalmozás oltárán. Éppen ezért félénken bár, de megkockáztatjuk: talán a gazdaság (és a nemzet) érdekeinek tiszteletben tartása mellett sem kell teljes mértékig lemondani a minimális szociális biztonsági igényről, talán nemcsak azoknak kell áldozatot hozni, akiknek nincsenek eszközeik érdekeik védelmére. Lehet, hogy rózsaszínű álmokat kergetünk, de bizonyos tényekkel akkor sem árt szembenézni.

A közeljövőben a lakberek radikális emelése várható. Következményeként a nagyvárosokban sok ezer család válhat fizetéseketelenné. Tegyük fel, hogy hajlandók áldozatot hozni, belátják, hogy csökkenteni kell az igényeket. Hova menjenek? Mindenféle lakásból hiány van. Az olcsó bérű lakásokból is. A tömeges hajléktalanság vagy áramtalanítás pedig még a szerkezetváltás, a piacosítás közepette és érdekében sem tűnik igazán szerencsés megoldásnak. Ha meg akarjuk akadá-

*Az Újpesti Családsegítő Központ létminimum kiállítását 1989. október 17. és november 12. között mutatta be a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum.

lyozni az érintett családok eddigi életkereteinek teljes szétesését és az ezzel járó tragédiák sorozatát, fontolóra kell vennünk a lakásfenntartás jövedelmi szinthez igazodó normatív támogatását. Ehhez viszont társadalmi meg egyezésre kell jutni: az ország teherbíró képességét figyelembe véve milyen nagyságú és színvonalú lakás költségeihez járulhat hozzá az állam, és a hozzájárulást milyen jövedelmi szinthez kösse.

Közhely, hogy a mai adórendszer rendkívül hátrányosan érinti azokat a családokat, amelyekben magas az eltartottak aránya. Kikristályosodóban van egy olyan álláspont, amely szerint ezt a hátrányt a felemelt összegű, árakhoz igazodó (indexált) és állampolgári jogon járó családi pótlékkal lehet a leghatékonyabban ellensúlyozni. Bevezetéséhez megint csak közmeg egyezésre van szükség: milyen szempontok alapján határozzák meg az összegét, pontosan mit jelentsen az igazodás az árak változásához.

Már ma is vannak olyan távoli, eldugott falvak az országban, ahol a munkaképes korú lakosság tekintélyes hányada munkanélküli. Olyan vidékekről van szó, ahol a munkabérek is rendkívül nyomottak, s ennél fogva a munkanélküli segély összege elviselhetetlenül alacsony. Éppen ezért felvetődik a munkanélküli segély minimumának meghatározása.

Úgy véljük, ez a néhány példa is jól érzékelteti: akárhogyan is alakuljon a szociálpolitika az elkövetkezendő években, szükség van egy társadalmilag elfogadott „mérce”re, amelyre támaszkodva ki lehet számítani az esetleges intézkedések várható költségeit és a vitás kérdésekben megalapozott állásfoglalást lehet kialakítani. Erre a célra egy megbízható, társadalmi vitára bocsájtott és ily módon szentesített jövedelmi minimum-számítás felel meg a legjobban. A fejlett nyugati országokban régóta végeznek ilyen számításokat, és az eredmények — így vagy úgy — befolyásolják a szociálpolitika gyakorlatát. A számítások mindenütt a szegénység fogalmához kapcsolódnak. Mivel a szegénység fogalma térben és időben változik, a szegénységhez kapcsolódó jövedelmi minimum meghatározására sem alakult ki egy-egyes, nemzetközileg elfogadott számí-

tási módszer. A világ gazdaságilag fejlettebb területein általában már nem a létfenntartáshoz szükséges minimum meghatározása a cél, hanem olyan minimális jövedelmi szint megállapítása, ami — az adott ország társadalmi-gazdasági fejlettsége függvényében — szerény, de társadalmilag még elfogadható életkörülményeket biztosít. Ezt szokták a társadalmilag indokolt szükségletek minimumának (röviden társadalmi minimumnak) nevezni. Magyarországon ilyen számításokat a KSH egyszeri próbálkozásától (1968) eltekintve hivatalosan egészen a legutóbbi évekig nem végeztek. Amikor a Központi Statisztikai Hivatal 1985-ben — egy párthatározat nyomán — végre úgy döntött, hogy bevezeti a hivatalos és rendszeres minimum-számításokat, a fejlett országokhoz hasonlóan a társadalmi minimum meghatározását tűzte ki célul. A számítás a hivatal belügye maradt, társadalmi vitára nem bocsájtották, sőt egészen 1988-ig nyilvánosságra sem hozták.

Ezért az Újpesti Családsegítő Központ munkatársai 1988 elején úgy határoztak, hogy kiszámítják az újpesti társadalmi minimumot, azt nyilvános vitára bocsájtják, hogy a maguk szerény eszközeivel megpróbáljanak nyomást gyakorolni a számítások nyilvánossága és a szociálpolitika befolyásolása érdekében.

Azóta lényegesen megváltoztak a politikai viszonyok. Ma már a KSH is arra törekszik, hogy az érdekvédelmi szervezetek képviselőit bevonja a minimum-számításokkal kapcsolatos döntésekbe, és ezzel megteremtse a társadalmi ellenőrzés és konszenzus előfeltételeit. Ezek a változások óhatatlanul felvetik a kérdést: van-e értelme annak, hogy az ÚJCSAKÖ a maga kisipari módszereivel továbbra is kiszámítsa a jövedelmi minimumot. Úgy gondoljuk azonban, hogy amíg az alapelveket illetően nem született meg az egész társadalom számára elfogadható végső döntés, addig a különböző módszerekkel készült és eltérő eredményeket hozó számítások összevetése serkentheti és szélesítheti a társadalmi vitát, és jelentősen hozzájárulhat a társadalom széleskörű egyetértésével találkozó megoldás kialakításához.

(...)

ZSUZSA FERGE:**VARIOUS MODELS OF SOCIAL INTEGRATION**

Hungarian society is in deep crisis. One aspect of this crisis is that — in the terms of Luhmann, Habermas and Offe — both the institutions and mechanisms of *system-integration* and those of *social integration* have broken down. The lack of social integration means, more closely, social disintegration on the one hand, and social segregation on the other. Both phenomena are present in Western market societies, too. However, due to the long rule of the totalitarian system, the degree of anomy is higher in Hungary than elsewhere. The study analyses the roots, the facts and the prospects of disintegration and segregation. Its hypothesis is that system-integrative mechanisms, esp. the market, are likely to start to function relatively soon. Social integration — the creation of new norms, rules, communities, etc. — is a long process requiring massive social action. Social movements against segregation would also be necessary, but this is a specially difficult issue.

FERENC BALIPAP:**THE HUNGARIAN SETTLEMENT**

Although a lot of criticism have been expressed in the recent years concerning the settlement movement, we think that there is some general lesson in it that can still be of use for us. Not only theoretical knowledge encourages us however, to think over again the experiences of the Hungarian settlement movement, there are other reasons in the practical work pushing us to do so. The study aims to examine all those elements of the settlement

that can be adapted in the work of the newly developed family supporting institutions.

KATALIN TARDOS:**THE FUNCTIONING OF OCCUPATIONAL REHABILITATION OF THE DISABLED IN HUNGARY****— The Case of a Textile Factory**

The article aims to examine to what extent the present system of occupational rehabilitation of disabled workers succeeds to fulfil its required preventive function. A survey was led among 157 disabled workers of a textile factory who were registered as rehabilitated workers. It turned out that only 29 percent of the workers had a change both in their job and in the traditional 3 shifts. On the other hand, 20 percent of the disabled workers continued working in 3 shifts and in the original job. Moreover, the administrative character of occupational rehabilitation increases among the newly rehabilitated workers. In this respect, the impact of the new legislation in 1986 was far from improving the situation. The obligation for industrial enterprises to employ at least 3 percent of disabled workers led to the increasing number of disabled people registered as rehabilitated, but did not bring any improvement in their conditions of employment. The low standard of working conditions, the necessity to maintain the given standard of income, the system of incentive wages are obstacles to achieve a greater degree of health prevention in the conditions of employing disabled workers. For this reason, in Hungary, at present, only the early exit from the labour market may provide a satisfactory solution for the disabled workers.

CONTENTS

STUDIES

- 3 **Zsuzsa Ferge:** Social Integration, Social Segregation and the Market
18 **Rudolf Meidner:** Our Ideas about the Third Way

HUNGARIAN REALITY

- 36 **Katalin Tardos:** Employment Rehabilitation
52 **László Katona—Judit Szabó:** „Funeral, Firing Wood, Day-Time Home . . . What is Social Assistance Needed for?

FROM THE HISTORY OF SOCIAL POLICY

- 58 **Ferenc Balipap:** The History of the Hungarian Settlement II.

EDUCATION

- 65 **Gábor Szöllösi:** New Social Work Education Starts in Szekszárd
78 **Katalin Pik:** About the Education of Social Workers in West-Berlin

LEGAL ISSUES

- 85 **László Szücs:** Apocrif Documents

CITIZEN MOVEMENTS – VOLUNTARY ORGANIZATIONS

- 92 „As if He were living in a Glass Bell” – An Interview with the Child-Psychiatrist Anna Balázs
98 A Document of the Foundation „Support”

REVIEWS

- 101 **Katalin Lévai:** Human Reform

INFORMATION – SERVICES

- 103 **Gábor Hegyesi—Katalin Talyigás—Erzsébet Visy:** About the Establishment of a New College of Social Affairs
106 From the Catalogue of the Exhibition „Subsistence Level”

106 From the Catalogue of the Exhibition "Subsistence Level"

103 Great Hungary—Katalin Tölgyös—Criszta Vaj: About the Establishment of a New College of Social Affairs

101 Katalin Tölgyös: Human Rights

REVIEWS

98 A Document of the Foundation "Support"

the Child-Foundation Anna Böcky

92 and He were living in a Glass Ball:—An Interview with the Citizen Movements—VOLUNTARY ORGANIZATIONS

87 The Social Policy Document

LEGAL ISSUES

85 Katalin Tölgyös: New Social Work Education Starts in Szeged

EDUCATION

The History of the Hungarian Settlement in the History of Social Policy

71 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

68 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

65 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

62 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

59 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

56 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

53 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

50 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

47 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

44 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

41 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

38 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

35 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

32 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

29 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

26 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

23 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

20 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

17 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

14 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

11 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

8 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

5 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

2 Social Policy: Fuged Filing Wood Daytime

Jegyzet

1. A JEGYZET

2. A JEGYZET

3. A JEGYZET

4. A JEGYZET

5. A JEGYZET

6. A JEGYZET

7. A JEGYZET

8. A JEGYZET

9. A JEGYZET

10. A JEGYZET

11. A JEGYZET

12. A JEGYZET

13. A JEGYZET

14. A JEGYZET

15. A JEGYZET

16. A JEGYZET

17. A JEGYZET

18. A JEGYZET

19. A JEGYZET

20. A JEGYZET

21. A JEGYZET

22. A JEGYZET

23. A JEGYZET

24. A JEGYZET

25. A JEGYZET

26. A JEGYZET

27. A JEGYZET

28. A JEGYZET

29. A JEGYZET

30. A JEGYZET

31. A JEGYZET

32. A JEGYZET

33. A JEGYZET

34. A JEGYZET

35. A JEGYZET

36. A JEGYZET

37. A JEGYZET

38. A JEGYZET

39. A JEGYZET

40. A JEGYZET

41. A JEGYZET

42. A JEGYZET

43. A JEGYZET

44. A JEGYZET

45. A JEGYZET

46. A JEGYZET

47. A JEGYZET

48. A JEGYZET

49. A JEGYZET

50. A JEGYZET

Jegyzet

E SZÁMUNK SZERZŐI

BALIPAP FERENC

népművelő, Dombóvár, Művelődési Központ és Könyvtár

FERGE ZSUZSA

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet
Szociálpolitikai Tanszék

HEGYESI GÁBOR

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet
Szociálpolitikai Tanszék

KATONA LÁSZLÓ

népművelő, Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ

LÉVAI KATALIN

szociológus, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

RUDOLF MEIDNER

közgazdász, Arbeitsliv Centrum Stockholm

PIK KATALIN

szociológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet

SZABÓ JUDIT

szociológus, Fővárosi Tanács V. B. Egészségügyi és Szociálpolitikai
Főosztály

SZÖLLŐSI GÁBOR

jogász, Kaposvári Tanítóképző Főiskola Szekszárdi Tagozata

SZÜCS LÁSZLÓ

jogász, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet
Szociálpolitikai Tanszék

TALYIGÁS KATALIN

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete
Szociálpolitikai Tanszék

TARDOS KATALIN

szociológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet

TAUSZ KATALIN

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet
Szociálpolitikai Tanszék

VISY ERZSÉBET

geográfus, Városszépítési Tudományos és Tervezési Iroda

50.- Ft

